

Культурно-Історична Бібліотека
під ред. прсф. Д. І. БАГАЛІЯ

□ □ □

ГНАТ ХОТКЕВИЧ

Григорій Савич Ожвіорозда

(УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛЬОСФ)

КОРОТКИЙ ЙОГО ЖИТТЕДІС ТА ВИБРАНІ
МІСЦЯ З ТВОРІВ ТА ЛИСТИ

З нагоди 125-річчя з дня смерті

ВИДАВНИЦТВО „СОЮЗ“
Харківського Кредитового Союзу Кооперативів
1920

1. О чеснотой №26! 60^и мест №26: Всеху ниши
Спартак, йонт. Сюжет
Окн.

1^о Ты сидишь на краю, и сидишь до конца.
2^о Сидишь на краю, и сидишь до конца.
3^о Ты сидишь на краю, и сидишь до конца.
Без звука, без звука, без звука.
4^о Ты сидишь на краю, и сидишь до конца.
Без звука, без звука, без звука.

м. Харків
Друкарня А. А. Ібін
Рибна вул., 17

ЖИВ у 18 віці незвичайний чоловік—Григорій Савич Сковорода. Проповідував він чистоту душевну, сам жив і помер у тій чистоті, писав книги про душевну радість і спокій. І хоч, здавалося, далекою від життя була його проповідь і, наче б то, нічого від того не змінилося у світі, що от жив і проповідував такий чоловік, але се тільки так здається. В природі ніщо не пропадає, не пропадає безслідно навіть жменя гною—то тим більше не пропадає велика сила людського духа, велика енергія направлена на добро людей. Тільки роботи її ми не можемо ясно обшитати, не бачимо очевидних наслідків, а коли їй бачимо, то приписуємо їх чому іншому, більше нам зрозумілому.

От і тепер, здавалося, забули зовсім люди Сковороду. Тільки спеціялісти троїшки знали про що він там писав, решта суспільності української знала Сковороду тільки по імені, а нарід то, здавалося, й ім'я забув.

І от трапляється такий випадок. До Харкова приїздять люди з села Пан-Іванівки (Харьківського повіту)—а треба сказати, що могила Сковороди знаходиться як раз в Пан-Іванівці—і кажуть: „От 29 жовтня минає 125 літ з дня смерти Сковороди, то ми хотіли би відсвяткувати його пам'ять, а щоб від вас із Харкова приїхав би хто-небудь та росказав би про Сковороду нам та що-небудь би прочитав“.

Харьківці кажуть сим людям, що якось не приято святкувати 125-літній річницю, що треба підождати ще 25 літ, аби було рівно півтори сотні— але пан-іванізці своєї своєї. І що ж? Таки вийшло по-їхньому. Заснувався в Харькові комітет; який там не є, а все ж комітет; пам'ять Сковороди святкували: Українська гімназія, Учительська Спілка, Кооперативна школа, а в сей час, коли пишуться оці рядки, готується публичне свято з докладами; у Київі відбулося при Університеті засідання учених людей й т. і.; появився ряд статей у часописях, вийшли дві книжки (проф. Сумцова і оця), відновилася думка про видання творів Сковороди— словом ім'я Сковороди стало на устах у українського громадянства.

Що ж се означає і чи означає взагалі щонебудь? Чому се, справді, святкується така незвичайна річниця, як 125 літ? На мій погляд, є в тім великий сокровений смисл, і от у чому я його бачу. Для зрозуміння ж того треба кинути оком на ті часи, коли на Вкраїні з'явився Сковорода із своєю проповіддю.

Україна тоді нагадувала собою червоне яблуко, в середині котрого єсть черв'як. Нагадувала пишно одягненого богача— а груди у нього вигнивають, замісць здорової смердюча кров пробігає по тілу; і завмірають від того один по одному члені, відпадають нігти, росхитуються зуби, вилазить волосся. І нашо тобі тоді богата Одежда і золото перстнів? Бо, нарешті, й їх прийдуть поздірати, ділючи рязи росп'ятої.

Отак і Україна тих часів. Назверх наче все було добре: золотилися ниви пишним колосом, риба добре ловилася у ріці, лісу й землі було багато— чого тобі ще треба? Але коли хто заглянув у душі людей, коли хто відчув що ті люди видихають із

своїх грудей—тяжко тому ставало дихати і на світ Божий не хотілося дивитись.

Сто літ перед тим рвонулась Україна до свободи.. Отрястися хотіла з тисячолітньої неволі, перестати нарешті бути рабою то татарською, то литовською, то польською. Хотіла стати на своїх ногах, для себе сіяти свій хліб, для себе, а не на чужу потребу ростити сильну руку хлопців своїх, красоту й ласку своїх дівчат.

І взялася Україна за зброю. Всю кров свою кинула в ту боротьбу. Читаючи книжки тих часів, не виходиш з дива—де брав народ силу, де брав завзяття, героїзму, щоби *сто літ* безперestанно боротись. Сто літ! Сто літ безпереривної боротьби, безпереривної війни. Чи диво ж, що усі сили свої виточила Україна і вже нічим стало боротися. Тож коли під видом приязні й помочі прийшли війська братського народа, заповнили всі міста, в кождій кріпості поставили свої залоги—не подужала вже Україна і впала. Росночався новий період життя, настала на Вкраїні чужа школа, чужа мова, чуже право, чужий суд, чуже начальство, чужа воля—все чуже стало на Вкраїні. Замовкло в тихім стогні рідне слово і, як обезсильна дитина маленька, пришикла вся Україна і тільки тихо плакала піснями своїми, тими слозами-перлинами безсмертними.

Нарід обезсильів, виточивши усю свою кров на боротьбу. Він не міг зрозуміти—що се з ним стало? Хотів свободи а попав у неволю. Хотів не мати пана—а вийшло що тільки зміняє одного на другого. Хто ж роскаже народові що оце сталося і як рятувати життя своє, свободу свою?

Се чують робити освічені люди, ті що вчаться по школах, що виводять своїх людей на судів, учених, полководців. У них же не темно в очах, вони ж розумні та освічені. І завжди, у всіх ча-

родів і в усі часи так буває, що інтелігенція іде вперед, освітлює шлях, помогає народу своїм знанням, а нарід дає силу змаганням інтелігенції. Так воно було, єсть і буде всюди... та тільки не у нас.

Ще вчора на Вкраїні панували поляки. Сенатор — поляк, генерал — поляк, поміщик — поляк, професор — поляк. Все що ганське, те й польське. І наша інтелігенція, аби звіліти в пани, вся перероблялася на польське: говорила по-польськи, училася в польській школі, а своєї не заводила, бо то буде мужицька; приймала навіть віру польську. За жалування, за чини, за теплі місця кидали люди свою національність, плювали на своє минуле, висьміювали свою мову. Тільки те що польське, те й добре, і нема нічого вищого на світі, як єдіная і нєдєлімая Гільща.

Але от змінилися обставини на Вкраїні. Замісць Польщі стала Москівщина, замісць польського воєводи прислали московського губернатора, замісць короля став царь, замісць Варшави Петербург. І що ж наші пани? Та вони зараз же, прямо, як то кажуть, „съ мѣста въ карьеръ“ почали перероблятися на москалів. Зараз же почали кривляти свій язик, до фамілії додавати *овъ*, щоб то на московське більше було похоже. А вже коли за цариці Катерини пожалували нашим старшинам „російське дворянство“, то тут уже кождий новоспечений дворянин яскраво почув, що він зовсім з іншого тіста виліплений, ніж оті мужики, і що йому треба яко мога івидче в усім відріжитися від тої мужви. І почали наші дворяне з усіх сил старатися і самих себе і своїх дітей зробити походжими на москалів. І се тим більше дивно, що того неможна пояснити бажанням приобщигися до вищої культури, бо в ті часи Україна в культурнім відношенню стояла далеко вище Москівщини. Але найголовніше не те. А те, що зміна своєї національ-

ности—що сьогодня він поляк, завтра москаль, а після завтра завоюють його турки, він стане турком, китайцем, чим угодно, аби не бути самим собою—се не проходить дурно для душі. Ні окремої людини ні тим більше великої групи людей. Страчуючи національність, чоловік тратить Бога в собі, тратить якийсь вищого типу регулятор, котрий досі направляв його діяльність. Колись турки набирали на Вкраїні маленьких дітей і вирощували їх потім у спеціальних школах, прививаючи їм мусульманство. І не було лютіших ворогів християнства як отсі „яничари“. Від правдивого турка можна було відхреститися, відмолитися, відкупитися—від яничара ніколи. От се яничарство і єсть якийсь непреложний психольогічний закон. Хто зрадив своїй національності, той утратив якусь внутрішню спайку і від нього можна ждати усякої гідоти. Хто був найбільшим виразителем „істинно руских інтересов“? Не правдиві росийські люди, а як раз люди, що втратили свою національність—Крушевани, Гурішкевичі і т. і. Хто буде найбрутальнішим гонителем усього українського? Не правдивий росиянин, а як раз змосковщений українець, людина, що втратила свою національність. І от коли сей процес деморалізації відбувається на широку скалю, закоплює сотні й тисячі людей, стає явищем масовим—тяжко буває жити в такій суспільності. Людина, котра продала свій народ—продаст і все що угодно.

Так от як раз 18-й вік і був епохою такої масової деморалізації. Вилізти „в люди“—от задача. А за яку ціну—не все одно? І продавали свій народ, своїх дітей, самих себе. За право стати „російським дворянином“ продавали будуче своєї нації; замісць того щоб стати ближче до народу—тікали від нього. Не стало нації—стали кляси.

От тому ж то й душно було на Україні, нічим було дихати. Благословені поля доокола роспостерлися, жайворонки над нивами золотими, в садах віти гнуться від яблук—а дихати нема чим, нічого здорового назкруги. Бо поткнешся до мужика—душить його злість, що м'яз у руках свободу, а замісць того опинився у кріпацтві. До панів поткнешся—продався він увесь за чини, за ордена, продався з книжками, з тельбухами, продався з усіма своїми нащідками, з усім своїм кодлом.

І от нараз серед сих мертвих душ появляється жива душа—Григорій Савич Сковорода. Починає говорити до гнилих людей, зовучи їх до красоти душевної. Починає проповідувати потребу моралі тим, хто не стіснявся, торгузати найсвятішими речами. Що се значить? І по-що і кому здалася така одірвана од темну тодішнього життя проповідь?

А от вже сама пояза Сковороди знаменує щось. По-що проповідь чистоти, коли доокола і без того ясно? По-що противаддя, коли нема отрути? По-що ліки, коли нема хвороби? А от коли суспільність захворіла морально, коли отруїли її ріжні токсини душевні, коли забруднилося, загнилося і засмерділося все—Бог посилає пророка, звучить нараз голос зовущий до чистоти, до радости духа, слово високе прозвенить у вухах і десь якось змусить відгукнутися й серце.

От і нам на Вкраїну післав Бог пророка тоді, в хвилину роспаду й розкладу морального—і хто може обійтися скільки добра, великого невидимого добра зробив Сковорода своїм словом, прикладом свого життя? Хіба се можна обійтися? Пшою можна зважити, полотно можна зміряти, але того що чоловік пережив у моменті, що його серце перечуло у добром ділі, як душа радувалася при слові благословеннім—того не зважиш і не зміряєш і на щотах не кинеш. Чоловік і сам не помічає через

що власне зробив він щось добре, чимось наблизився до бога свого—а то все наслідок проповіди. І колись, хоч не сьогодня, хоч не завтра, а стануть люди кращими—а то буде наслідок проповіди усіх тих, хто йшов такими ж шляхами любови до людей, яким ішов Сковорода. Не зразу ідеї вростають в душу людську, але піарешті вростають.

І от бачиться міні повна аналогія між появою Сковороди тоді й теперішнім 125-літнім святкуванням. Тепер, коли ми стали свідками невиданого й нечуваного; коли звір обнажився в людях і кров людську стало лекше пролити як воду; коли життя людини стало дешевшим від життя пса; коли ніхто не хоче бути ні чесним ні справедливим; коли батько боїться сина, а брат сестри; коли тільки й чуєш, тільки й бачиш, як ріжуть, бьють, стріляють, палять; коли не зосталося вже нічого святого—ні Бога, ні любови, ні чести, ні науки, а все потопталося, обплювалося, обгадилося—словом коли настали наші, трижды по трижды всенещасливі, божевільні, дики, звірячі часи—погляньте! Знов ви чуєте ім'я Сковороди! І хто ж його пригадав? Не професори га книжники й фарісеї, а пригадали мужики пан-іванівські, їх устами проговорив народ. Народ почув душевну потребу згадати Сковороду, бо за 125 літ призабув усі його слова і тільки жажду по них відчуває.

От чому сей юбілей має для мене велике символістичне значення і великий сокровений смисл. Ще, значить, не зовсім померли ми. Ще не зовсім прогнили, коли нам захотілося слів Сковороди, пам'яти о нім тепер, власне тепер, в сі темні-претемні часи прокляті, під гуркіт гармат і всевеликий грабіж.

Ні! Не вмер, значить, нарід, що першу хвилину свободи своєї одмічає засновуванням тисяч „Про-світ“ по селах, а тепер в найтяжчі часи лихоліття

згадує свого мораліста, отже чує тоску по правді, по чести, душі. Світла тільки більше тому народу, щоб знов увінчав і щоб незаблудив і тепер ще раз по історичній стежці ще на яких двісті п'ятдесяти літ.

І от ся книжечка маленька з описом життя Сковороди і з витягами з його творів нехай послужить тій справі, до котрої кликав Сковорода. Давайте хоч на кришечку, хоч на той час, поки будемо читати сю книжку, згадаємо, що не тільки є клопіт і злоба повсякденного існування, а є й щось вище, щось таке, що робить нас кращими, викликає тиху внутрішню радість у найозлобленішому серці, благостною іскрою освітлює пригаслі очі, а на уста замісць смердючої поганої лайки викликає слово добра й співчуття до брата мого. Нехай хоч на сі пів-години поки будемо перегортати сі листки— дух Григорія Савича пролетить над нами, щоб стрепенулося серце і роскрилось хоч трошки назустріч прекрасному. Забудьмо ж, о забудьмо на хвилину злобу й неситість, забудьмо торг і продажу і все що низводить нас геть в безодні тьми душевної! Одну маленьку частину дня віддаймо тому, що Сковорода називав Богом, а чому кождий з нас знає ще інше ім'я. І може тоді легше стане дихатися на світі й краще ушанується пам'ять нашого філософа.

ТАК ХТО ж воно був отої самий Скворода, коли ім'я його має таке значіння? Пан великий який, чи може богатий дуже поміщик, або губернатор? Ні. Се був син простого козака Полтавської губернії Лубенського повіту села Чорнух. Якось уже у нас, у українців, так повелося, що всі наші великі люди не з панів виходять. Пани на когось іншого працюють, а для народа українського пророками являються все сини самого ж народа.

Родився Скворода у 1722 році; отже, значить, у скоро будучім 1922 році мине 200 літ з дня його народження.

Батько малого Григорія був, мабуть, людина розумна, бо коли побачив, що хлопчик добре береться до книжки, то не пожалів віддати його у школу, і то не дома, а аж у Київ. Там малий Скворода і вчився.

Але чим більше він учився, чим більше підростав—тим іще більше йому хотілося учитись та все знати. І от коли пройшов він уже у Київі усі науки, то надумав побувати ще й заграницею аби подивитися—що воно ще там за колодязі мудрості, до чого ще там дійшло людське знання. І пішов заграницю. Де пішки де так пройшов він багато країв, учився у великих людей та знаменитих професорів, прочитав силу розумних книжок; отже коли вернувся назад до дому, то був такою освіченою людиною, яких мало було під той час на Вкраїні.

Тодішній переяслівський єпископ, почувши, що в його епархії живе такий учений чоловік, надумав закликати Сковороду на учителя до Переяслівського Духовного Училища. Сковорода згодився. Се була його перша проба приложити до діла своєї знання—і він із жаром узявся за навчання.

Але учив він дітей не як чиновник, не по указці, а так як йому душа й сердце приказували. Єпископ дивився-дивився, крутив-крутив носом—не наравиця йому. Закликав він Сковороду до себе й приказав перемінити свою манеру навчання і вчити як кождий „порядочний чиновникъ“. Та Сковорода не міг іти проти своєї совісти й робити по казьонному; отже він сказав єпископу, що перемінити своєї душі не може, а єпископ тоді на докладі консисторії написав: „не живяше посередъ дому моего творяй гордыню“—і Сковорода пішов геть з училища. Пішов геть, хоч не мав ні копійки за душою, пішов на голод і холод, хоч міг би тепленько собі жити та добиватися чинів. Було унього тоді дві сорочечки драненьких та чинарчина на плечах та подрані черевики—ото й усе його добро. Не шукав він, як бачимо, богацтв земних. А преці ж при своїй великій науці міг мати й богацтво.

Жив по сусіству у тих місцях богатий поміщик Томара. І закликав він Сковороду на учителя до свого сина. Сковорода згодився і вп'ять же з жаром узявся за діло—вбивати в голову набалованого хлопця всяке знання, а передовсім благородство душі. Але й тут побачив, що не так воно йде як треба. Старий Томара, наприклад, був такий гордий, що ні з ким і не говорив хто нижчий його у дворянстві. Бачив Сковороду що-дня за столом при обіді, але ніколи не обізвався до нього ні єдиним словечком. Отака-то була панська пиха дурна. А про пані то вже й говорити нічого: вона

учителя так і за людину не вважала. Ну, як його було в такій сім'ї жити? Але Сковорода підписав договір на рік і не хотів сам ламати свого слова. Та все ж довелося піти геть до року, а то з от якої причини.

Раз питався Сковорода свого ученика—що він думає про ті всі гарні правила, про ту всю науку, яку чує від свого учителя. Молоде Томарченя, живучи от у такій обстанові як ото було сказано вище, відповіло хіхотнями та якоюсь дурницею. На це Сковорода сказав: „Ти думаєш як свиняча голова“. А при тім був якийсь лакейчук. Він візьми та їй донеси самій пані Томаровій, що отак-то та отак сказав учитель на барчука. Ех, як не розприніться пані, як не роз'ерепенітися! Як?. Мого сина? Мого?!“

В одну душу наперлася на чоловіка—вижени та їй вижени цього учителя геть. І то зараз же, сю хвилину. Старий Томара хоч і не говорив до Сковороди, але ж бачив, що кращого вчителя не знайде, і довго не піддавався, не хотів відсылати Сковороди. Але що ж ти поробиш із бабою—ти їй образи, а вона тобі луб'я. Прийшлося хоч-не-хоч одказати учителю. Цікаво, що на прощання Томара перший раз заговорив таки до Сковороди.

І знов опинився Сковорода на волі. Мало показалося ще йому знання, подався він іще до Москви, до тамошніх книжок і святынь. Був, між іншим, у Троїцько-Сергієвській Лаврі і там сильно уговорювали його, щоб він зостався при тамошнім училищі за професора, але він не захотів; бо одно що затоскував за Україною, а друге—вже тоді опреділяється перед ним інший шлях—шлях свободного учительства, без прив'язування себе до якого місця, без грошей, ради одного імені Господнього і правди Його. Не доставалося то все легко Сковороді. Він же ще був молодий, бачив

як другі люди живуть; бачив, що при своїх знаннях може доступити високого чого, а в будучім своїм життю він ще ж не міг ясно опреділити своєї стежки, тим більше що вона була така незвичайна. І тому бореться Сковорода сам із собою. Душа його чує, що ні одна з утертих стежок світових для нього не підходить, але розум і воля ще не можуть душі покоритися.

Човник мій бурі вихор хитає,
То в прірву кидає, то вгору підіймає.
Ах нема міні спокою!..
То гора мене до небес зводить,
А то друга в безодню кидає
І тане в міні надія,
Щезає душа.

Чекав я—і ніхто не прийшов міні з поміччу.
пише він у віршу тих часів.

Чув Сковорода, що треба йому обдумати самого себе, треба опреділити що з собою робити. А се ж трудно. Тим більше що то треба зробити не малому чоловічку, а Сковороді, про якого ми вже сказали, що він був одним з учених людей тоді на Вкраїні. Алэ тут Сковороді поміг випадок і то ось який.

Ото як поїхав Григорій Савич від Томари, то старий сильно задумався. Він почув, що у нього в хаті жила незвичайна людина, а вони усі справді думали „як свинча голова“. В душі старого відбувся перезорот, і він постановив за всяку ціну знов залучити до себе Сковороду і ласкою та щирістю загладити минулу свою пиху. Так і зробив: як тільки вернувся Сковорода з Москівщини, Томара післав до чього одного свого знайомого просити знов Григорія Савича на учителя. Та фільософ, пам'ятаючи минулі зневаги, рішуче відмовився. Але ж бо й старий, не взяв його той, був теж з упертих і намовив того свого знайомого як-небудь

хоч обманом привезти Сковороду до нього. Той так і зробив: уговорив Григорія Савича поїхати під видом до себе, а уночі сонного узяв та й завіз до Томари.

Ну, але воно вийшло на добро, бо се вже не той був Томара, що раніше. Він щиро побалакав із Сковородою, признався, що поводився раніше по-дурному, і взагалі так гарно бесідував, що Сковорода згодився зостатися за учителя, але тільки так, без усякої плати, без усяких умов, свободно.

І от відтоді зaczалося для Сковороди нове життя: він міг нарешті обдумати що йому робити із своєю душою, котра не вкладалася ні в одну з тих рамок, які він бачив доокола себе. Чим бути? Взяти якусь гражданську должності—се ж суєта безперестанна і безтолкова. Піти у ченці—і того гірше. Бо се—„темне гніздо скованих пристрастей, що не мають собі виходу і задушують битіє“. От як Сковорода описує свій стан душевний тих часів.

„Опівночи листопаду 24-го числа 1758 року в селі Каврай (так називалося село Томари) бачив я сон—ніби-го я розглядаю ріжкі стани життя по ріжких місцях. Ог я попав у якісь царські чертоги, побачив дорогі убори, музику, танці; мужчини й жінки то в зеркала дивляться, то бігають з кімнати в кімнату, здіймають маски, сідають на богаті постелі і т. і.

„Звідти повела мене незрима сила до простого народу, але й там я побачив те саме, тільки в трошки інших формах: люди ходили по вулицях з пляшками в руках, розглядались взаємно мужчини й жінки, опреділяли хто кому під пару.

„Потім попав я наче в який постоялий двір, де бачив коней, упряж, сіно, чув лайку, спори при росплаті. Ще далі—попав я у храм, ніби служив з діяконом літургію і було у мене дуже гарно на душі, але й тут побачив я гидоту: сребролюб-

ство тягається з гаманцем по церкві, не минаючи самого священника; по сусіству з храмом гостинниці і до них з віттаря багато дверей веде, отже дух усіх м'ясних страв проходить аж до самої святої трапези".

І от під виливом тих думок безперестаних Сковорода рішає, що він не буде йти ні на одну із стежок світу, а создасть сам собі свою. Тепер він уже побігав самолюбство, яке йому шептало весь час: дивись, твої товариші по школі вже он які великі пани, а ти й досі ніщо. Він покорив у себе всі ті соблазни, які вели його на утерті шляхи світові й рішив, що піде по зовсім іншій стежці, по своїй власній. Яка вона була—побачимо згодом.

Тим часом молоде Томарченя підросло, треба було йому йти до інших наук, тож лекції Сковороди у Ководу скінчилися. А саме гід ту пору епископом білгородським був Іосиф Міткевич. Білгородські епископи відали тоді Харьковом, а значить і вищою духовною харьковською школою тодішньою--Колегію. І от Міткевич предложив Сковороді взяти місце учителя поезії в тім Колегіумі. Сковорода згодився і в 1759 році перехав до Харькова.

Харьківці побачили серед себе незвичайну людину. Новий учитель поезії одягався якось по своєму, не ів м'яса й риби, а тільки рослинчу їжу та й ту заживав увечері, по заході сонця. Слав не більше чотирьох годин на добу; усім був довolen, шанував однаково кожного й богатого і бідного, посіщав хворих, утішав нещасних, віддавав последнє неімущому. Все те создавало докола Сковороди таку атмосферу, що люди не могли заставатися рівнодушними: одні починали сильно любити Сковороду, а другі починали сильно ненавидіти.

Епископ Міткевич оцінив Сковороду і бажаючи задержати його коло справи, почав намовляти Григорія Савича вступити в ченці, обіцяючи скоро вивести на високі духовні посади, дати архирейство і т. і. Але Сковорода почув себе як Христос у пустині під час іскушення; тільки от Сковороду іскушав, бач, архирей. Світ, мирська суєта, хоч і во образі апостольської мітри, простягали пальці до Сковороди, треба було на щось рішатися—і Сковорода рішився. Він пішов геть з Харькова і поселився наче в пустині в селі Стариці Білгородського повіту. Тут він жив сам, зовсім як пустельник і шукав примирення з Богом. Чутка про цього дивного чоловіка пішла далеко; до Сковороди почали приходити як до якого блаженного. Се не могло подобатися скромному Сковороді, зін того не міг стерпіти і знов поїхав до Харькова.

Тут трапився випадок, який багато значив у життю Сковороди. Один з добрих знайомих Григорія Савича мав племінника і просив Сковороду звернути увагу на того хлопця. Сковорода, поглянувши на молодого чоловіка, так полюбив його якось зразу усім серцем, що коли знов епископ Міткевич запросив Сковороду не кидати Колегіюма, то Григорій Савич згодився далі там учительовати, аби не кидати нового отого свого молодого друга. Правда, й умови учительовання були тепер трохи інші: епископ дуже цінив Сковороду й предложив йому взятися за навчання якого зін сам хоче предмета і вести його теж як сам хоче. Так ми знов бачимо Григорія Савича в Харьківськім Колегіумі. Він тут живе до 1764 року, учительюючи і виховуючи нового свого друга Ковалинського.

Се виховування мало велике значіння не тільки для Ковалинського, але й для самого Сковороди: у нього самого відбувався процес більше точного определення свого світогляду, він кожу свою

теоретичну думку міг зараз же провірити на сім молодім чутливім матер'ялі; певно відомо, що Сковорода більшість своїх творів писав або для Ковалинського або з думкою про нього; можливо, що як би не се, то й самі твори Сковороди носили би інший, більше схолястичний характер, але от близькість молодої восприймчової душі не дозволяла фільософу замикати свою думку в схолястичну шкару, а вимагала більше легкого, більше поетичного викладу.

Сковорода, бажаючи пробудити думку молодого свого приятеля, радив йому учитися не тільки з книжок, а і з самого себе.

— Ти подивись,—говорив він йому.—Кожда людина ділиться на дві: на внутрішню й зовнішню. Перша—вічна, друга тимчасова; перша небесна, друга земна; перша творча, друга сотворена. З того виходить, що кожда людина має два розуми, дві волі, два закони, два життя. Першу людину можна назвати—царь, господин, початок; другу—раб, знаряддя, підніжок. Перша управляє, начальствує, господствує; друга має повинуватися, служити, слідувати за волею первого. Отже, знаючи се, треба привчати себе в усіх випадках життя придержуватися тайного внутрішнього голосу, голосу невидимого духа, бо то й єсть голос волі Божої. Повинуючися съому голосу, люди ублажаються, не повинуючися—мають за те потім каятися.

— Подивися на людей і пізнай їх. До кого можна прирівняти істинну людину? До доброго й повного колосу пшеничного. А що таке колос? Се не стеблина, не солома, і не зерно, і не полова, а та сила, що робить і солому, і зерно, і полову. І коли та сила починає свою роботу? Коли все вже в зерні згнило. Так само й людина не в тілі содержиться, але в силі розуму, в образі Отця небесного, в глаголі Божім, слові вічнім.

— Щастя людини у тім, щоби, пізнавши власні здібності, по них опреділити себе в життю. Одна й та ж професия сього ублажає, а тому стає важкою; воїнський стан одному дає славу, а другому сором; царський вінець одного украшає, а другого кидає у тьму кромішну; богословіє одного робить світильником, властителем сердець славним без слави, а другого—обманцем, лицеміром, брехуном, високомудруючим; наука одного підіймає до небес, а другого кидає в пекло; судейство одному дає ім'я благодітеля, а другому—ім'я розбійника; одному начальствування іде в похвалу і честь, а другому в хулу і поношення; одного манашество освягло, а другого очернило навіки.

Взагалі багато часу й мислі віддавав Сковорода своєму ученикові. Побачивши, що хлопець під впливом ріжних бабських пересудів боїться мертвих і взагалі смерті, Сковорода давав йому читати відповідні книжки, показував, що все на світі похоже до кільця: де початок, там і кінець. Від зерна колос у зерно вERTAЕТЬСЯ, від насіння в насіння яблука закривається, земля з землі йде, а дух к духу. Так і людині кождій призначено совершити свій круг, явивши сили свої, і знова прийти до свого початку. Все, що сотворене, все те зістаріється, зміниться, і тільки Дух Божий, що наповняє вселену, зостається во віки.

А говорючи так, Сковорода під видом прогулки, заводіз непомітно хлопця уночи на кладовище і тут, водіючи його поміж старими й новими й нововиритими могилами, показував на всю безосновність людських страхів, иноді співав щось підходяще, а иноді брав флейту і йшов десь далеченько грати, а хлопця заставляв коло могил самого під видом, що ніби здалека краще слухати музику.

Тим часом просвящений Міткевич, який умів цінити Сковороду, помер, а на його місце став новий—Порфирій Крайський. Сей уже поглядав на учителя харківського скоса; Сковорода се відчув і зоставив свої заняття в Колегіумі. Се було в 1764 році.

Поїхав він зі своїм молодим другом до Києва. Там зустрівся із своїми бувшими товаришами, всі вони вже були на всяких видних посадах. Ті, які стали ченцями, почали уговарювати Сковороду теж піти до монастиря.

— Годі вже тобі блукатися по світі, пора пристати до берега. Ми знаємо твій розум, твою науку—зоставайся з нами. Свята Лавра прийме тебе як своє чадо, і будеш ти прикраса обителі і стовп' церкви.

А Сковорода на те:

— Ах, отці преподобні! Нашо тут ще більше стовпів: досить уже й вас, стовпів неотесаних у храмі Божім.

Ченці замовкли та тільки переглядалися. А Сковорода говорив далі:

— Ой рясо, рясо! Як мало людей зробила ти преподобними і як багато зробила окаянними. Дозвіть людей сатана ріжними сітками: одніх пакриває сіткою богацтва, других сіткою почестей, третіх сіткою слави, приятельства, знакомства, вигодами, утіхами, святинею. Але з усіх сіток найгірша—се чернеча ряса. Блажен, хто свягість серця не у рясі склав, а поклав у волі Господній.

Так і не вступив Сковорода у ченці у Київі, а вернувся знова у Харків. Губернатором тоді був у Харкові ІІІербіній. Він багато чув про Сковороду і хотів з ним познайомитися. Раз ідучи з гайдуками, тілохранителями й т. н. по вулиці, він побачив Сковороду, що сидів собі, спочивав на пішо-

ході. Губернатор післав ад'ютанта. Той підскочив до Сковороди:

— Вас требує до себе його превосходительство.

— Яке превосходительство?

— Як то яке? Господин губернатор.

— Скажіть йому, що ми незнакомі.

Ад'ютант, збитий з пантелику, якось там передав слова фільософа губернатору. Через минуту вп'ять підходить до Сковороди й каже:

— Вас просить до себе Явдоким Олексіевич Щербінін.

— А!.. Про сього чував. Кажуть добрий чоловік, — і підійшов до коляски губернатора.

З тої пори між ними зав'язалася дружба і вони часто зустрічалися. Щербінін питався Сковороди—чому се він не бере собі ніякої должності. А Сковорода на се відповідав:

— Бачите, пане, я вам так скажу. Світ наш похожий на театр. Щоб добре грати в театрі, треба брати найбільше підходящу для себе ролю. Артиста не за велику роль хвалять, а за те як він виконає свою хоч маненьку. Я над своєю ролею у світовім театрі багато думав і побачив, що ніякої іншої не заграю добре, як роль людини малої, простої. От я й вибрав сю роль та й не школую.

А губернатор на те:

— А звідки ж ти знаєш? Може ж у тебе є здібності й до чого іншого?

— Ні, пане. Коли б я почув у собі такий дух, що можу рубати турків—ще сьогодня ж узяв би шаблю й пішов у солдати. Всякий труд тільки тоді солодкий, коли у чоловіка є до того охота. Пес день і ніч стереже стадо, хоч його за ге вовк може растерзати, а вже кінь чи свиня до той роботи охоти не мають. Бо охота, і нахил, і задоволення, і природа—єсе то сила Божа. Правда, суть нахил й злі, але то вже проявлення гніва Божого.

Людина—соторіння свободне і вільно може вибирати собі чи любов Божу чи зло й тьму.

Отак, як говорив Сковорода—отак він і жив. Ніє шукав пишності, тікав від великого товариства, від знатних людей, любив бувати серед людей щиріх, а найохотніше вів розмову з мужиками. Дуже любив він музику, поклав на голос багато псалмів та духовних співів, і може ота пісня, що й й досі співають наші кобзарі—„Всякому городу нрав і права”—може й то не тільки слова, але й музика Сковороди.

Так мало-по-малу опреділялася та стежка, по котрій вибрав собі Сковорода йти. Іще відбулася тільки одна проба збити Сковороду з його шляху, але й з того нічого не вийшло. Сталося се так.

Настала в Росії царицею Катерина II. Губернатор Щербинін, бажаючи дати учням Харківського Колегіюма більше знання, просиз дозволити йому одкрити при Колегіюмі так звані „добавочні класи“. Дозвіл був даний; між іншим призначено було одкрити й лекції „правил добронравія“; мабуть се й вигадано було просто для Сковороди, бо Щербинін закликав іменно Сковороду навчати отих „правил добронравія“; Сковорода згодився і то безплатно—не хотів брати грошей за свою науку.

Але на першій же лекції перші ж слова Сковороди були такі, що святі отці духовні аж не стямiliся.

— Увесь світ спить!—так роспочав Сковорода.— Та ще не так спить, як то про праведного сказано: „спить так, що хоч і впаде, то не розіб'ється“. Ні. Світ наш спить глибоко, наче присиблений. А наставники, пасущі Ізраїля, не тільки не будять, а ще й поглажують, приговорюючи: „спи, спи—не бійся. Місце доброго там боятися?..“

Се вже було не в брів, а прямо в око усім архиреям та крутопопам—і вони загули, як потрівожені чмелі. А Сковорода прочитав і другу лекцію (уривки і з першої і з другої ви знайдете у сій книжці; потім він написав конспект дальших своїх лекцій під назвою: „Двері вступні до християнської добронравності“)—то вже так і зовсім не подобалося святым отцям. Вони узяли сі лекції на зубок та як почали жувати та пережовувати, то виплюнули таке, що й купи не держалося. Вийшов у них Сковорода єретик страшений, якому не то що вчити нікого неможна дозволити, а прямо хоч зараз його живцем пали. Ну, само собою, духовним звичаєм, пішов донос на Сковороду до епископа; епископ потребував собі рукопис курсу, прочитав і сильно того собі не вподобав. Він і раніше вже кривився на Сковороду, а тепер і зовсім. Предложено було Сковороді облишити своє навчання, і він так і зробив: кинув Колегіум—і се була послідня його проба піти звичайними людськими стежками. Тепер уже стезя його опреділилася перед ним твердо й ясно і він без вагання пішов по ній. Він уже тепер ніколи не буде і учителем ні професором, не хоче брати від своєї ученості нічого такого, що помогало би йому, як го кажуть, улаштовуватися у життю. Ученість йому буде потрібною тільки для його душі та для того, щоби пресвіщати непросвіщених. Відтепер Сковорода не хоче мати ні свого кутка ні свого імущества, він буде странником на землі, буде віддаватися в волю Божу. Правда, ми знаємо тип „странників“ у нас на Вкраїні і се не зовсім і не завжди симпатичний тип; знаємо під одягою странників лінтяїв превеликих, що не хоче робити і, туманючи людей, думає легко прожить. Але неваже не видно зразу ж великої ріжниці між тими странниками і сею високо освіченою людиною, яка могла би заживати усякої шаноби

на світі, а замісць того вибрала собі долю убогу? Ні, ріжницю тут кожому видно, отже нема чого її пояснювати.

Сковорода не мав свого кутка. Він приходив до якого знайомого, жив там трохи, писав свої твори, балакав з людьми, навчаючи їх добрі і то такими простими словами, що кожному хотілося їх слухати. Нічого він не приймав для себе, а радив віддати неімущему. У самого була тільки сіра свита, чботи про запас і торба з книжками. З тою торбою не розставався Сковорода ніколи. А найбільшою дорогоцінністю в тій торбі була для Сковороди Біблія на жидівській мові. Він найбільше любив сю книгу, не попсовану ніякими перекладами. «Єдина голубице моя Бібліє!—так писав він в одному з листів.—З нею житиму—з нею й умру» (і спразді: уміраючи, Сковорода положив собі під голови мішок із своїми книжками, а в нім і Біблію).

Дуже любив Сковорода говорити з дітьми і повчав їх прикладом свого життя на все добре. Часом він жив у людей, котрих сам не любив, але через те, що думав вплинути добре на їх дітей, або й їх самих думку якось обернути на себе, на свою душу. Так, наприклад, він бував иноді у одного неповздержливого пана (А. І. Ковалевського) тільки тому, що вмів укрощати скажений панський норов, отже тоді лекше жилося й людям. Ми вже бачили, як перемінився Томара під впливом Сковороди—а таких було багато. І для сина Томари теж не минули пусто слова Сковороди. От, наприклад, як пише він, будучи воєнним:

— Любезний мій учитель! Чи згадуєш ти свого Василя? На зовні він може й не нещасний, а внутрішно він може більше ще має нужду в добрій раді, ніж коли був з тобою. О, як би Господь надоумив тебе пожити трохи зі мною! Коли б ти

мене вислухав, пізнав — не радів би ти зі свого вихованця. Невже я надаремне сподіюся тебе бачити? Як що ні, то будь ласкав відпиши, коли б я міг тебе побачити, дуже любимий мною Сковородо. Прощавай поки що і не пожалій ще один раз у життю віддати частиночку твого часу й спокою давньому учневі твоєму Василю Томарі.

Отак сердечно бажало Сковороди багато людей. Згодом то за особливе благословення вважалося, коли Сковорода посідав який дім. І скільки вніс оздоровлення Сковорода в душі своїх сучасників — трудно було б і сказати. Справедливо кажуть, що коли заснувався у Харківському університеті тоді, як такого не було ще в самім Петербурзі, коли харьківське дворянство асігнувало нечувану на ті часи суму 618 тисяч рублів серебром, то се тому, що всі ті жертвователі були або учениками Сковороди або його знайомими чи взагалі знаходилися під впливом його фільософії.

Так і жив Сковорода безсребреніком. Надумавши йти куди, брав з собою свої книжки у торбину, брав свою сопілку і йшов. Йшов часом за сотні, за тисячі верстов. Так один раз аби побачитися з своїм другом, він пішов з Харкова аж у Таганрог пішки.

Дуже любив бути з простим народом, сам бо був з того народа. „Панська вигадка, що наче б то простий нарід є чорний, здається міні смішиною, як вигадка тих, що кажуть наче земля мертвa. Як же може мертвa матір родити живих людей? І як же воно з утробы чорного народа могли вилупитися білі пани“?

Любив дуже Сковорода грати й співати, причім робив се завжди дуже серйозно, бо зінав, що пісня й музика се не так собі забава (се тільки ми зробили собі з того забаву). Грав він на бандурі, на скрипці, на гуслях, а найчастіше на сопільці, котру

він так удосконалив, що міг потім наслідувати на ній голоси птиць. Любив дуже природу і був близьким до неї. Кождий захід сонця чи схід його наповняв душу Сковороди радістю й щастям і він не переставав повторяти тоді: „Дякую всебаженному Богу, що потрібне зробив нетяжким, а тяжке не потрібним“. Опівночи він завжди вставав з ліжка і починав молитися, і в сій молитві серед ночної тиші обхоплювалася його екстаз; він мов би світ весь бачив, боровся з невидимими силами зла земного, а душа возвищалася до розуміння Божества.

Малі люди не могли того поняти й обвинувачували Сковороду в усіх річах. „Не хоче, бач, робити нічого та й б'є байдики“, — говорили про нього. А він так писав о тім одному своєму приятелю:

— Дивно міні те. От як би я в пустині своїй від тілесних хороб ліжився, або стеріг пчоли, або ловив звіра — тоді би здавалось сим людям, що Сковорода чимсь занятий. А без того гадають, що я нічого не роблю, і не без причини дивуються. Але ж хіба тільки всього й діла для чоловіка — продавати, купувати, женитися, воювати, кравцовувати, будуватися, ловити звіра? Хіба таки тільки тут наше серце завжди перебуває? От се ж і єсть причина нашої бідності: погрузивши усе наше серце у набуванню та в морі тілесних потреб, ми не маємо часу вникнути в самих себе, очистити й поврачувати свою душу. Нам здається, що в нас усього досить. А воно, як то кажуть, — зовсім віз, тільки колес нема. Так ото і в нас: усе єсть, тільки душі немає. Є, правда, у нас душа, але така, як у подагрика ноги. Вона в нас розслаблена, сумна, боязлива, заздра, жадна, пічим незадоволена, сама на себе гнівна, худа, бліда, як хорій з лазарета. Отаку душу хоч ти у оксамит убери, то чи не домовина їй буде той оксамит? Хоч і в світлих

палацах бенькетує, то чи не пекло їй? Хоч і ввесь світ її превозносить, портретами її піснями хвалить— чи не жаль тільки від усього тсго вона відчуває?

І от Сковорода дбав про душу, шукав ангельського хліба, покладав себе усього в волю Божу. А люди бачили тільки те, що він руками нічого не робить та не служить ні на якій должності. Їх малий ум, звикнувши до своїх маленьких діл, звикнувши міряти усе тільки на свій дрібненький аршинчик, не бачив того високого душевного сорішенства, якого досягав Сковорода в своїм старчачім пустинчітельстві, а бачив тільки зовнішність. Се так само, як би хто цінив скринку не по тім, що вона в собі має невидимого, а на пуд, як дрова.

Деякі язики не задоволялися тим, що докоряли Сковороді лінізтвом, а говорили де-що й гірше. Говорили, що Сковорода осуждає вживання м'яса й горітки; а що так учила й єресь маніхейська, проглята на вселенських соборах, то значить і Сковорода заразився маніхейською єресню. Казали, що Сковорода узиває вредними золото, срібло, дорогоцінні річи, гарну одежду то-що; а позаяк Бог нічого вредного не сотворив, то значить виходить, що Сковорода йде проти Бога. Тікає Сковорода від людей, не хоче жити як усі, ховається по лісах—це значить він не має любові до близнього, значить він ненависник людей. Та й багато ще де-чого такого говорили.

Сковорода, очевидно, про все те зізнав, але не звертав уваги—мало чого там люди не говорять. Але один раз стало йому того вже забагато, бо він побачив, що такі пльотки впливають на молодих людей і відвртають їх серця від правди. Тоді Сковорода явився у Харків і на однім зібранині, де було багато людей, роспочав про ті всі клевети розмову.

— Кажуть, що я забороняю їсти м'ясо й пiti горілку. Ні, се не так. Правда, я часом не їм м'яса і не пью горілки, бо того вимагає моя натура. Не дозволяє ж лікарь їсти часник, коли бачить у кого очну хворобу. Так і тут. Усе сотворено на благо всесхддим Творцем, але не все і не всім і не завжди буває на користь. Тому-то я й радив де-кому повздержатися від вина й м'яса, а іноді й зовсім від того відводив, особливо молодих людей. Але коли батько у хлопчика вириває з рук ніж і не дає йому пороху для забави, то чи не ясно, що се тільки від того, що мале не навикло з тим усім обертатися і мати з того ту користь, на яку ті річи істнують. Отак і я робив—а мене почали узивати маніхеєм. Я ж кажу, що всяка пища, всяке питіє корисне й добре, але треба брати в розсудок міру, час, місце й особу. Хіба добре було би дати немозляті замісць груди стакан міцної горілки, а дроворубу, що працював увесь день на морозі, дати блюдечко молока?

— Отже як несправедливо обізвали мене маніхеєм, так само несправедливо обізвали й ненависником людей та хулителем дарів Божих. Коли Бог опреділив міні в низькім лиці бути на земнім театрі, то треба ж уже міні і в одежі, і в поступках, і в обертанню до степених та сановних та знаменитих людей бути одинаковим і все пам'ятати мою роль. Отже я й сам так роблю і другим ражу пам'ятати про свої ролі. Я говорив молодим людям, щоб вони все радилися із своєю природою, щоб і вони на театрі життя свого все могли грати добре свою роль; а коли хто й уявив ролю не зовсім підходящу для себе, то щоб хоч її вже сгрався представити добре, щоби хоч трошки зменшилися скарги між людьми та ролот перед Богом на свою долю.

— А вам би я, панове, нічого й не казав, якби ви обвинувачували мене в звичайних людських хибах; але ж бо ви робите мене якоюсь вредчою людиною, якимось душегубителем, забороняєте й відражуєте молодим людям вступаги зі мною в знайомість. Отже тому я і вважав потрібним виступити з поясненнями.

Тоді всі язикаті замовкли, бо нічого було й говорити, а Сковорода знова пішов у свою путь—учити людей добру й правді. „Про мене кажуть, що я ношу свічку перед сліпцями й дзвоню для глухих. Але нехай собі говорять: вони знають своє діло, а я знаю своє“.

І так він прожив усю решту свого життя—тридцять літ. Кінець був такий.

Його отої учень Ковалінський, потріпавшися життям, оселився в с. Хотетово, в 25 верстах від Орла. Сидючи там, він кликав Сковороду до себе, аби послухати дивного слова й сцілитися душою. І Сковорода, маючи 72 роки на плечах, іде у Орловську губернію, іде пішки, бо він інакше ніколи не подорожував. Погода була погана, дощі, по дорогах грязь—а старий чоловік ішов, щоб принести трохи потіха другу.

Три тижні прожив у Хотетові—і почав збиратися назад на Вкраїну. Він не любив московського краю. Як його не просили, як не вговарювали, він таки пішов. 26 серпня 1794 року прощався з приятелем своїм і казав:

— Може я вже не побачу тебе, то прости. Нам'ятай завжди в усіх винадках твого життя те, про що ми частенько говорили: світло й тьма, голова й хвіст, добро і зло, вічність і час. Душа моя признала тебе за найздібнішого прийняти істину й любити її.

І пішов. Дійшовши до Курського, мусів трохи переждати, бо дощі були великі. Як тільки трошка

перейшло—пішов далі. Але на дорозі почув, що сили зоставляють його, що се вже приходить кінець. Він завернув у село Іванівку до отого поміщика Ковалевського, про якого ми згадували.

Погода, і старість, і хорoba, і втома від дороги валили його з ніг, але він не піддавався і все був на ногах, приговорюючи: „дух болрий, але плоть немощна“. Малесенька кімнатка з вікнами в сад була посліднім його пристоям, але він мало в ній і був, більше ходив по полях, по садку. Послідній день життя Сковороди був такий.

До поміщика зібралися гости. Сковорода мозоживився, багато оповідав про ріжні випадки зного життя, але згодом, як і звичайно, непомітно втік від великого товариства й пішов у сад. Довготам ходив по стежках, рвав яблука та давав дітям. Сонце заходило. Послідні його промені пробивалися через листя дерев. Сковорода узяв лопату і почав... рити собі могилу.

За цією роботою й застав його хазяїн.

— Що се ви робите, Григорію Савичу?

— Пора, друже, кінчати дорогу. Он бач, уже все волосся злетіло з бідної голови від ріжних мук—треба ж і заспокоїтися.

— Е, що там ви говорите? Годі жартувати. Ходімте, лишень, до гурту.

— Та я піду, але буду просити тебе, друже, нехай тут буде моя могила.

Пішли до будинку, але Сковорода не довго був з гостями. Пішов він до своєї кімнатки, надів чисту сорочку, помолився Богу, відложив під голову тербу зі своїми книжками, ліг і зіклав руки навхрест...

Довго ждали до вечірі—Сковорода не прийшов. На другий день до чаю теж не вийшов, до обіду теж. Хазяїн пішов навідатися—але Сковорода лежав уже холодний, задубілий...

Так закінчилася земне життя дивної людини—
Григорія Савича Сковороди.

Поховав його Ковалевський на тім же місці,
де Сковорода сам собі вирив могилу, тобто на
горбочку над ставком, де Сковорода любив сидіти
увечері та грати на своїй сопільці ігальми. Але
через двадцять літ з якихось причин з тіло Сково-
роди було перенесене у сад священника, на те місце,
де могила знаходиться й зараз.

Той Ковалевський, який ховав Сковороду, по-
мер, Іванівка перейшла на сина *), а від сина по-
пала у руки Кузина. Могила Сковороди призабу-
лася, ніхто за нею не стежив, коло неї не було
огорожі, і люди й скотина по ній ходили. В 1842
році основатель Харківського університету Каразін, пишучи до редактора „Молодика“, загадував
про могилу і сказав, що вона „украситься досгой-
нимъ памятникомъ, какъ обѣщалъ мнѣ Козьма
Никитичъ Кузинъ, этотъ рѣдкій гражданинъ и чело-
вѣкъ добра общественнаго“. Але сей „рѣдкій граж-
данинъ“ слова свого не здеряв, і в 60-х ще ро-
ках писав Е. Данилевський—„никакого памятника
на могилѣ Сковороды не существуетъ“. Тільки й

*) Коли ото Іванівка належала сьому Ковалевському, та
його жінці сказала одна юродива баба: „У тебе, бариня, в
твоїм імені лежить клад“. Се вона казала про могилу Сково-
роди, а розумна поміщиця взяла ті слова просто й почала копати
землю по всьому своєму маєтку, шукаючи скарб.

В народі ходили такі чутки, що тим хазяям садочки, котрі
не звертали уваги на могилу Сковороди, все траплялося якесь
лихо: то зіп'ється золотілець, то помре сам несподівано або
жінка. Говорили, що на тім місці, де почав Сковорода, якісь
садовник побудував собі хату. Але тільки що перейшов він
туди жити, як звідки не взявся вихор, з грюкотом поросчиня в
вікна й двері, ледве не зірвав даху і всіх неперелякав.

Звичайчо, се дурниці, але се показує, що простий народ
чув якусь величину Сковороди, тільки не знав, як о тім сказати,
і говорив як учів, приписуючи великому філософу якесь вол-
шебство, якесь такі зчинки, що їх ніколи й не буває.

того, що перед тим (так у 1856 році писав зять отого Ковалевського, що володів колись Іванівкою) — „предпослѣдній владѣлецъ сада и хижинъ обратилъ особое вниманіе на мѣсто покоя Сковороды. Нынѣшній же даже обложилъ могилу дерномъ, а вблизи устроилъ свою пасѣку“. Та вже аж у 1874 році знайшлася добра душа — д. Жилинський — що поставила на могилі скромний пам'ятник. Але на тім був і кінець, бо через яких 10 літ могила вже знов була в неможливім стані. І знов — хто звернув на неї увагу? Простий чоловік, валковець Ф. Креміна, конторщик в одному з сусідніх маєтків. В Харкові тоді існував так званий Статистичний Комітет, який, між іншим, видавав книжки присвячені місцевій історії то-що. Так от до цього Комітету й прислав Креміна листа, де описує, як він гостив у священника і, проходячи по садку, побачив нараз могилу — „про которую никто никогда не загадував. Доокола могили нема нічогісінько, що могло би кинутися в вічі — самий тільки надгробний камінь.“

— Підійшовши з цікавости, я на нім прочитав такі слова:

ГРИГОРІЙ САВИЧЪ СКОВОРОДА Міръ меня ловилъ, но не поймалъ.

— Наука присудила сьому чоловікові звання фільософа дорогої нашої України, але місцеві вічного покою тої людини навряд чи підходить ота убога обстановка, яку я побачив. Хіба ж він, фільософ, заслужив собі на могилу тільки самий камінь? Коло могили ж нема ні хреста, ні огради, не кажучи вже про пам'ятник. І не будь каміння — могила була би зітертою з лиця землі.

— Воно не дивно, що за 90 літ з дня смерти Г. С. місцеві люди його призабули, але чому ж

наука, для котрої Сковорода працював у свій час, не пеклӯється про своїх робітників?“

Просте, але щире се слово простої людіни розбудило й „науку“ нарешті. Статистичний Комітет постановив відкрити підписку для опоряження могили, але нічого з того не вийшло. Хтось, правда, поставив дерев'яну ограду коло каміння, але се, мабуть, була не „изука“. І тільки в 1894 році з нагоди 100-літньої річниці з дня смерти „наука“ справді взялася за діло: на могилі була поставлена залізна огорожа, яка стоїть още й до нині; а також були видані (не всі) твори Сковороди (7-й том „Сборника Історико-Филологического Общества при Харьковскомъ Университетѣ“), з котрих уривки (а також і з творів, виданих Бонч-Бруевичем) отмістимо і в сій книжці. Містимо їх в перекладі на українську мову, бо хоч Ковалинський і писав, що—„какъ онъ (Сковорода) писаль для своей стороны, то и употреблялъ иногда малороссійскія нарѣчія и правописаніе, употребляемое въ произношени малороссійскомъ *). Онъ любилъ всегда природный языкъ свой и рѣдко принуждалъ себя изъясняться на иностранномъ“ — та все ж твори Сковороди написані не по-українськи, а тільки часом з українськими словами.

На закінчення—два слова відносно того, що ми найдемо в тих уривках. Не один може прочитавши трошки скаже: „Е, що там такого? Ми се і в церкві чуємо, і кожний піп нам те роскаже. Се такі істини, що їх і малі люди носять і то носять в одному мішку з релігією“. І, маючи де-яку

*) Дійсно: у Сковороди дуже часто бачимо і там, де воно пишеться по-українськи, також і на місці московського ы; дуже часто треба їх читати за і, як воно й завжди читалося, поки під московським впливом не зробилося з нього іншого звука. Буква е здебільшого звучить у Сковороди так, як і повинна, і не має спільноти з московським мягким.

огиду до офіційальної казъонно-поліцейської релігії, такий чоловік і Сковороду зачислить до сонму отих фарісейв, які носять в собі істину ще з семінарії і проповідують її брудними устами. Але тут буде помилка.

Правда, служителі Господні за тисячу дев'ятьсот літ зуміли діскредитувати в очах величезної маси людей не тільки релігію, а й поняття самого Бсга, але Сковороду ніяк не можна вважати належним до того гурту. Почати з того, що йому самому були ненависні оті „стовпи неотесані“, що підпірають церкву. З офіційальною церквою він не мав нічого спільног—і не дурно ж його не любили епископи, а менші служителі Господа, своїм звичаєм, писали доносі. Коли ще Сковорода був молодим і що-йно кінчав науки в Київі, тодішній архирей хотів був посвятити його у попи, але Сковорода почав прикидатися не в повні ума, перемінив голос, став заікуватися—все те аби тільки відкараскатися від того посвящення. І архирей розсердився і вигнав молодого Сковороду з бурси.

До зовнішніх обрядів Сковорода не прив'язував ніякої ваги і то о стільки, що рідко дуже ходив до церкви. Коли він жив у Острогожську, тамошній архирей питався—„Чому ви не ходите до церкви?—„Коли вам так хочеться, то я завтра ж піду“,—відповів Сковорода і дійсно пішов до церкви.

А то раз піп, возглашаючи: „Со страхом Божим і вірою приступіть“, побачив, що й Сковорода стає до гурту причасників—а на сповіді не був. Тоді піп згрізна питав:

— А чи знаєш ти, який великий гріх можеш зробити причащаючися без підготовки? Чи приготувався ти до сього великого таїства?

І Сковорода відповів:

— Знак і піготовився.

Бо дійсно—для його душі попівського хар-
маркання було нетреба; вона шукала і знаходила
Бога інакше.

Навіть перед смертю Сковорода не хотів був-
сповідатися й причащатись, говорючи, що й апо-
стол Павел (Посланіє до Римлян, глава 3, стих 28)
казав—„для істинних віруючих нетреба обрізанія“. Але—„представя себѣ совѣсть слабыхъ, немощь
вѣрующихъ и любовь христіанскую—исполнилъ
все по уставу обрядному“.

Се все показує, що справді Сковорода нічого
спільногого не мав з тою казьонною церквою, яка
замісць роз'яснення Бога затемнила Його ім'я в
людських умах. Коли ж всі твори Сковороди, вся
істота його, кожде слово його говорить тільки про
Бога, тільки про Бога, тільки про Бога, то се як
раз про того Бога, якого носить в своїй душі
кожда людина. Подивіться на того Бога, до якого
взыває Сковорода. Хіба се той, що сидить в обла-
ках, гремить громами, мстиво карає за всяке пусте
слово і ревниво стежить за найменшими вину-
ватцями? Ні. се істинний Бог. Бо Щастя у Сково-
роди—Бог, Природа—Бог, Правда—Бог, настояща
людина—Бог. Словом все, що складає нашу країцу
внутрішну природу. І такому Богу поклонятися
солідко. Для нього нетреба ладнів, хабарів,
храмів „сь отопленіемъ“, служителів „на всемъ
готовомъ“ і проч. От сьому Богу поклонявся Ско-
ворода і кличе й нас Йому поклонятися.

І знов же як кличേ? В тім же велике значіння
для звичайних людей. Бо офіціяльні богословці
обставили шукання Бога так, що сплоха Його не
знайдеш: треба від усього відректися, треба збити
все своє життя, стати не тим чим ти єсть; гріхів
до зкоїя тебе повно: і недоступив—гріх, і пересту-
пив—гріх, і хліба шматок з'їв гріх і все гріх. І не
дивно, що мало знаходиться охотників шукати того

Бога, а найменче власне як раз серед самих божих служителів.

Для Сковороди ж усе те не має значіння. Він радить знайти Бога в съзому собі і не для більшої трудности життя, а іменно для легкости, для щастя. І нетреба тобі перекапувати усього твого життя—грай собі свою життеву ролю й далі тільки з Богом, із своїм Богом. Отже таку фільософію за своїх легко—і се може зробити собі кождий, от так таки кождий. Для прикладу візьмім хоч оті уривки зі вступних лекцій ученикам Колегіума, які стільки халепи нарobili у свій час Сковороді (і які ми тут друкуємо під числом I).

Як бачимо, там говорить Сковорода про плоть, говорить, що в ній нема правди, що Бога ти не пізнаєш, поки будеш богом вважати свою плоть і т. і.

Як се понять? Можна понять так, що кидай усе, кидай хату, поле, сім'ю та йди убивати оту саму плоть постом, молитвою, недоїданням, недопиванням. Так і розумів раніше де-хто: уходив у пустиню, в келію, замикався собі там та й молився, убиваючи плоть. Нехай там, у миру, люди собі хоч горлянки поперегризають, нехай голод і хвороби уносять сотні жертв—пустинника то не торкається: він спасає свою душу, плоть убиває.

Хто його знає, чи угодно Богу отаке спасіння, але Сковорода не так учить розуміти слово „убивати плоть“. А як же?

Та от насамперед Сковорода говорить не про те, щоб зразу наблизитися до Бога. „Приноров лиймо, каже, наше око, звикле до плотської тьми, дивитися на Ізраїля“. До Бога говорить—„блесни світлом Твоїм на нас хоч стільки, скільки може наше око стерпіти“. Що се? А се вже й єсть стежка до Бога і то така, яка показує, що шукати Бога можна не тільки в монастирі, а й на базарі,

і не зразу, а поволеньки. Погряз ти в торговлі своїй, у суєті своїй, у всіх твоїх ділах; забув ти про Бога, тоб-то про правду, добро, справедливість, чистоту. А от згадай. Хоч на хеилиночку. Хоч у чім-небудь малім. От хочеться тобі більшій баріш узяти, а сам бачиш, що з бідного береш—так не візьми, уступи, нехай і твоє раз пропаде. А уступивши, заглянь сам собі в душу—як вона говорить? Чи достаточно ти вже пошанував свого Бога чи ні. Як що там, у середині, ніщо тебе не гризе—роби своє діло далі. Мовчить твоя совість, не докоряє тобі нічим—значить правильна твоя дорога, твоє щастя. Ну, тільки ж як ти сам себе хочеш одурити, так то вже брешеш—не обманеш. А як все ж таки захочеш обманювати, то не буде твоя душа спокійною і все одно не знайдеш ти щастя. Та не знайдуть щастя й твої діти, бо ма-
бути житиметься людям не тоді краще, коли вони більше грошей матимуть, а коли стануть більше людьми, а не звірями. А коли ж вони й стануть. як що ми того не зачнемо з себе самих та з своїх дітей? Отже, значить, щастя й собі й дітям, а з того й взагалі по всьому світу добудемо не тоді. як дбатимемо тільки аби більше грошей було і у мене і у моїх дітей, а як дбатимемо про що інше.

Так от про те й говорить Сковорода. Він хоче, щоб людина була щасливою, а для того каже—ну, попробуй, хоч трошки, хоч скільки можеш зробити по своїй правді, зробити не для плоті тілько, а й для душі щось, бо тож неправда, що твоя душа в тебе спокійна. Заспокой же її, скільки можеш, а тоді побачиш, що краще тобі стане, радісніше, почуєш себе хоч трошки щасливішим.

І от в тім, у таких дрібних на зверхній погляд річах і полягає *практична вартість фільсофії Сковороди*. Його книжки—це не тільки матеріял для читання, а й практичний підручник того, як легко

і скоро можна навчитися жити і бути скільки ти можеш щасливим. Очевидно, що для того аби ці книги принесли користь, не досить їх тільки прочитати. Бо що з того, що я прочитаю медичну книгу, а робити по ній нічого не буду: від того хвороба моя не полекшає. Так і з душою. Прочитати книгу, зітхнути глибоко і, сказавши — „ох, гріхи, гріхи“ — закрити, так само собою з того нічого й не вийде. Але коли взяти собі ті слова глибоко до серця і почати хоч трошки по них робити, тоді справду можна сподіватися більшого спокою душі і більшої щасливості на землі.

Побажаймо ж сами собі, щоб дійшли слова Сковороди до нашого серця і щоб роспочали ми носити образ і подобіє Божі. Се ж потрібне не для кого, як для нас самих. Наболіли ж уже наші душі, накипіло ж уже на них усякої мерзости. Хочеться, самим уже нам хочеться очиститися — а тільки загнуздуємо себе та дивимося на сусіда: що ж воно вийде — я буду по-божому робити, а сусід по-своєму. А ти не дивись на сусіда. Нехай він собі робить, як хоче — він не для твоєї душі працює. Для твоєї душі один тільки є робітник — сам ти. Не заставляй же її на вік-вічний голодною, дай і їй хоч трошки їжі духовної.

ВИБРАНІ МІСЦЯ З ТВОРІВ Г. С. СКОВОРОДИ.

I.

(З першої вступної проповіди до курсу лекцій „Про християнську добронравність“).

Увесь світ спить!

Та ще не так спить, як то про праведника сказано: „спить так, що коли і впаде, то не розб'ється“. Ні. Світ наш спить глибоко, наче пришиблений. А наставники, пасущі Ізраїля, не тільки не будять, а ще й приговорюють: „спи, спи—не бійся. Місце добрє—чого боятися?“

* * *

Колись-то сини Ізраїля не могли дивитися на осяяне славою лицо Моісея, що узрів Бога. А на що ж вони дивилися? Та на саме покривало, що ним було прикрите Моісеєве лицо. Отуди! Який же ти Ізраїль? Виходить, що обрізаний ти по тілу та необрізаний по смислу. Тьму очі твої ще переносять, але істини вже не можеш ти стерпіти.

Отак і теперішня підлота християнська; отаким же оком дивиться вона на свого Хрисга. Та де Він родився? Та від яких батьків? Та скільки жив на світі й чи давно? Чи буде вже за дві тисячі літ чи може не буде?.. О, християнин! Хрещений ти по плоті та необмитий по смислу. По що ти звертаєш увагу на сі дрібниці? Чому винце не підіймаєшся? Тут думаєш і заснути? Невже й досі не тяниш, що то все плоть, і нішо, і тінь, яка покриває гору?

* * *

Слухай, християнине з язичеським серцем! Чи довго ж іще ти будеш лежати на землі? Чи станеш же ти нарешті колись людиною?

Ні, не станеш. А чому? Тому, що на плотську занавіску задивився, а на лиці істинного Божого чоловіка дивитися тобі зовсім нема терпіння. Отже не переобразишся ти з земного в небесне доти, доки не пізнаєш що таке істинний чоловік.

А що ж воно тāке—істинний чоловік? Не продерж очей доти, доки плоть і кров твоє серце держати будуть. А довго ж вони будуть держати? Доки не признаєшся, що твоя плоть і кров ніщо.

* * *

Істиною не бувала плоть ніколи. Плоть і брехня—одно, і хто любить сього ідола, плоть— сам такий же. А там де брехня й пустота—там людини немає.

Продерімо ж, о мертві тіні, очі наші і прино-
ровляймо звикле до плотської тьми око наше дивитися на Ізраїля, на істинного чоловіка, минуючи плоті покривало! О, істинний нетлінний Боже Ізраїльський! Блесни світом Твоїм на нас стільки хоч, скільки може наше око стерпіти!

II.

(З другої такої ж вступної проповіді).

Не знаємо ми як шукати Христа. Шукаємо Його під властею Кесаря Августа, в часи Тиверієви, в володіннях Пилатових—а Його там нема. Багато таких, що золочуться по Єрусалимах, по Йорданах, по Вифлеємах, по Кармілах та Фаворах, нюхають між Тигром і Ефратом—отут Він напевне. „Ось Він, ось детки Христос!“—кричать і другим. Але Христа й там нема.

Де-хто шукає Його у високих світських почестях, в чудових будинках, в церемоніальних столах і т. і. Шукають і розглядаючи небеса, сонце, місяць, зірки—нема їй там. Шукають у довгих молитвах, постах, у священичих обрядах... шукають у грошах, в столітнім здоров'ю, в плотськім воскресінню—нема їй тут.

Та де ж Він? Ага, осьдечки: Його знайдеш, коли будеш проповідувати, знати пророків, роздаш майно своє, мучитимеш своє тіло. Але—нема їй там Христа.

(Христос—у вищім помислі, у вищім стремлінню духа людського, „на землі нагорній, високій”*).

* * *

(Ми боямося, коли нам говорять по потребу нищити плоть, бо розуміємо то буквально і говоримо) Та чи можна ж, щоб чоловік жив без плодів, крові й костей?..

Але що ти плетеш? Хто там твою оту землю займає. Нехай собі вона буде, як єсть. Ти знай тільки одно: що коли ти з самою лиш землею захочеш жити, то се буде брехня. Ти тільки страйся, щоб з твоєї брехливої землі блеснула правда Божа.

III.

(З „Дверей вступних до християнської добронравності”).

Дякуймо ж, дякуймо Богові блаженному за те, що потрібне зробив нетяжким, а тяжке непотрібним!

Нема нічого солодшого для чоловіка, нема нічого й потрібнішого як щастя. І нема ж нічого й лекшого. Дякуймо ж блаженному Богу!

Царство Боже в нас самих, щастя наше в серці нашім, серце в любові, а любов—у законі Вічного. От се їй єсть незаходяще сонце, що сердечні безодні просвіщає. Дякуймо ж блаженному Богу!

Подумаймо—що тільки було б, коли б щастя, се найпотрібніше і найлюбиміші для всіх, та залежало від місця або від часу, від плоті й крові? Що, наприклад, було би, як би щастя Бог поклав тільки в Америці або, скажім, на Канарських островах чи в азъятськім Єрусалимі, або в царських чертогах, або в Соломоновім віці, або в богацтвах, або в пустині, або в чинах, або в науках, або в здоров'ю? Годі б і щастя наше і ми з ним були би дуже біdnі. Бо хіба ж усі могли би жити в тих місцях? Або хіба можуть усі родитися в однім часі? А як же ж поміститися усім в однім чині?

Та й яке ж то взагалі щастя, побудоване на піску плоті, на обмеженім місці й часі, на смертній людині? Се ж направду тяжке. Тяжке й неможливе. Дякуюмо ж Богозі блаженному, що тяжке зробив непотрібним.

Отже коли хочеш бути щасливим—не шукай щастя за морем, не проси його у людини, не волочись по палацах, не блукай по Єрусалиму, не повзай по всій кулі земій. Золотом можеш купити село, річ тяжку, але обходиму, а щастя, яко річ необхідніша з необхідних, завжди і всюди дается дурно. Певітря й сонце завжди з тобою, всюда й дурно, а все, що тікає від тебе геть—знай, що воно чуже і не вважай своїм. Не пішло би воно від тебе, як би було тобі потрібне.

Отже дякуюмо блаженному Богу, що щастя ні від небес ні від землі не залежить.

ПРО БОГА.

У весь світ складається з двох натур: одна видима, друга невидима. Видима називається *створіння*, невидима — *Бог*.

Ся невидима натура содержує всю видиму, вона завжди була, єсть і буде. У людей древніх

Бог називався—*Розум всесвітній, Натура, Буття всіх речей, Вічність, Час, Доля, Необхідність, Фортuna* і т. н. А у християн найчастіші йому імена—*Дух, Господь, Царъ, Отецъ, Розум, Істина. I два послідовніх іменні—це найкращі імена.*

І тепер мало хто розуміє Бога; тож недивно, що і у древніх часто помилялися і Богом вважали якусь річ. Але в чім усі віки і всі народи сходилися завжди, се в тім, що існує таємна якась усім володіюча сила. Часом буває, що чоловік лакея візьме за пана, але завжди знає, що над лакеєм є пан, хоч його, може, ніколи і в вічі не бачив.

Бог дав нам усе. Але нічим так не обдарував нас, як давши нам віщу свою *Премудрість*. Се душа, користь і краса наша, без неї усе мертвє і гнусне. Коли яка родина, місто, держава засновуються на премудrosti—стають вони раєм, небом, домом Божим. Коли одна людина на премудростi буде життя своє—буває в ній страх Божий, святиня, благочестя.

Приходимо ми на світ усі без премудrosti, але для неї. Хто до неї ближчий, той має більше благородностi і чує незрозуміле блаженство. Вона—се лице Бога, яке, напечатуючися в душі нашій, з диких звірів робить нас людьми. А коли вже вона вселилася в серце, то там розцітає непорочність, як би який райський дух. Вона відріжняє нас від звірюки милосердям і справедливістю, а від скотини повздержанням і розумом. Маючи в собі премудрість, серце наше робиться чистим жерелом благодіянь, що несказано веселять душу; стоді ми буваємо істинними людьми й по душі й по тілу.

Завжди люди намічали її ознаками, і вона, наче принц який, мала свої портрети, герби, печаті. Її, наприклад, знак був—змій завішений на колу перед жидами. Її герб—голуб з масличною гілкою в дзьобику. Являлася вона і в образі льва та вівці,

її ж знаком був царський жезл. Ховалася вона й під священними обрядами, як, наприклад, під вкушеннем пасхи, під обрізанням; закривалася вона й ріжними оповіданнями, як, наприклад, повістю про Ісава та Якова, про Савула й Давида. І тільки потім уже, потім являлася вона во образі мужеськім—во образі Богочоловіка.

IV.

(З твору „Наркіс або — пізнай сам себе”).

Єсть предревня притча про парубка Наркіса, що подивився на себе у воду і закохався на смерть. Сей учинок Наркіса можна назвати словами: *пізнай самого себе*. Хочеш буті задоволений із себе—пізнай самого себе. Хто прозрів у водах тлінності красоту духа свого, той не в що зовнішнє, не в тлінності своєї воду, а в саму суть свою закохається. Наркіс на полотні тлінної плоті своєї побачив нерукотворений образ, іже єсть сіяння слави Отця.

* * *

Так ми бачимо людей, як би показував нам одну людську ногу чи п'яту, закривши усе тіло й голову. Ти й сам себе бачиш, а не розумієш сам себе і не знаєш. А не знати себе самого—це все одно, що втратити себе, згубити. Коли в твоїм домі десь заритий скарб, а ти про нього не знаєш, то тобі все одно як би того скарбу й не було. Отже піznати самого себе, знайти себе і знайти людину—це все одно. Але ти себе не знаєш, бачиш в собі одну землю, отже нічого не бачиш. Однодивитися на тінь дуба, а друге—на самий дуб. Отже ти тінь свою тільки бачиш, тоб-то, просто сказавши, нічого не бачиш. Так і виходить, що ти сам себе зроду не бачив.

* * *

Тіло наше само нічого не може, ним розпоряжаеться мисль: вона розсуджає, радить, опреділяє, велить, а тіло тільки як приборкана скотина або як хвіст волочеться за думкою. Значить головне в нас—то єсть думка.

Але й земля липка дуже; нескоро можна вирватися з плотської думки, бо вона ж родиться в плотському нашему життю, по землі повзає, плоті бажає. Та Господь знайшов мудрого проти мудрого, змія ча змія, сім'я проти сімени, землю против землі, рай на місце пекла. живе замісць мертвого, правду свою на місце брехні. *Віра*—от се єсть істинне око, яким, минаючи видимість, бачити можна істинну людину.

* * *

Як на картині видимі краски сами по собі ніщо, тільки грязь, а головне—той рисунок, що вони дають, так і в людині. Та не тільки в людині, а і в звірях, і в деревах, і в травах. Дух все виліпляє, дух і держить. Але ми почитаємо в тілі тільки прах, а мислію вище не підіймаємося, не думаємо, що то ж Бог битіє усьому. Він у дереві істинне дерево, в траві трава, в музиці музика. Бо Господь, і Дух, і Бог—се одно. Він дивнее в усім і нове в усім робить сам собою, і істина Його в усім во віки пребуває. А решта—то тільки зовнішність, тільки тінь Його, п'ята Його, підніжжа Його і ветха риза.

* * *

По великих садах роблять часом здоровенні клітки, обволікають їх залізними сітками, і багато птичок безпересліанно в середині там колотяться, то в один то в другий бік буються, але ніде про-

летіти не можуть. Отак і наші серця мечуться й
мучаться в стінах видимості. Бо що може бути
вужче й тісніше видимості?

Як же ж нам вилетіти звідти, коли ж ми давно,
з самого дитинства напосіні лукавим духом, засіяні
змійним насінням, щоби тільки одну видимість, зо-
внішню тьму любити та за нею ганятися? Чи ви-
летить же, як птиця, серце наше з клітки землі?

Ох, не вилеги гть—бо ми не віrimo, що зверху ви-
димості є ще щось, чого не можемо полапати й ар-
шином поміряти. І хоч приймемо насіння благосло-
венне, начало спасення нашого, але воно буде у
нас безплодне—бо ми любимо зовнішність, звички
до неї і не можемо подумати, що видимість може
зогнити, як зерно, але невидима сила зостанеться.
А без того согнитея новий плод ніяк не може
родитися.

* * *

З ким можна зрівняти істину людину?

З повним і добрим колосом пшеничним. Чи
не в зерні закрилося все і чи не весною виходить,
движиме невидимою силою? І тоді зерно починає
давати щось нове, коли зовнішність уся вже на
нім зогнила, і те нове—то вже не від плоті, а від
Бога.

Підійми ж від землі думку свою і зрозумій,
що носиш в собі людину від Бога рожденну. По-
бачив ти в зерні легеньку зовнішність, в котрій
закрилася таємно дійсність невидимого Бога—по-
глянь тепер і на себе: Старенька солома не боїться
погибелі: як із зерна вона вийшла, так в зерні й
закриється. Чого ж ти трепещеш? Не бійся. Розкрий
своє серце для приняття віри, бо яке ж то сильне
зерно з тобі, в самім тобі! Небо видиме і земля—
все в твоїм зерні сокрите.

* * *

Світло відкриває усе, що нам у тьмі тільки борваніло. Так і Бог усю нам істину освіщає. Земляний чоловік гадає, що ніби-то він і справді ідось розуміє. Та воно хіба мало такого младенець бачить у потемках, чого й не бувало? А коли світ возсяє—всі примари щезають.

Всякий знає отсі слова: час, життя, смерть, любов, думка, душа, присграсть, сумління, благодать, вічність—але як би кого попросити про пояснення, то всяк би задумався. Хто зможе пояснити що таке час, коли не зрозуміє божественної висоти? Хто взагалі може зрозуміти щось з усіх видимих і невидимих соторінь, коли не розуміє того, хто всьому голова й основа? Начало премудрости—розуміти Господя. Не бачу Його, але знаю й вірю, що Він єсть.

V.

(З твору „Ворота Господні в границі вічності”).

Земля родить і звірів, і скотів, і гадів, і муж. Так і серце земне робить з нас ріжних нечистих звірів, скотів і птиць; а чадами Божими творить нас тільки чисте серце, що влезе вище усього тлінного. Серце жадне до золота, серце, що любить думаги тільки про гаманці, мішки та чемодани—це справжній верблюд, що любить пити мутну воду і за вьюками не може пролізти через тісні двері в границі вічності. Бо серце ж єсть корінь і суть. Усякий є тим, чиє серце в нім. Вовче серце у тебе, то й сам ти вовк, хоч лице й не вовче. Серце, що застаряє верблюдам мутчу воду, а само устремляється на гори я до чистої води—чи не олень то, хоч і рогів не має? Серце трудолюбствує,

очищаюше від полови вічне зерно Святого Духа
на хліб—чи не віл се молотящий? Серце, що во-
царилось над звірами й над волею своєю, що рос-
терзalo всяку власть і славу, яка возстає на Бога,
що не тратить духа в бідності, в гоненіях, в хво-
робах, у смерті—чи не лез то? Серце, що високо
бліскає, як блискавиця, що настигає й побиває
усякі піднаті мрії та замислюваті стихійні думи—
чи не сокіл то єсть? А серце, що летить в простір
висоти небесної, любить світло й вперяє зіницю
очей в сяєво південних променів—чи не є то благо-
родний орел? А чи не голубка є серце, що любить
Господа, святої надії гніздо в нім знайшовши? І на-
решті чи не голуб тобі є серце, що бачить двое,
що над потопними водами зрить твердь і берег?
Се чисте серце, що злітає над усім поганим, то
єсть голуб чистий, Дух святий, дух знання, дух
благочестя, дух премудrosti, дух ради, дух слави
нетлінної, дух і камінь віри.

VI.

(З твору „Дружня розмова про душевний спокій“).

Зміряли ми море, землю, повітря, небеса, по-
трівожили внутрішність земельну ради металів,
розмежували плянети, повідшукували гори на місяці,
найшли незидимих світів нещисливу кількість, бу-
дуємо дивовижні машини, засипаємо безодні, зу-
пиняємо воду—Боже, чого ми тільки не вміємо?
Чого ми тільки не можемо?

Але горе, що при всім тім чогось великого
не стає. Немає чогось, чого й назвати не вміємо.
Знаємо, що не стає чогось, а що воно таке—не
розуміємо. І похожі ми на безсловесну дитину, що
тільки плаче; воно і не знає і сказати не може в
чім йому потреба, саму тільки досаду відчуває.

І се явне душі нашої незадоволення чи не по-
зволяє нам догадатися, що всі оті науки не можуть
думки нашої наситити. Безодня душевна ними не
наповняється. Пожерли ми несчислиме множество
систем з плянетами, плянет з горами й морями,
але не втолюється наша жажда. Математика, меди-
цина, фізика, механіка, музика із своїми сестрами—
чим більше їх вкушаємо, тим гірше палить серце
наше голод і спрага, а ми все не догадуємося, що
то все тільки служниці при пані, хвіст при голові.

Я наук не хулю, навпаки—я хвалю й найпо-
слідніше ремесло. Але те хули є достойне, що, на-
сі науки надіючися, забуваємо ми найвищу науку—
науку щастя людського, до якої всякому віку,
всій землі, всякому полу й зросту завжди двері
відчинені.

Що ж може зробити нас щасливими?

Наше щастя живе у внутрішнім спокою серця
нашого, а спокій—у згоді з Богом. Чим хто згід-
ніший з Богом, тим він спокійніший, а значить і
щасливіший.

* * *

Щасливий той, хто живе по волі благого Духа—
Господь буде на всіх путях його. А що нас вводить
у пагубу, так се от сі чотирі річи:

А. Братися за те, що тобі не підходить.

Б. Нести обов'язок, противний твоїй природі.

В. Обучатися, до чого не родився.

Г. Дружити, з ким не рожденний дружити.

Отже бути щасливим—се значить пізнати
себе чи то свою природу, взятися за срою долю
і робити все діло. Найкраща душа не може бути
спокійною, коли вона несе обов'язки, до яких не
родилася. Та й як же їй бути спокійною, коли
вона втратила радість серця? А як же їй не втра-
тити, коли замість добра обіжає і приятелів

кревних, і ближніх і дальніх, і земляків і чужосторонніх? А як же їй не обижати, коли вред приносить сусільності? А як ж не вредити, коли нема навтомної праці? А звідки ж може узятися труд, коли нема охоти до нього? А де візьмеш охоту без природного до того нахилу? Отже природа й єсть первоначальна усьому причина. Вона мати охоти, а охота гірша неволі по приказці. Охота радується труду як синові своєму, робить труд солодким.

А що ж таке сама природа? Се і єсть блаженний у чоловіці Дух; се той, що говорить: без мене не зможете нічого творити. Дух управляє сліпою видимою твоєю природою і Він уже не помиляється. Послухай Його—і Він поведе тебе до того, до чого ти рожденний, і будеш ти і для себе і для брагів своїх корисним. Отже не хапайся за должності, не вінавши чи ти рожден для неї. Пізнай себе і послухай Господа свого: Він один знає, що тобі єсть сродне й корисне. Він і поведе тебе до того, запалить охоту, згохотить до труду, увінчає кінцем твоє діло і благословенням главу твою. Не роспочинай нічого без сього царя в життю твоєму. Невже мимо вух твоїх проходять слова: *шукайте насаннє перед наступієм Божою*. Отже шукай, і день і ніч повторяй: *негай прийде наступіє Твое*. А без того—наплюй на всі свої діла, якими б хорошими вони тобі не здавалися.

* * *

Часто так виходить, що багато людей тікають від хліборобства. Кідаються на всякі інші должності, хоч може вони й не підхожі зовсім до них. А між тим тільки природний труд є солодкий тружающічуся. З веселостею живе зайця борзий пас. Услаждається трудом пчела, збираючи мед. Пошо ж тільки ти, о маловірна душа, отягчаєш себе,

ідучи в друге званіє, коли Отець твій небесний родив тебе хліборобом чи гончарем чи бандуристом? Чому не йдеш по званію своєму, йдучи на інше, хоч тобі й не сродне? Бо не розумієш, що в тисячу раз щасливіше в малім можна жити, але з Богом своїм, ніж без Нього знаходитися серед воєначальників чи первосвящеників. Більше пошани вартий швець, на своєму місці, ніж генерал не на своєму. Яка користь, коли ім'я твоє десь напечатане, а Дух Істини, що сидить і судить в самому тобі, не одобряє тебе? Зостанься ж краще в природнім твоїм званію, яке б воно не було мале. Лучче тобі попрощатися з великими хоромами, з широкими грунтами, з пишними титулами, ніж розстatisя з душевним спокоєм.

* * *

Божественна сила, що веде чоловіка до роботи згідної з природою, називалася у древніх *Мінервою*. Отже хто взявся за яке діло, не слухаючи сього голосу, про того у древніх була поговірка— „взяўся без благословення Мінерви“. І так спочатку говорили тільки про науки, а потім про все, навіть про найменші справи. Коли хто без природи сунувся у врачебну науку або в музику— с тім говорили: „без благоволення Апольона“, „без милости муз“. Коли хто брався за купецтво, а не вмів— про того казали: „без дозволу Меркурия“. Хто жив у гарнім саду, коло чистої ріки, на високих горах, але не мав до того натури, о тім повідали: „живе без благословення Дъяни“. Скільки було справ, стільки й назв. Але ж бо в усім тім один Дух Святий працює, так само як в органі один воздух через ріжні трубки дає ріжні й звуки, або в людськім тілі один ум через ріжні члени робить ріжну роботу. Тому ми тепер на все те кажемо—без благословення Бога!

* * *

Смішно дивитися, як медвідь танцює, вовк свистить у сопілку, а лошак носить поноску. Смішно, бо всяка безвредна невідповідність смішить. Але коли вже поставити вовка пастухом, медведя зробити ченцем, а лошака созвітником, то се вже не жарти, а таки просто біда. Бо хто може бути до других добрим, коли він до себе самого лихий? Самім собі убийцями є ті, хто бореться з природою. Яка ж то мука—трудитися в невідповіднім ділі! Без охоти і празник річ важка. Ніхто не буде мати твердої слави від якого-будь художества, коли труд біля нього не буде мати за солодчий самої слави. Багато людей, не звертаючи уваги на свою природу, беруть для себе ремесло найдохідніше, але вони помиляються. Дохід—не радість, а коли й радість, то не внутрішня. Істинну ж радість сердечну знайдеш тільки в роботі тобі сродній. І тим радість більша, чим більше сродна робота. Як би щастя було в богацтві, то хіба мало богатих на світі? А щасливих, бач, мало. Бо богаство тішить тільки тіло, а душу веселить сродна робота; коли ж сю роботу відобрati, то се для душі смертельна мука. Душа сумує й непокоїться, як пчола замкнена в хаті, коли сонечко світле кличе її на уквітчані поля. І мука ся позбавляє душу здоров'я, відбірає охоту на все і приводить до розслаблення. Тоді душа нічим недовольна. Не веселить її тоді й богаство, гнусними здаються сусіди, невеселими забави, обридливими розмови. важкими хатні стіни, немилими усі домашні; ніч скучна, а день досадний; літом зіму хвалить, а зімою літо; подобаються минулі віки, хотілося би із старости вернутися в молодість; лас нарід свій і свого рідного краю звичай, порочить натуру, ропщеть на Бога і сама на себе гнівається; тільки те солодким здається

ся, чого нема, тільки те гарне, що минуло, тільки те завиднє, що далеке; там тільки гарно, де мене нема, і тоді тільки гарно, коли мене там нема. Хворому всяка їжа гірка, всяка услуга противна, а постіль тверда. Жити не може і вмерти не хоче. Млості, кажуть лікарі, початок всіх хвороб тілесних. Так само душевне незадоволення—се двері до всіх сердечних пристрастей і внутрішніх бурь. Не бачимо воздуху, що пінить море; не бачимо й скуки, що хвилює душу. Ми її не бачимо—а вона нас мучить. Бо се єсть дух мучительний; літає він всюда, сідає на позолочених дахах, проникає, у світлі чертоги, сідає на престоли рядом із сильними, нападає на воїнський стан, подогоняє кораблі, знаходить тебе в далеких странах, в глибокій пустині. Звідси усіх страшних діл начало і всіх самоубійств. Отак невидиме стає сильнішим видимого, і від невидного залежить видне.

* * *

Трудно, кажуть, піznати свою природу. А чужу то й ще трудніше. Але землеміри по тіні можуть определити висоту дзвіниці—отже і всяка інша тайна має свою тінь. Дивись: коли хлопчик робить собі маленьке ярмо і кладе його на щеня, на котика—чи не є се тінь хліборобської в нім душі і чи не позив се до хліборобства? А коли він одягає шаблю—чи не охота се до воїнства? Коли переймає божественні пісні, любить заглядати в священні книги—чи не показує се таємну іскру природи, що зове його до діл богословських? Отже й бачимо в усім тім невидиму силу.

* * *

Бог подібен до богатого фонтана, що наповняє ріжні сосуди по їх вмістимості. А над фонтаном напис: *нерізна усім рівність*. І ллються з ріж-

них трубок ріжні токи в ріжні сосуди, що стоять доокола фонтана. До меншого сосуда менше попадає, але в тім він рівний з більшим, і що обє однаково повні. І що може бути більше глупого від тої рівності, яку де-які дурні у світі завести думають? Бо хіба ж не глупе те, що противиться Божій натурі?

* * *

Я сади, поля й ліси люблю по природі свої;
батько мій теж хлібороб.

Слава Богу—мабуть і ти до тої роботи родився. Берися ж орати, приготовляй пищу для людей і скотини, води стада, розмножай вулики чи що там тобі твій Господь повелить. Не бійся—труд твій буде тобі солодшим, ніж воздух благовонний, ніж чисті вод потоки, співи пташок, ніж нарешті самі плоди трудів твоїх. І сього жде від тебе рідний край твій. А коли ж не послухаєш Господа—знай, що печаль загризе душу твою серед позолочених палат і будеш ти плакати, згадуючи поля зелені. Ранком будеш говорити—та коли ж той день уже мине, а увечері скажеш—та коли ж той світ уже буде. Або скажу тобі Моїсеєвими словами: „*бүде життя твое наче висіти перед очима твоими, і боятися будеш і дня й ночі, і не будеш віри найти житію твоєму від страху серця твою, бо воно буде перелякане, і від видного очам твоїм*“. Оце єсть життя в тілесному богацтві, але без душевної утіхи; се єсть бачити Господа свого висячого над очима твоїми і не покриваючого, як гніздом птенці своя, а біючого по сердечних зіницях, як орел олена, сидючи на рогах його.

Коли хто родився воїном—бери зброю, оберігай хлібороба її купця від зовнішнього ворога й від внутрішнього грабителя. Тут твоє щастя, тут твоя радість—бережи ж свого звання, як ока. Що

природному воїну може бути соледшим військового діла—колоти обиду, оберігати страждащу беззбройну невинність, заступати правду—оце єсть його соледка їжа. То ж не бійся: з Богом легко тобі буде нести голод і спрагу, холод і спеку, безсонницю, криваві рани і самий страх смерти. Все те вояське горе з Богом буде тобі сто разів приємніше, ніж чани й доходи твої. Чин може носити усяк, але діло дійсно робить тільки той, хто має природу до того. Діло й без чина діло, а чин без діла ніщо. Коли ж, званіс Боже забувши, підеш за прихottю своєю та за сторонніми совітниками—простися навік з усякою радістю, хоч би ти поселився в самім рогу ізобильності. Будеш що-хвилини терпіти душевну смерть, бо відобрati від душі сродну роботу—се значить позбавити її життя свого. І люта єсть смерть сія. Ради тіла ти убив душу—а се погана заміна.

Не розумію—по що мати меч, коли робити ним не те, на що він властиво є викований. І по що носити тіло, коли не тратити його на те, до чого воно создане. Тоді хоч би ти жив Мафусайлів вік, то життя здається тобі пеклом, коли воно не потрачено на те, до чого тобі Господь дав його. Солодкою є трата здоров'я й літ тільки на природне діло. Тоді тільки життя наше стане жертвою благоухання Господеві. Хто кличе в ліси й сади соловіїв та дроздів, на поля жайворонків, а жаб у води й болота? Хто веде ріки до моря? Хто тягне до магниту залізо? Хто язык полуміні тягне угору?—Се Бог наш. Хто щасливо живе в богацтві, то не тому він щасливий, що в богацтві, а що в богацтві з Богом; а як богач буде без Бога—послідній старець щасливіший його. Не всі рождені для щастя в богацтві. Коли математик, медик чи архітектор щасливі, то певне щастя те від природи, а без неї чоловік тільки бідна й смішна

тварь. З Богом святым і низьке підіймається, а без Нього падає й високе. Щастя наше в нас самих, нехай ніхто не жде щастя ні від високих наук, ні від почтенних должностей, ні від багатства. Там щастя нема. Воно залежить від серця, а серце від спокою, спокій від призвання, призвання від Бога. От тут кінець, далі не йди. Бог жерело всякої утіхи, і царству Його не буде кінця.

А ти хочеш бути проповідником. Та чи родився ти до того? Подумай над собою, оглядися добре; коли справді не тищлавність чи прибиль, а сам Господь тебе зове зваженою до сього діла любовю—іди. Готовся до того звання. Зостав усі діла, тікай усякої молви, люби бідність, самотність, ціломудреність, дружи з терпінням, учись священним язикам—се все зробить тебе острішим і крилатішим. Привітайся з древніми язичеськими фільософами, побалакай з отцями вселенськими, а перше всього дбай, щоби зрозуміти іцо таке віра. То найпотребніше. А коли вже призапасся хлібом Христовим—можеш роспочати уділяти його й приятелям, благодітелям, біжчім і дальнім. Тільки треба все те утверждати непорочним життям. Який же ти богослов, коли ти сребролюбець? Ти збірай тільки багатство слави Божої.

VII.

(З твору „Боротьба архистратига Михаїла з сатаною за те, що легко було благим“).

Шлях спасення.

Любезні брати мої! Подивіться на того, хто йде тим шляхом. Існує собі з палицею веселими ногами й співає спокійно: „зайда я на землі—тож не сокрій, Господи, від мене заповідей Твоїх“. А співаючи, дивиться то направо то наліво, спочи-

ває на горбочку коло потока на травиці зеленій,
пищу єсть просту, спить солодко і Божі сни ба-
чить. Рано встане свіжий, повний надії; день його
—вік його, і за тисячу літ нечестивих не продастъ
вік одного свого дня. У світі він найбідніший, а
у Бога—найбогатший, бо возлюбив путь і славу
Божу. Ногами ходить він по землі, а серце його
на небесі.

Шлях споксю, що іменується порожнім.

Се єсть шлях царський, верховний, горній.
Ним пішли Енох, Ілля, Авакум, Іллін; ним пішов
Абраам на гору принести в жертву Ісаака і взяв від
Бога печать віри. Ним ішов Моісея на гору, ним
шествує весь Ізраїль до землі обігованої. Сим же
шляхом зійшов на Сіон Давид; і Христос у пустя-
ні побідити сатану; і апостоли йшли на гору
Галилейську бачити світло Воскресіння. Радісний
сей шлях, але порожній; порожній, але радісний, і
без нього нема спасення. Порожній же він, бо
тільки людям вибраним одкривається.

Шлях лівий, що іменується ятір.

Ятір—се сітка така риболовна, зроблена по
образу чрева: широка при вході, тісна при виході.
Он тим шляхом іде сребролюбець. Господи—як же
ж він обвішаний мішками, торбами, кошелями, га-
манцями! Ледве сунеться, мов навантажений вер-
блюд. Кождий ступінь йому мука, але він сього
не хоче чути та ще й підбадьорює себе піснею:

Нехай я буду поганий—аби був богатий.

Тепер не з моду совість, а грошики йдуть в
лад.

Як нажив, не спитають—аби було багато.

Коли богатий, то всім брат, і чесний, і гарний.

Що у нас безчесне на світі? Порожній гама-
нець.

О, святі грошики! Нема над вас у світі.
 Не стільки милив батько, не стільки мила
 мати,

Не стільки й діти веселять.

А се що тим шляхом іде? Глянь! П'ятерик людців чвалає у великих опанчах, що на п'ять аршин по дорозі ще волочиться. На головах колпаки, а в руках не жезли, а коляки. На шїї у кожного дзвін з верьовкою, торбами, образами, книгами обвішані. Ледве-ледве волочиться, як воли, що соборний дзвін тягнуть. От уже справжні „трущаючіся й обремененні“, але горе їм, бо то лицеміри, обезъяни справжньої святості. Вони довго моляться в церквах, безперестанно у псалтирь барабанять, будують та украшають храми, йдуть молитися до Єрусалиму. На пику вони святі, а серцем над усіх беззаконнійші. Серебролюбці, честолюбці, сластолюбці, сводники, немилосердні, непримирительні, радуються нещастю сусіда, в прибутку бачуть благочестя, заповіди Божі що-дня кілють, а за копійку їх продають. Се домашні звірі й внутрішні змїї, лютіні від тигрів, крокодилів і василісків. В торбах їх пісок йорданський з грошима, а книги, навішані на них—тиліки, псалтирі, прологи й таке інше. От зупиняються вони й починають співати. Послухаймо й ми безбожної їх пісні.

Прокинься, Боже—чого ти спиш?

Чому про нас так мало думаєш?

От беззаконним добре на їх шляху

І не знають вони на нім бідності.

А ми ж тобі свічиці ставимо

І що-дня молебні правимо—

А ти забув усіх нас.

Ми двічі постимо на тиждень,

У піст не п'ємо горілки,

Ходимо по святих місцях,

Псалтирь напам'ять знаємо--
 А ти забув усіх нас.
 Почуй же, Боже, наш вопль і крик,
 Даї нам багацтво найбільше всіх.
 Отоді-то ми тебе прославимо
 І прямо вже золоті свічі поставимо.

VIII.

(З твору „Влачний Еродій”).

Рожденного на добро легко добру вивчити. Сокола скоро навчиш літати, а не черепаху. Орла скоро вивчиш дивитися на сонце, а не сову. Олень легко привчиться бігати на гору й пiti з чистого жерела, але не верблюд чи кабан. І всяке дiло добрé йде, коли юному помогає натура—ти тiльки не мiшай їй, а коли можеш—поможи, очисть їй дорогу. Клубок сам собою покогиться з гори—прийми тiльки камiнь з їого дороги. Яблуні не вчи як яблука родити, бо вже сама природа її навчила, а ти тiльки вбережи її вiд свиней, очисти гусiнь. Природа усьому начало і без неї нiчого благого нема. Саме виховання вiд природи йде, вливаючи в серце благостнє насiння волi, аби ми самохiтно й добровiльно робили святе і угодне перед Богом і людьми. А приписувати суть виховання людській науці її людському языку—це ідолопоклонство. Яка там користь хоч би й в ангельській мовi, але без доброї думки? Який плiд може дати найтонча наука без серця благого?

О, молодi люди! Коли дивлюся на вас, як ви у свiт устремляєтесь, приходить усе мiнi в думку казка про вовка, що зiв вiвцю i, надiвшi на себе її вовчу, пiшов до стада; а ягня, побачивши нiби матiр свою, з усiх сил побiгло до бовка, а за ним i все стадо.

Приходять іще міні на думку тетерваки, що гоняються за обильністю харчу і на тім ловляться. А от уже чайки, сусідки та дятли—ті обережніші, так само як і олени та сайгаки. Послухайте отсіє пісеньки:

Будь доволен малим, за великим не гонися.
 Сітка вже простерта на тебе—вельми бережися.
 Я вам сильно ражу—роскішно не жити,
 Бо на таких-то завжди напинають сіти.
 Хто вдячний Богу, той малим доволен,
 А ропотник усім світом не сит і не повен.
 Вдячна душа втече від сіти,
 А замісць неї туди попаде неситий.

IX.

(З твору „Убогий жайворонок“).

Тетервак, не бачучи сітки, налетів на розсипану ловцем їжу, почав її хапати; а нажершися по вуха, похожував, надуваючися і дуже задоволений із себе. Мимо летів жайворонок. Тетервак почав присоглашати й жайворонка до своєї пишиної їди, але жайворонок сказав, що він не хоче брати чужого, не лісбити пишності й має задоволення із своєї бідноти. На се тетервак почав сміятися:

— Блаженні нищі... Добре блаженство, коли нічого вкусити. Правда, вено й багато їсти часом вредно, але все ж таки воно спокійніше, ніж терпіти голод. Не ївиши, кажуть, лекше, а поївши лучче. Каже—не займай чужого. А як його не займати, коли воно само в очі пливє? Та не все й брати треба. Хіба я дурень? Бачу черепок на дорозі—йду мимо. Але як уже хліб попався—ніяк не пропущу. Отоді буде спокій. Отак я думаю і не помиляюся, бо я ж таки не вчора родився та й між людьми потерся, слава Богу. Правда, були часи, коли й бідних, але добродітельних поважали, та

тепер світ зовсім не той. Тепер коли ти бідний, то й дурень, і нема про тебе у світі доброї думки. А стратити у світі добру думку про себе—се ой, як погано. Куди ти тоді годен? Будь ти там який хочеш, хоч десятка шибениць достоїн—кому яке діло?—аби тільки ти мав добру славу і був у почоті. Тоді нічого не бійся, не впадеш ніколи. Бо не той прав, хто прав по суті, а той, хто вміє здаватися правим і знає поговірку—„кінці в воду“. Оце нинішнього світу наймодніша й спасення премудрість. Коротко сказавши: тільки той щасливий, хто хоч і не прав по совісти, але прав по бумажці. То тільки дурні кажуть, що з богацтвом приходить беспокойство. То власне труд є беспокойство. І дурна є отся пісня—

Кому менче в життю треба,
Той близче усіх до неба.

Отаку пісню співають дурні. А ми не таку. Наша пісня от яка:

Жери все, що перед очима,
То щастя буде за плечима.

Але не вспів тетервак доспівати, як упала сітка, і ловець скрутів тетервакові голову. Жайворонок перелякався й полетів до батька; росказав те все батькові, а батько так почав говорити:

— Сине мій! Приклони вухо твоє до слів моїх— і спасешся від сіток. Пам'ятай, що невелика користь—читати багато книжок, а бути беззаконником. Читай одну книгу і досить буде з тебе: се книга рода людського. Читай її й поучайся. Правда, читають її всі, але несмислено: дивлються на зверхність, а серця не бачуть. Тетервак отой: бачив іжу, а не бачив сітки—так і люди: читають книгу світа сього, а в сітки ловляться. Ти ж, сине мій, читаючи книгу видимого й злого у сім світі, возводи в усякім ділі сердечне око твоє на саму суть, на саме серце. Отоді тільки, пізнав-

ши саме жерело, будеш правим судією усякому ділу. Тетервак побачив їжу й накинувся на неї. Чому вік так зробив? Бо має серце невдяче, з своєї долі незадоволене, жадне на чуже. Отже треба мати серце чисте, тоді не будеш боятися ні бліскавиці, ні грому. О, серце чисте! Ти—новий вік, вічна весна, благовидне небо, обітованна земля, рай розумний, веселіє, тишина, спокій Божий, Суббота і Великдень! Серце чисте — то зерно, з котрого проростають небеса і земля; зеркало, в котрім відбивається усе сotentе; твердь, що мудростю своєю утвердила дивні небеса; рука, що держить путь земний і прах нашої плоті.

X.

(З книги „Аскань”).

Ніжк неможна пізнати Господа, не пізнавши самого себе. Правда, воно ніби-то ми й бачимо себе і знаємо себе—але як бачимо і як знаємо? Хребет один бачимо, а не лице. Бачимо одну брехню нашої плоті, а не істину в ній. А воно че досягъ бачити в нас одну нашу землю, а треба підіймати око вище і за нашою землею прозріти ту землю Господню, про котру Ісаія каже: „з веселієм ідіть до неї”. Не досить бачити тільки лице тлінності нашої, але треба продіратися крізь начу тінь, щоби побачити істинного чоловіка. Неваже ти думаєш, що погана гнилість складає усю твою суть?

* * *

Милий друже! Привчай свій смак до їжі біблійної. Нема нічого кориснішого над неї, нема нічого й солодшого, хоч її хата її не пишина. Але насамперед треба повзяти країу думку про сувору сю премудрість: о скільки називи вона непоказна, о стільки в середині важна й прекрасна. Вона бере

від тебе твої слова і говорить про ноги, руки, очі, вуха, голову, одежду, хліб, дім, ґрунта, скотину, землю, воду, повітря, вогонь. Але сама вона ніколи неходить манівцями, а б'є у саму найтончу і головнішу точку, єдино до котрої й мала тебе вести. Вона тільки твоїми словами говорить, але не своє. На твоїй свистліці співає свою пісеньку, а все щоби возвести тебе з дольчої твоєї грязі до самої суті істоти твоєї. Щоб поставити тебе, лежащого у тьмі, на нові ноги—ужизне плотських слів, витягаючи тебе наче рибу вудкою, насаженою тим, на що ти береш, знаючи, що ти нічого не можеш розжувати і ніщо гобі не смачне, окрім плоті твоєї.

XI.

(З твору „Кільце”).

Кілька європейців подорожувало по Індії. Рано вставши, питали вони господаря про дорогу. А той ім казав:

— Два шляхи перед вами: один навпросте́ць, а другий кружка. Я вам би не радив іти напрямки. Ліпше не спішіть, то далі пройдете. Будьте обережними. Не забувайте, що ви в Індії.

— Е, старче,—сказав один з подорожників.—Ми європейці й нічого не боїмося. Іздимо по всіх морях, а земля нам не страшна, бо маємо зброю.

Пішли. Пройшовши кілька годин, знайшли шкіряний міх з хлібом, тут же лежав і сосуд з вином. Найлися, напилися, спочали коло каміння. А один і каже:

— Чи не пошле нам Бог іще яку таку нахідку? Здається, я вже щось і бачу впереді по дорозі: ось подивіться—щось чорніє по той бік яру.

Один казав, що то теж шкурата́ний міх, тільки дуже великий; другий казав, що то обгорілий пень, третьому здавалося, що та камінь. Та все ж вони

побігли туди через яр і, наткнувшись на дракона, усі погибли. Спасся тільки один, який був обережніший; він щось передчував і зостався по сім боці яру, а почувши страшний крик товаришів, скорійше побіг назад.

Се немудра баєчка, але нагадує вона життя людське. Людина найскоріше попадає в нещастя через свою спішність. Подивіться на людську товщу і побачите, що не тільки старші особи, а й молоді думають собі, що мають роги, які завжди убережуть їх від нещастя; певні, що як до їх очей не треба ще окулярів, так непотрібна їм і чужа мудра рада. І ся надія робить їх необережними, спішними на шляхах їх і упертими. А коли ще такий молокососний мудрець та зробиться двох або трьох мов понугаєм, побуває серед яких відомих людей та в славних містах, коли узбройтесь аритметикою та геометричними кубами, прочитає кілька десятків любовних історій та проглине кілька штук коперникальських пілюль—то тоді йому усі Платони, Солони, Сократи, Пітагори, Ціцерони і вся древність—самі метелики, що літають над поверхнею землі, а він чує себе наче орел, що злітає до непорушних сонця і перераховує усі острови на океані. А тут іще де не візьмуться хвалителі, що дивуються новорожденній-премудrosti, якої буцім-то й не знали древні непросвіщені віки. Тоді вже усіх починає судити отой великий муж і, наче ювелір камінці, те одобрює, а те обезцінює, маючи себе бути вселенським судією. А вже що до Моісея та пророків, то й балакати нічого: він і не поглянє на тих порожніх та скучних говорунів; він навіть жаліє їх як ночных пташок чи кожанів, що люблять нешасну тьму суєвірства. Бо у нього все суєвірство, чого він зрозуміти не годен. Та й справді: як могли ті люди розсуджати про премудрість, щастя, душевний спокій, коли вони не знали, що земля плянета, що

Сатурн має сопутників? І от з такими думками величезне число людей ведуть свій шлях.

* * *

Поки Олександр Македонський розмовляв у домі художника про річі йому відомі—всі його слухали з задоволенням; але як тільки почав він судити живопись—картина змінилася; і тільки коли художник шепнув на вухо царю, що навіть краскотери з нього сміються, царь зрозумів і перестав. Почул і розумна людина, що царь не може мати часу зникати ще й у живописні тайни. А от великому числу людей не достає Олександрового розуму. Коли хто прославився в якій науці, то він уже й про все судить, забуваючи, що людського віку не стає, аби добрє знати хоч одну науку.

Але і про одну науку не розсуждають так відважно, як про ту, що робить людину блаженнио. Правда, розсуждати її досліжувати похвально, але братися за керховенство—недобре. А між тим усі зумають, що кожному то легко знати. Не тяжко відшукати дорогу, але ж бо її ніхто шукати не хоче, усякий іде своїм шляхом, та ще й другого веде. Про щастя проповідує історик, про нього ж благовістить хімік, його ж шлях показує фізик, льогік, граматик, землемір, воїн, одкупщик, часовщик, велиможний і простий, богатий і убогий, живий і мертвий. Всі на сідалищу учителів сіли, кождий собі ту науку присвоїв. А між тим одно діло знати вершни ріки Нілю й пляи Лябірінту, а друге—розуміти суть щастя. І не попадаєш ти в карство спокою, хоч і знаєш, хто заснував Атени. і не того можна назвати несмисленним та непросвіщеним, хто не знає, де Великий Океан, а де Середземне море, а того, чия душа не чує Господа свого. Море від нас далеко, а Господь в серці нашім єсть.

* * *

Древній мудрець Едип, уміраючи, заставляє синові у спадщину книжку про Сфінкса.

— Сине дорогий! В'зьми сю маненьку книжечку від мене—й нехай вона тобі буде найкращою по міні спадщиною. Люби її, коли любиш мене, бо, шануючи її, мене шануватимеш. Носи її при собі— і вона дась тобі той же плід, що й міні, тоб-то блаженний кінець життя. Не будь нахабним та безсвісним, іди потихеньку, бо шляхи життя небезпечні. Привчай себе бути задоволеним з малого і не наслідуй росточаючих серце. Вчися збирати думки твої до кучи й обернати їх в середину самого себе. Бо щастя твое в середині самого тебе. Там центр його. Пізнавши себе—все пізнаєш, а не пізнавши себе—у тьмі ходити будеш і будеш чути страх там, де його й нема. Піznати себе цілком і подружити з собою—оце істинне щастя і мудрість совершенна. Ах, коли б я міг тепер же даги тобі в серце пізнання самого себе! Але—сес світло приходить у пізній вік. Та я прозираю природу твою і радуюся. Ти таки пізнаєш себе, коли будеш вникати в себе, і то сильно, сильно. І тим одним спасшся від лютих мук.

І довго ще говорив батько, але хлопчик не все міг розуміти. Омочивши батькову руку слізми, притискав книжку до серця, а батько, радіючи синовому усердію, спочив нахіки, заставивши на обличчу світло радости, жизнь слід ублаженої спокоєм душі своєї.

Добрій син, часто читаючи сю малу книжечку, знав її майже напам'ять. В ній говорилося про чудовище Сфінкс з лицем женичини й тілом льва, як воно усім стрічним людям загадувало загадку: „що за звір, що ранком ходить на чотирьох, о півдні на двох і ввечері на трьох?“ Хто не відгадав за-

гадки, того чудовище мучило й убивало. І от власне Едип розрішив загадку, і чудовище щезло.

Але от Едипів син підріс, з'явилися у нього приятели, когді почали йому говорити: „Сфінкс? Та се ж чиста дурниця. Таких звірів ні в Америці, ні в Африці, ні на Японських островах природа не родить. Ні одна натуральна історія про таких звірів не згадує“. І молодий хлопець забув батькову книжку, віддався роспусному життю, а разом з тим з серця його щезла радість.

Але от стало йому 30 літ. Почав він потроху пізнаєти себе і питати: „Де поділася моя радість? Хлопком я не мав нічого, і був веселий, а тепер все у мене є—нема тільки радості. Назверх вони ніби є єсть, а в середині себе я її нечу, і кожда моя услада кінчається гіркістю. От наслідки того, що я забув заповіт батьків. Сфінкс... Що воно таке? Певно тут єсть якась тайна. Мій батько був мудрий, любив людей, не говорив неправди і в жарті—трудно подумати, щоби він хотів мене обманути... А ог—чи не попався я вже звіру тому в лапи? Бо щось мене мучить, а я не знаю що і не можу посobити. Світ безрозсудний! Отрута рад твоїх—от насіння смерті серця, а твої солодощі—ото є єсть лютий звір. Зустрічає він нерозумних лицем жіночим, а потім роздирає кістями льва.

Так в душі сина почав проростати з батькового неправдивого оповідання новий дух. Син почав потроху пізнаєти себе і згодом унаслідував батьків спокій, живучи у храмі нетлінної істини.

* * *

Біблія заповітом зоставлена нам від предків наших, і єсть се книга, що запечатала в собі спокій Божий, як рай спорожений замикає в собі радість, як ківот береже сокровище, як перловиця перло хранить з солі. Деяким групцям смішним

здається сотворення світу, спочивок Бога по трудах, виліплювання Адама з глини, вигнання з раю, піянство Лотове, родяща Сара, всесвітній потоп, столпотворення, перехід через море, чин жертво-приношення, лябірінт гражданських законів, хід у якусь-то нову землю і т. і. Та чи можна ж тому бути, щоб Ілля та Енох летіли живцем на небо? Чи згідно ж воно з природою, аби Навін зупинив сонце? Щоби назад пішов Йордан, щоби залізо плавало? Щоб діва, родивши, зосталася дівою? Щоб чоловік воскресав? Що то за судія на веселці? Що то за вогненна ріка? Що за щелепи пекельні? Нехай у те вірити непросвіщенна древність, а ми живемо в просвіщений вік.

Ні трохи я тому усьому не дивуюся. Се так люди жують одну гірку й немудру шкоринку. А коли б вони до цього жерела принесли із собою сіль, то сей напіток зразу би став вином.

* * *

Древні мудреці мали свою особливу мову і виявляли думку свою образами, наче словами. То були фігури річей земних або небесних; напрклад, сонце означало істину, кільце або змій звитий у кільце—вічність, якор—твердість або раду, голуб—соромливість, бусел—богопочитання, зерно й насіння—помисел. Бували й вигадані образи, наприклад, сфінкс, сирена, фенікс, осьмиголовий змій і т. і. Кесарь Август мав на своїй печаті вирізаний якор з кільцем, обвитий швидким морським звіром дельфіном і з написом: *Festina lente*, тоб-то—„спішися поволі“. Образ, що має в собі тайну, іменувався *емблема*, тоб-то в'язка чи вправка, от наче вправка дъяманту в перстень.

Вічність вічного показувалася трьома зчіпленими перстнями з написом: „сі три—вищі всіх стихій“. Серце спрагнене вічності показувалося в виді

стріли летящеї вгору до звізди з підписом: „досить для мене того одного”. Серце просвіщене вічністю значилося кущем, з якого зернападають на землю, і підпис: „чекаю будущого життя”; те ж саме писалося ще орлом, який летить до сонця, з підписом: „горю, бажаючи безсмертності”.

І от Біблія теж уся сотворена Богом із сяянно-тземних образів. Небо, місяць, сонце, зірки, вечір, ранок, хмари, луга, рай, птиці, звірі, люди і т. і.—все то образи висоти, небесної премудрості. Але сі образи завжди мають в середині себе щось золоте й дорогоцінне, тоб-то боже.

Мілі здається, що Біблія похожа на будинок, що його багатий пан піставив під видом дарової гостинниці на шляху. І з своїх тайників покоїв господаръ бачив, як хто себе веде, чуя розмови захожих і тоді вибірав собі у дружбу, хто йому подобався. А на фронтоні гостинниці стояв напис: „Усі зайдуть, але не всі будуть. Усі найдуться, але не всі насолодяться”.

XII.

(З твору „Розмова про давнину”).

Минулі часи можна так само бачити, як і вчорашній день твого життя, а вчорашній день—як сьогоднішній минулий ранок, а ранок—як от сі пів години, які ми зараз проживаємо. Тим же оком, яким ти дивишся на вчора, можна дивитися й на Авраамів час. Апостол Павел усі микулі роки заключає в слові „вчора”, а теперішні—в слові „сьогодня”, а все будуче називає „віком”. „Ісус Христос і вчора й сьогодня, той же і во віки віков”. Хто бачить сьогодня, той бачить і вчора, откровенієм єдиного дня отверзається 1000 літ.

* * *

Світ наш, вік наш і людина в нім—се тільки тінь тих самих річей вічних. Тінь не є саме діло, а тільки його образ. Наш світ—се тільки одяг, а Господень—тіло. Наше небо тільки тінь, а Господнє—тврдь. Наша земля—пекло, смерть, а Господня—рай, воскресення. Вік наш то є лжа, мрія, суета, пара, ніщо, а істина Господня перебуває во віки. Наш вік—то ріжноманітність тіни, рубання піску, зів'ялення квітки, а Господень—єдність, тожність, адамант. День наш—вечір, ніч, місяць; день Господень—се вічний ранок, світло неприступне, незаходиме сонце.

Тілесний наш болван—се тільки тінь істинної *Людини*. Він тільки показує незидиму і прісносущу силу і божество твої *Людини*. Ого ж тій-то *Людині* дивується Давид, побачивши очима розуму і красоту її, піднявшися превище небес наших і стихій. Давид побачив, що ми так ріжнимося від твої *Людини*, як небо від землі. Хто з нас, смертник, подібний до неї? Ніхто, бо ми тільки земля, попіл, тінь, вид, ніщо. Тільки коли ми возведемо сердечне своє око від підлої натури нашої вгору до тої святої вроди—тоді тільки побачимо і єдину оту Божу *Людину*. Але ж бо ніколи очі розуму нашого не підіймаються від смерті до життя, від землі до небес, хіба тільки в той день, коли „стихії запалені валяться“. Тільки в той день Господній созідається серце чисте в чоловіці, а в серці всселяється слово: „плоть—то ніщо“. І тоді правда, прилетівши з небес, і земна істина возсіявша падуть і нищуть усі стихії, покізуючи, що то все тільки одна тінь істини. А поки що—тільки одна віра бачить ту *Людину*, котрої ми всі тільки тінь.

Бо віра—то око прозорливе, серце чисте, уста отверсті. Тільки вона бачить світло, що сяє во тьмі стихій; бачить і любить і благовіствує.

ХІІІ.

(З твору „Ізраїльський змій“).

Пустельник жив далеко від людей. Він мав шовкову заплутану нитку і шукав у ній *Ночатку*, а також щодня на розсвіті ходив у сад, де жила прекрасна птиця. Він любувався тою птицею, потім починає її ловити. Птиця сідала близько коло нього, тисячу разів, здавалося, вона вже бувала у нього в руках, але все ж він її ніколи не міг упіймати. А раз то вона йому ще й сказала:

— Не тужи, що ти мене ніяк не зловиш. Добре тобі буде, як що ти й вік будеш мене ловити і тим забавлятися.

От раз до того пустельника приходить приятель. По привітанню пішла дружна розмова.

— Скажи мій,—питає приятель,—що ти робиш тут у цій пустині? Я б умер із скуки.

А пустельник питав:

— А скажи ти мій наперед, що тебе радує у світі? Бо я теж там умер би від сумноти.

— Моїх забав три жерела,—відповідав гість.— Перше: роблю по силі моїй добро домашнім моїм і іншим людям; друге: маю добре здоров'я і третє: маю добрих приятелів.

— А я,—відповів пустельник,—маю дві забави: нитцю й *Ночаток*. Птицю я все ловлю й ніколи її не можу піймати. А окрім того маю шовкових кузлів тисячу і один, шукаю в них *Ночатку* і теж юсі ще не знайшов.

— Мій твої забави,—каже гість,—видаються житіячими. А коли вони невинні і можуть тебе веселити—зоставайся собі здоров з ними.

І пішов, зоставивши пустельника з чудернацьким його Початком.

* * *

Початок—це Бог. Все соторене редиться і щезає, отже певно щось було перед ним і щось зостається після нього, бо *ніщо* пі початком ні кінцем бути не може. Отже таким чином *Початок* і *Кінець*—це теж, що *Бог* і *Вічність*. Нічого нема ні перед Вічністю, ні по Ній—Вона все вміщає в небомежених індрах своїх. І не Й щось, а Вона сама усьому початок і кінець. У Ній все так, як у кільці: перша й послідня точка одна, де почалося—там і скінчилось.

Се можна помітити й на сотореному: коли на ниві гине старе зерно, тоді з нього виходить нова зелень, отже зогніння старого є рожденим нового; де упадок, там і відроження—аби все давало свідоцтво про премудру будову світу. І в кожній річі для уважного глядача можна побачити правдизий сей *Початок*.

Ті люди, що провиділи через тьму сей початок, у жidів називалися пророками, а також священиками. В інших місцях сі люди називалися магами, волхвами, халдеями; у греків ієреями, софами, фільософами, ієрофантами і т. д. Хто опреділявся до тої науки, тогоувільняли від усіх життєвих діл—і се означало посвятитися Богу. Посвятившися Богу, ті люди вже свободно шукали і в природі і в кни�ах *Початку*.

* * *

Вічність можна примітити в кожній річи. Он землеміри в усіх своїх роботах насамперед шукають центр і початок. Погляньмо ж і ми на землю і все, що на ній. От слабосильне звір'я—людина—водить медведів і слонів. Малий руль править кораблем,

а ще менший коміас—показує всю путь. Дрібна іскра палить місто, з маненького зерна виходить велика яблуня. Легенький шум повітря, випущеного з уст в формі слова, може смертельно уязвити, може й оживити душу. Невидна пружинка движигъ усім механізмом годинника. Малесенька гочка в циркулю єсть жерело усіх фігур. Десятифунтова машинка підіймає стопудову вагу. Солом'янний крутінь розбиває кремінь; папірець гражданських законів держить суспільність у спокію; слабого здоров'я государь управляє народами. Все те по плоті ніщо, але по скригому в собі єстеству—сила. „Дух животворить“. Отой дивний Початок і єсть в немоцях сила, в тлінності нетлінність, в дрібному величність. Починаючи кінче, а кінчаючи починає; родючи погубляє, погубляючи родить, противним врачуює противне. „Погибелъ одної річи родить другу“.

XIV.

(З твору „Жінка Лотова або книжечка про те, як читати Святе Письмо“).

Сказако—„пам'ятай послідняя твоя“, тоб-то те, що йде за ділами твоями. А що ж таке посліднє, як не кінець і вічність? Все наше щезає і на місці наших тіней стає вічність. О, вічносте! Ти єдине світло нам і пам'ять. Безславен єсть судія, що тебе забув, безпам'ятен і богослов, що тебе не згадує. Біблія—се ж шлях вічності. Але приступаючи до її читання, треба кинути все світове. Коли йти в море купатися—по що берегти світову грязь?

Августин каже, що не тільки в світських справах, але і в самім раю слова Божого криються діявольські сіти; отже треба з великою опаскою зачинати читання, щоби не вплутатися в силоб лукаве, як то сказано про Юду: „разом із хлібом

увійшов у нього сатана". Багатьох іскушаз бруд Мотового піянства; багатьох ростлив яд Давидового прелюбодійства, а в старости його отої дух діволожства. Не менше отрути і в повістях про сына його. Читаємо про заздрість Іллі—і гостримо ножик на ближнього. Чуємо про хворобу Ієзекія й дратуємо страх смертний та наше суєвірство. Богацтво Іова робить нас жадними, благородність Авраамова гордими. Воскрешення Лазаря, прозрівання сліпих, оздоровлення біскуватих—се вже зовсім робить нас плотомудрствующими. Само зерно Боже, саме слово Єіра соблазняє нас, бо ми починаємо уповати на илоть і кров святих, надіємося на тлін і клятву, обожаємо ладан, свічку, жигонись на образі, церемонії та обряди, забувши, що окрім Бога нема нічого благого, а всяка зовнішність є тінь і клятва. Коротко сказавши—уся Біблія низна пропасти і соблазнів, і весь шлях її Єрихонський повітряними обсажений розбійниками. Біблія—се юдівський Сфінкс, і то про неї написано: „яко лев, ридаючи, ходить і шукає кого проковнути”. Щастя тому, кому удається роздерти сього лева і в жорсткім знайти ніжне, в гіркім солодке, в лютості милості, в отруті їжу, в буйстві смак, в смерти життя, в безчестю славу. Але не кождий може бути Самсоном.

Дуже треба пам'ятати раду сына Сірахового: „Багато людей померло від пересищення”. Отже треба старатися вкушати в міру, не перетяжуючи шлунка думок наших. Здоровий і чистий смак задоволяється матим, а засмічена горлянка без міри й смаку жере. Огого ж та Бог і не велить святити скотини не жвачної. Багато жерти, а мало жувати—погано. Отже хто читає багато ріжномисленних книжок, той не буде благоученим. Як що нагі вік чи наш край має менше мудрих мужів, ніж по других віках та сторонах, то сьому виною наше.

блукання по безчисленних та ріжнородних книгах, без міри, без розбору, без пристані. Хворому хочеться й того її гого, а здоровий одним чим ситий. З'їж одно що із смаком—і досить. Нема нічого вреднішого, як ріжне та ще її без міри. Пітагор, розжувавши один трикутник, скільки наситився. Давид, роскусивши одну стінку ковчега, скільки пресвітився—аж сказав від радості. Отже розжуй і ти одну преславну славу—і відкрнеться тобі вхід і вихід до багатьох обителів Божого сього лябіринту.

* * *

Людину повну не всякий знає—а власне треба, щоби з твоєї купи глою блеснув дъямант, щоби від піщаної твоєї гори відкотився отой краєугольний камінь. Шоби на болоті її грязі твого трупа виросла траза, яка дає насіння по роду божественному; щоб польові й дубравні крихи та благовонні бресті вийшли з землі твоєї. Оце її означає—другий раз родитися, тоб-то знайти в собі те, про що ти раніше тільки чув глухо, без усякого смаку, а на серці воно тобі не сходило; що ти не хотів його, не думав о тім, а як що й думав, то думка твоя похожа була на беззубу дитину, яка вертить у роті найкращий оріх із соломонового саду, але вгризти не може. І тільки той, кому прийшов час роскусити самого себе—знає в собі ненадійно золото. Тоді серце робиться добрею нивою, а плоть—як поле квітками наповняється.

Отже біблійне *створення людини*—це і єсть друге рождення. Воно буває не тоді як содомська людина з плоті й крові, наче горщик із бренія та грязі твориться, зліплюється, образується, стоять, ходить, сидять, розмахує, очі й вуха й ніздрі має, ворушиться й красується як малпа, мудрує як ідол, має як кріт, лапає як безокий, гордиться як безумний, міниться як місяць, непокоїться як

біс, паучиться як павутиня, голоден як пес, жадний як водна хвороба, лукавий як змій, ласкавий як крокодиль, постійний як море, вірний як вігер, надежний як криса, розсипчивий як порох, щезає як сон. Се ложний чоловік, сінь, тьма, пар, тлін. сон. Отже коли ж буває сотворення людини? Тоді як наступає друге рохдення. Плотська людина обмежена тішнотою, а духовна—вільна. І в висоту і в глибину і в широту літає свободно. Не перешко-жають їй ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустині. Ба-чить віддалене, прозирає сокровенне, заглядає в минуле, проникає будуче, шествує по хвилях океана, проходить двері до ув'язнених. Очі його голубині, крила орлі, сленгова проворність, левина відвага, горлиціна вірність, пеляргова вдячність, агицева незлобність, соколина швидкість, журазлина бодрість. Тіло його—адамант, смарагд, сапфір, яспис, тарсис, кришталь і антракс. Над головою його літає седмиця птиць Божих: дух смаку, дух віри, дух надії, дух милосердя, дух поради, дух прозріння, дух чистосердності.

Коли в Божих книгах читаєш про п'янство, наложничество, кровозмішування, амури й таке інше—не проводь часу на содомських сих вулицях, але минай їх не задумуючися, не стоячи на шляху грішник. Біблія ж не на сі вулиці, а тільки сими вулицями веде тебе в горнія страни, в край чистоти й вічності. Біблій нема нужди в твоїй плоті—вона вся у Вищнім Бозі. Біблія—се храм слави Вічного, а не плотської твоєї дрлні. По що ж ти в суботу, в поксі, в чертоги, в съїлици й обителі Божі тягнеш сміття з гнусної твоєї хати? По що суєшся із смородом во град Вишнєого? Очи-стися! Розбуй чоботи твої дома, обмий руки й ноги, зостав усе твоє тлінне і переходь до Божественого.

І от до сього переходу Біблія тобі єсть міст і сходи.
Таї тобі дається нетлінне замісьць тлінного. Побачиш, чого око твое не бачило й що на серце тобі не всходило.

XV.

(З твору „Еоротъба Варсави з бісом”)

Варсава. Обіцяв я собі не служати нічого окрім премудrosti, яка знаходиться в євангелїї та в священих обителях біблейського Єрусалима. І від того часу наплював я на світ, плоть і діявола з усіма їх радами. Священик облив тіло мое скотською водою на той кінець, щоби я потім обмив серце своє водою духа з євангельського Сильоаму. І в самій тайна: плотською водою таїно образується вода Премудrosti, після з Біблії во спасеніє. А инакше хоч ти й облитий чи погружений, а коли ти не розумієш тайни і любиш пити гнилу воду мирських рад, то ти лицемір, чужий ти царству Божому, бо ти тільки водою хрестився, а не духом.

Хто хоче блаженно у світі прожити,

Нехай зоставить усі мирські ради;

Мир є річ переворотна. Він іде на руках,

Упавши лицем на землю, а дегори ногами.

Коли сліпий сліпого веде за собою,

То обидва упадуть в рів.

Даймон. Тісні ворота ведуть до царства небесного і щось мало бачимо туда входящих.

Варсава. Бо зле йдуть. Йдуть з трясінням колесниць, з лясканням бичів, шумом коней і кінчиків, з вагою мамони, з обильними трапезами, зі смрадом плоті й кровей, з небрачній одежі, в безпутних чоботях, з непокритою головою і без жезла, неопоясані, з немигими руками й ногами.

Даймон. Які колесниці? Які коні? Хіба ж таки всяк їздить на колесницах фарзенських?

Варсава. Всяк. Бо воля його—колесниця його. Хто полюбив волю свою, той ворогом став Божій волі і не може увійти до царства небесного. Що носить і бісить вас, як не перемінчи ві колеса волі вашої, як не буйні крила вітряних похотов ваших? Возлюбили ви волю свою й сіли на ній, як на колесниці; шукаєте її, п'яні нею, але не знаходите її кажете тоді: „ої, як трудно попасті в царство Боже“. Воля ваша—це її єсть узи для вас, і вереї, ї лев поглотивший, і пекло, і вогонь, і червак, і плач, і скрежет. І не вийдете звідси, доки не розірвеге путі і не скинете ярма волі вашої.

Даймон. А хто ж у тім винен? Той, хто дав ту волю чоловікові.

Варсава. О, зло! Не клевещи на Премудрість. Не одну, а дві волі тобі дано. Але ви возлюбили свою волю вище Божої та її блукаєте вічно шляхом грішних.

* * *

Варсава. Що лекше—красти чи не красити? А от весь світ повний татей і розбійників. Чи так уже потрібна її многоцінна річ дім та гарна одежда? А от увесь світ погряз у тім суєтнім любодіянню очей. Що може бути удобніше як хліб і вода? А от увесь світ обтяжився чревоугодієм, і черево стало богом світу, тоді як воно пуп пекла, щелепи, ключ і жерело, що викидає з безодні сердечної усяку скверчу, блевотину і неусипних черваків. Заздрість, грабіж, тяжби, крадіжка, убивство, хула, клевета, лицемірство, лихоміство, любодіяння, студодіяння, суєвірство—ото є правдивий потоп Нойв, що подавляє голову світові. А от увесь світ тесе радується творити і успіхом беззконоств своїх і мудрість і славу, і благородність, і солодкість, і блаженство оцінюю. Не правильно ти судив, але правильно сказав, що трудність шляху Божого виною гріха. Але

що ж коли світ від усього серця свого возлюбив пекельну дочку, оту трудність і гіркість, а Божу благодать возненавидів, хоч вона й каже: „Прийдіть до мене—і я заспокою вас“; „скільки разів хотів я зібрати вас, дітей своїх—а ви не сходилися“; „ходите в полуміні вогню вашого за те, що сами собі його розспалили“; „покарає тебе відступлення твое й злість твоя“. У бідах світу винен не Бог, бо він отверзає двері й обійма батьківські, але виною в тім сам світ із волею своєю.

Воля—ти несите пекло,
Все ти поїдаєш і все затроюєш,
День і ніч зіваєш щелепами,
Ковтаючи усіх без розбору.
Але хто зуміє заколоти сього змія—
Той знищить усе пекло.

Отже не бреши на ворота одкриті. Не вони повинні в малому числі спасаємих, а воля. Ах, прогляга воля! Се тільки ти, як лез з огради своєї, перегорожуєш світові шляхи до блаженного кінця життя.

Даймон. А хто ж се може угорувати шлях до того блаженного кінця?

Варсія. Усякий, хто захоче. А хоче той, хто возлюбив Бога. Ся нова любов инищить стару, когра помаленьку переходить у нову волю і в нове серце.

XVI.

(З твору „Погон зміїн“).

Двоє прийшли до храму Соломонового: один сліпий, а другий зрячий. Сліпий водив очима та туди то сюди, але нічого не бачив. А зрячий, бачучи чудову живопись, що представляла людей, звірів, птиць, гори, ріки, ліси, поля, квітки, сонце, зірки й дорогоцінне каміння, вельми радів, а особ-

ливо дивлючися на семилямпадний свічник та сінь херувимів.

— Не бачу я нічого гарного в сім храмі,—сказав сліпий.

— Бідний ти...—сказав зрящий.—Піди до дому та викопай зінці твої, зариті у футрі твоїм, й принеси їх сюди. Тоді обновиться перед тобою сей храм і почуюш солодке блаженство.

Що тут таке оті пришельці в храмі?

Всі ми пришельці у сім світі, в прекраснім храмі премудрого Бога. Є три світа. Перший—це вселенна, де живе все рождение. Другий—мікро-косм, тоб-то людина. І третій—символічний, тоб-то Біблія. Сонце є оком кожному з тих світів, а око є сонцем.

А що означає—викопати зариті у футрі зінці?

Се значить пізнати самого себе, прозріти скриту в тобі самім вічність, тоб-то наче іскру в популі своєму знайти.

* * *

Добрий живописець намалював на стіні оленя й павича. Маленький син живописця дуже веселився тими картинами, та й старший син дивився з задоволенням. Згодом живописець стер фарби, і не стало ні оленя ні павича. Маленький хлопчик від того плакав бзутіщно, а старший сміявся. Де причина сміху й плачу?

Краска—це тільки зовнішність, а сила рисунку в самім художнику. На стіні ті образи погибли, але в душі художника вони не погибнуть. Старший син се розумів, тому він сміявся; а маленький не розумів і тому плакав.

Отак і усі ті три світи складаються кождий з двох речей—матерії й формі. Грецький фільософ Платон називає ці форми *ідеями*, тоб-то наче видіннями, видами, образами. Оці ідеї їх суть первісні

світи нерукотворенні, таємні верьовки, що держуть переходящу матерію. І у вселеній і в людині зовнішній вид дає знати про скриті під ним форми чи то вічні образи; так же само і в символічнім біблійнім світі є матерія й єсть Божа суть.

Змій і там шепоче своє. От він каже: „на початок Бог создав небо і землю“—але як же се розуміти? Доки стойть яблуня, дсти маємо й тінь її. А що таке тінь? Се місце, від сонця яблуною заступлене. Але дерево вічності завжди зелене, і тінь його ні часом ні місцем не обмежена. І наш світ і всі інші нещастні світи—се ж тільки тінь Божа. Вона не стойть постійно, а переходить в ріжні форми, але ніколи від свого живого дерева не відділяється. Цавно вже розумні люди сказали: „матерія вічна“, тоб-то всі місця і всі часи наповнила. Тільки дитячий розум може сказати, що або був або буде такий час, що не буде світа. Ся дитиняча думка в кінці Х-го по Христі віку так перелякала людей, що всі ждали кінця світу, як мореходець гибелі корабля. Тільки уявіть собі стан душі тодішніх християн, скатамучених змієм! Та аж потім все виявилося, аж коли всі язичники достойно і праведно християнське біснування висміяли та й тепер висміють.

І от як бреше Змій на самих дверях, так бреше він і далі. „Нехай стане світло“, каже. Але звідки ж воно візьметься, коли всі небесні світила з'явилися тільки в четвертий день? І от так Змій іде через усю седмицю, наче б то він був свідком того чудотворного театру і наче б то страх як треба знати що попереду з'явилося—цвіток чи гриб. А нарешті усю ту фабрику печатає Змій грубим юродством: „а в день семий спочивав від усіх трудів своїх“. Наче б то заморився й нічого більше создати не міг. А коли б се не перешкодило, то набуть би були у нас тепер і безхвості льви, кри-

латі черепахи та кобили, хвостаті зайці, шуті воли, голосисті деркачі, мягкі пухово їжаки, чотироочні та чотирорушині судії, правдолюбні ябедники й клеветники, премудрі, сказавши по-німецьки, шпіц-бузи, а по-українськи розумні дурні і всякі інші чудовища та дивогляди. А заз ними услід появило би ся, сказавши по-латині, і ретреташт mobile (вічний дзигатель) і фільософський камінь, що всю грязь європейську обертає у золото. А тепер, он бач, те все засіло в Божій безодні.

„Насадив, каже, Бог сад во Едемі на сході“. Виходить—насадив сад у саду, бо Едем— се по-жидівському сад. І звідки ж на сей сад садовий дивиться, аби він все був на сході? Або— „позна, каже, Каїн жінку свою“. А сам забув, що по його ж слозах у всім світі було тільки четверо душ людей. Звідки ж Каїн узяв собі жінку окрім рідної матері?

І наговорить тобі сей Змій далі, що й Бог сам ридає, сердиться, спить, кастися. Потім наговорить, що люди стають соляними стовпами, возносяться до плянет, їздять колясками і по морю й по воздуху; і що сонце наче карета зупиняється та назад подається, і залізо плавзе, ріки течуть назад, від голосу труб валяться стіни міста, гори скачуть мов барани, ріки плецуть руками, дібрsvi й поля раздіють, вовки з вівцями дружать, воли зі львами пасуться, хлопчики з аспідзми граються, мертві кости встають, з яблуньпадають небесні світила, а з хмар круп'яна каша з перепелицями, з води робиться вино, а німі, того вина напившися, починають говорити, чудово співають і т. и. і т. и. Чи не видно ж, що Змій по брехні повзає, брехню єсть і брехнею ригає? „Не смійтє їсти всякого тука і всякої крові“—і тут же, забувши сказане, говорить: „нагодував їх від тука“, або— „пийте усі, бо то кров моя“. А яка ж уже то брехня—сказати про чоловіка: „усе покорив єси під позі його“—а скільки

ж то, окрім звірів та гадів, тисяч дрібненьких, літаючих та повзаючих сотворінь смокчуть кров людську й поїдають тяжку працю рук його? А оті усі безчисленні вінци позбавлені мученики, що прелстилися від Змія й видовбали собі соблазняюче око, вирізали для Царства Небесного собі ядра, скочилися або в великім числі палили самих себе? Так! Господь ловить вірою, а Змій суєвірством. І поглянь же тепер на весь той земний клубок і на весь той бідний рід людський! Яким потопом тяжких ересей, роздорів, суєвірства, многовірства й ріжновірства хвилюється, обуревається, потоняється! І весь той потоп не синше нам єсть даний, але пекельна Змієва паща його відригнула.

Що ж робити з тим Змієм?

Поставити праведний суд над ним і точно пізнати силу ліла його. Тоді й мала дитина ним володітиме.

А як же се зробити?

А тільки підняти його з землі, бо він тільки тоді вредний, коли повзає по землі.

А хто ж його підійме? А, піднявши, де його дівати? На шию його хіба собі нювісити чи що?

І гори пересуває і Змія підіймає хто? *Віра*. Але перше ніж підіймати Змієве серце—підійми своє власне до вічності, а тоді Змій і сам підійметься та й повисне на дереві. Ми повзаємо по землі як діти, а за нами й Змій повзе. Коли ми підіймемося, то й Він з нечестивого стане блаженним, з повзущою божественним, з ядовитого спасеним, з мертвого живим.

* * *

Але судячи Змія нетреба спішити. Бо хто знищиз незінчаних отих страдальців? Суд наглий. Хто во вся вікі й чоловіки наводить на вселену ріжних бід потоп? Суд наглий. Хто оту спасенну від

потопу піраміду столпотворенням завершити перешкодив? Мови помішав хто? Суд наглий. Хто, нарешті, найсолодший Богу музикальний орган—Біблію поганоголосою й безсогласною створив і розстроїв? Хто навчив сю Єву співати пісні не Богу Іаковлевому, а бездушному ідолові Деірському, світу сьому? Суд скорий.

Оного ж то ѹ Адама вигнано з раю з його розстроєною псалтирею та поганенькими гуслями. Ей, душе! Бігай суда наглого. Чи знаєш що таке Біблія? Се древній Сфінкс, Лев-Оіва. Оде вона ходить вселеною, шукаючи, яко лев, кого би проглинути, а ти дрімаєш та граєшся. А чи розумієш, що оце тебе чекає й зустрічає? Або преблаженна побіда або цілковита біда. Коли розрішиш загадку Сфінкса — дістанеш вишній град Давір, град премудrosti, град дорогоцінно-каменний, єдиний возлюблений Давидові град оний. І се тобі спокій і милості во вся дні життя твого. Се і діва і жона твоя, що яко лоза виноградна буде родити тобі сини сіонські та дочки єрусалимські не бід крові, а від Бога. Коли ж, по Сампсонівському, лева отого не роздереш—о, тоді замісць солодкого сата стрінуть тебе песячі мухи, що гноять солодкість єлея, стрінуть шершні й усяка гіркість.

Роздери ж Лева, душо моя! Бо як ні, то він роздере тебе. Кожде слово в Біблії прибите гвіздком, кождий голос її—рик львиний. Бачучи в Біблії землю й тьму, будеш вкушати яд. Роскусюй же та шукай у шкаралющі зерно вічності. Все тлінь і неправда, окрім одної вічності. Вона тільки єсть істина Божа. Все жуй, переварюй, роби з усього центр і кінець біблійний.

* * *

Після побіди Аморейської піднялися сини Ізраїля проти заходу. Немило стало то цареві Валақу. „От, каже, якісь-то нові та дивні люди вийшли з Єгипту і, по горах розливаючися, вище гір піднялися“. І посилає послів до чародійника Валаама, аби той знищив тих людей.

Прийшли посли, об'явили цареву волю. „Добре, сказав Валаам. — Переночуйте ж у мене“.

Он бачиш, друже, чому ангел не велить тобі тут шукати. Бо в сім гнізді noctують вороги роду Божого.

Або от. Прийшло до Моісея коліно Рувімове та Гадове. І просять, аби він не переводив їх на той бік Йордану. „Бо на сім боці, кажуть, дуже гарна для скотини земля, а ми ж товаром займаємося“. А Моісей па них закричав:

— То всі браття ваші підуть битися й тільки ви тут зостанетеся? Та ще й других перемовляєте, щоб не йшли на землю, котру їм сам Господь дає?

І Господь так розсердився на тих людей, що прирік ім не бачити землі обіцяної, окрім Халевата Ісуса.

Тож, друже, послухай Моісея і не шукай в поганській тлінності возлюбленої людини, істинного мужа, друга, брата й приятеля твого. Шукай його там, по той бік Йордана і не сьогодня. Бо інакше вийде, що читав ти пророків, шукав *Людини*, а попав на мертвяка й сам з ним пропав. Бо шукав ти між посланиками царя Валака, на сідалищі губителів та чародійників, що все в плоть і кров обертають.

Нема тут *Людини!* Нема її в царстві мертвяків! Вонз завжди жива і шукати її треба в царстві живих. Авраам, кинувши все тутешнє, знайшов істинну *Людину* на горі, а у Авраама добре очи були. Ту ж *Людину* й Каїн бачив, „стоячу й не падающую й вічно перед лицем Господа перебувающую“.

Геть же! Йди геть,
Сумна ніч!
Сонце сходить,
Світло приводить!
Світло приводить,
Радість родить.
Геть іди! Геть,
Ніч потопу!

БАЙКИ ХАРЬКІВСЬКІ.

БАЙКА 3.

ЖАЙВОРОНКИ.

Давно-давно, ще тоді як черепахи у орлів літати вчилися, одна черепаха теж собі полетіла та й гупнулася з великим тріскотом об камінь. А недалечко від того місця сидів молоденький жайворонок. Почувши отої гуркіт, жайвороня перелякалося і, тріпочучи, полетіло до свого батька.

— Ой, татусю! Мабуть коло тої гори сів орел, про котрого ти міні говорив, що то птиця всіх страшніша й сильніша.

— А по чому ж ти догадуєшся, синку?

— Ой, татусю... Як він сідав, то я такої швидкості, шуму й грому ще ніколи не бачив і не чув.

— Дитино, дитино—зелененький ще, бачу, у тебе розум. Знай та й завжде собі ту пісеньку співай: не той орел, що високо літає, а той, що легко сідає.

Сила. Багато є таких людей, що гарні діла зачинають, а хисту до того в них нема, тому й кінець поганий буває. А печать усякому ділу є не тільки добрий намір, а й кінець.

БАЙКА 6.

КОЛЕСА У ГОДИННИКУ.

Одно колесо питалося другого:

— Чому ти вертишся не туди, куди ми, а зовсім у інший бік?

— Мене так майстер зробив. Але ж бо я хоч і кручуся в інший бік, та вам же я не тільки не перекажаю, а ще й помогаю, щоб годинник ішов за сонцем.

Сила. Ріжна вдача у людей, то й шляхи життя ріжні. А смисл усім один—чесність, спокій і любов.

БАЙКА 7.

ОРЕЛ І СОРОКА.

Сорока орлові говорила:

— І як тобі ото не изобрідне крутитися отам у висотах небесних то туди то сюди?

— Ex! Як би не нужда, то я б і ніколи на землю не спускався,—сказав орел.

— Ну, а я б так ніколи далеко від міста не відлітала, хоч би й орлом була.

— Та й я так робив би, коли б був сорокою.

Сила. Хто родився на те, аби знагися з вічністю, тому миліше жити в полях, гаях та садках, ніж по містах.

БАЙКА 10.

ДВІ КУРКИ.

Дика курка якось зустрілася з домашньою.

— І як ти, сестричко, можеш ото у лісі жити?—питається домашня.

— Та як ж? Так як і усяка інша птиця лісна. Той же Бог і мене годує, що дає їжу стаду диких голубів.

— Еге бо! Але голуби ж літають добре.

— То що ж з того? І я по тому ж повітрю літаю і дякую Богові за крила, що він міні дав.

— Ну, оцьому вже, сестричко, я ніяк не повірю, щоб курка та могла літати. Я по собі знаю, бо он ледве-ледве можу до отого хліва долетіти.

— Може... Але треба ж пам'ятати, що ви, голубонько, з маленькості, як тільки народилися, звикли по дворах сміття розгрібаги, а я ж у літанню що-дня вправляюся.

Сила. Багато є таких людей, що не вірять тому, чого сами не вміють зробити. Виходить, що хоч практика без сродності ні до чого, але ж бо ѹ сродність укріпляється трудолюбністю. Що за користь—знати як робиться те чи інше діло, коли ти сам до нього не звик? Довідатися нетрудно, а трудно навикнути. Привичка не в знанню живе, а в роботі. Знання без роботи ні до чого, а робота без природності: от у чим ріжниться „Знання“ й „Наука“.

БАЙКА 12.

БРУСОК І НОЖИК.

Говорив раз ножик брускові.

— Жаль, що ти, братіку, не з нашої кумпанії, не ножик.

А брусок каже:

— Та може як би я не вмів гостріти, то й пішов би за твоєю радою, але тепер тим-то й добре вам зі менею, що я не хочу бути серед вас. Мабуть, ставши ножем, я ніколи стільки сам не перерізав би, скільки переріжуть усі ті ножі й мечі, що я за своє життя поперегострю. А тепер такі часи, що на бруски скупо.

Сила. Бувають і такі люди, що сами не йдуть у військову службу і не женяться, аби лекше дру-

гих привести до розумної чесності, без котрої усяка доля ніщо.

БАЙКА 21. ЗОЗУЛЯ Й НОСИК.

Зозуля підлетіла до чорного дроздика та й каже:

— Що ти тут ото робиш?

— Та співаю, як бачиш.

— Співаєш? І тобі не скучно? Я й сама співаю, та ще, мабуть, і краще від тебе, а все ж міні скучно.

— Та бо ти, зозуле, тільки те й робиш, що, підкинувши яйца свої у чуже гніздо, лігаєш з місця на місце, співаєш, іси та п'єш. А я сам годую, стережу й учу дітей своїх, а труд свій облекшую піснею.

Сила. Багато людей, як ота зозуля, тільки співають, п'ють та ідять. Само собою, що ім без діла більше скучно, піж тим, що працюють. Співати та пити—се і діло і не діло, а в усякім разі головного нашого діла то тільки хвостик. А хто на те єсть, п'є й співає, щоб краще після спочивку узятися за роботу, тому скучу прогнati легко; він що-дня і в ділі й без діла. Ото про нього й приказка: добрій людині що-дня свято. Наша робота—се жерело нашої її радости. А кого робота не веселить, то той, значить, до своєї доляності не має природи, не друг він її вірний, бо щось коло неї ще любить. Але нема найсолідшої річи, як спільна нам усім робота—шукання царства Божого. Се єсть слава, світло й сіль усякої іншої роботи. Сама найвища доляность без страху Божого буде мертвовою, хоча чоловік навіть і сродність до неї має. Страх Господень возвеселяє серце. Як тільки почне серце підіймати свою думку до Господа—оживає,

а біс скуки й суму, як курява від вітру, розлітається. До яких інших речей то ми й не родилися, але до сеї родилася усяка добра людина. Щастя тому, хто свою власну роботу з'єднав із сею усім спільнію. Оце буде істинне життя. Тоді можна зрозуміти й слова Сократа: „де-хто живе, аби їсти й пити, а я їм і пью по те, аби жити“.

БАЙКА 24.

КРІТ ТА ЛІНКС.

У казці говориться, що є такий звір „лінкс“, що ніби може бачити на кілька аршин у землі. Так от сей звір, побачивши круга, почав насміхатися:

— Бідне ти сотворіння! Та коли б ти міг хоч на соту долю так бачити як я, то би міг заглянути аж у саму середину землі.

— Перестань хвалитися,—сказав кріт.—Зір у тебе, правда, гострий, але розум дуже сліпий. Коли тобі й дано, чого я не маю, то таки ж і в мене є, чого в тебе нема. Думаючи про гострий свій зір, не забувай і гострого моого слуху. Вічна правда блаженної природи нікого не обирає: у своїй нерівності вона дає усім рівність і гостротою моого слуху замінила міні очі.

Сила. Глупота в богацтві гордиться й лається, а з бідности осідає й приходить в одчай; отже в обох стаянках вона нещасна: там казиться як у горячці, а тут із ніг валиться як стерво. А се від того, що ми не шукаємо царства Божого і пртвди Його, а думаємо, що у світі все робиться навдаху, як у беззаконнім царстві. Але як тільки роскриєш очі, то побачиш, що все робиться по самій точній правді й рівності. Коли богацтво дає те, чого не дає бідність, то і в бідности відшукаєш те, чого нема в богацтві. У котрій землі менше родиться овочів, там у нагороду маємо здоровий воздух.

Де бачимо менше клюкви й чорники, там менші розпросторилася й скорбутна хвороба. Менше лікарів—менше хвороб, менше золота—менше потреб, менше наук—менше дурнів, менше прав—менше безправности, менше зброй—менше війни, менше поварів—менше зіпсувого смаку, менше інчести—менше страху, менше приємностей—менше жалю, менше слави—менше безславності, менше приятелів—менше ворогів, менше здоров'я—менше пристрастей. Вік і вік, земля й земля, народ і народ, місто й село, молодість і старість, хвороба й здоров'я, смерть і життя, ніч і день, зіма й літо і все соторене має свої добрі сторони. Але сліна глупота й глупе невір'я того не розуміє і саме погане в усім бачить, як ота п'язька, що висмоктує тільки погану кров. Отже тому глупота один вік хвалить над другий, один народ ставить вище другого, завжди незадоволена із свого стану, із свого краю, сродности, долі. не тішить її ні здоров'я, ні хвороба, ні смерть ні життя, ні старість ні молодість, ні літо ні зіма, ні ніч ні день; при удачі злітає до небес, при неудачі падає в безодню; позбавлена зона і світла й духа віри, а також солодкого спокою, і падиться на власних своїх журб поломію—отже цілком на ній збувається слово: „а інвірюючий—уже осужден єсть“. А між тим— все на світі благо, окрім сліпоти на царство Боже й правду Його, окрім болю душі й мук незадоволення: оце одно є зло.

БАЙКА 25. ЛЕВ і МАЛПИ.

Лев, кажуть, спить навзик і у сні, кажуть, дуже похожий до мертвого. Так от раз малпи, побачивши спящого лева й думаючи, що він умер, почали скакати коло нього, забувши страх і поклану до свого царя.

Але от лев прокинувся. Малпи в страсі розбіглися пріч в усі боки. А старша з них і каже, трохи передихавши з переполоху:

— Таки лев левом і був і єсть і буде.

Сила. Лев—се Біблія, котру не признають і лають де-які людці. Вони думають, що всна вже мертвай про мертвоту говорить, але не розуміють, що в тлінних її образах криється вічне життя.

БАЙКА 26.

ЩУКА Й РАК.

Щука, побачивши щось смачненькое, кинулася й проковтнула, але зразу ж почула, що в тім є гачок з вудки. Зірвалася, правда, але зразу де й ділася її веселість. Рак здалеку се бачив та й питає:

— Чого се ви, пані, сьогодня щось не веселі?

— Та не знаю, брат... Щось міні скучно трошки. Оце думаю для приятності пропливти собі з Кременчука в Дунай. Прискучив щось міні Дніпро.

— А я знаю скучки вашої причину,—підсміхаючися сказав рак.—Ви проковтнули вудку і тепер вам уже не пособить ні бистрий Дунай, ні плодоносний Ніль, ні навіть золоті крила.

Сила. Рак говорить правду. Без Бога і за морем погано, а мудрій людині всюди і завжди добро. Вона не кладе на однім місці, а в середині самої себе те добро носить, і воно світить їй сонцем в усі часи і буває сокровищем на всіх місцях. Не людину місце, а людина місце освящає. Страх Божий—се жерело мудrosti й радости й довгоденствія. А невірство—се приманка, що криє в собі найгіршу отруту. Нелегко сю отруту примітити, та нелегко зрозуміти й беззаконіє. Його зрозуміє тільки той, хто знає страх Божий. Беззаконіє—се й єсть для нас вудка, солодка приманка на душу. Як що честолюбність тебе тягне до гріха—то оце

воно й єсть ота приманка. Пристрасть плотська ілінна? І оце ти проковтнув вудку. За сріблом ногнався і впав у неправду? І тут вудка. Чи здрість, чи помста, чи гнів, чи одчай уступив у твою душу—все те вудка. Чи безбожність вселилася в серці твоїм—ото ж піймавсь ти на вудку, що про неї Ісаїя каже: „*нема чим радуватися нещастому, бо тільки безумнай може сказати — нема Бога*“. Ворогуєш ти з Богом? Пожер ти вудку, про яку Моісей каже: „*проклят ти у місті, проклят ти й на селі*“. І тоді—де сковаєшся? Яке місце розвеселить тебе? Який прибуток порадує серце? І в душі своїй і в серці всюда і завжди будеш носити нещастя.

БАЙКА 27.

ПЧОЛА Й ШЕРШЕНЬ.

— Скажи міні, пчоло, чого ти така дури? Ти ж знаєш, що труд твій не стільки тобі, скільки людям приносить користь, а тобі так тільки вредить і заміськ нагороди часто приносить смерть. А ти все ж таки не перестаєш збирати мед. І багато у вас голів, але всі без мозку.

— Як я бачу, великий з тебе дурень, пане совітнику,—відповіла пчола.—Істи люблять мед усі: і медвідь єсть, та й ваша братія, шершні, теж лукаво медок дістають. І ми могли би мед красти, як би любили тільки їсти його. Але для нас більша радість збирати мед, а не їсти. Ми до сього родилися і ми того не перестанемо робити, поки не вмремо. Бо без роботи і в самім меду купатися для нас чиста смерть.

Сила. Шершень—це чоловік, що живе чужим коштом і родиться тільки по те, щоби їсти, пити і т. и. А пчола—це мудра людина, що в своїм сроднім ділі трудиться. Шершні люблять говорити:

„і по що він ото й навуки проходив, коли однаково нічого не має? Як нічого не мати, то й учитись нетреба“. Але воши не розуміють, що сродна праця—це найсолодша у світі річ. Подивіться на природу—як у ній? Спітайте вашого вижля (борзого пса) коли йому найвеселіше? Він вам скаже: „коли я гоню зайця“. Подивіться на кота, що сидить перед вами—коли він найвеселіший? Коли цілу ніч бродить або сидить коло пори, хоча, упіймавши, може й не їсти той миші. Замкній пчолу в клітку з самого меду—чи не вмре вона з тоски по цвітоносних луках, де могла би вільно літати? Горе плавати в багацтві і смертно музицтві без сродкової роботи. Мука єсть боліти думками, а болієш думками власне без сродкової праці. За те радісно єсть жити по природі своїй: тоді солодким є й труд тілесний і терпіння тіла. Але ж треба роскүсити що то означає жити по природі своїй. Се не закон скотських членів та похоті нашої, а се блаженне істнування в сродній собі часті. Се те істнування, про котре древній Епікур сказав: „для куло блаженній природи за те, що потрібне зробила нетяжким, а тяжке непотрібним“.

БАЙКА 28.

СЛЕНІЦЯ Й КАБАН.

Олениця, побачивши кабана, привіталася.

— Добриденъ, пане кабанчику! Дуже міні мило, що...

Але кабан перервав ту мову.

— А що се ти, негідницє, така негречна, що називаєш мене кабаном? Хіба ти не знаєш, що я вже пожалуваний у барони і маю такий патент, що рід мій виходить із самих благородних бобрів? І хіба ти не бачиш, що замісць опанчі я для гиності ишу при публиці зідрану з вівці шкуру?

— Прошу простити, ваше благородіє,—сказала олениця,—я ж не знала. Ми люди прості й судимо ке по одежі та по словах, а по ділах. Ви ж таки, непричком, так само як і раніше риєте землю та ломаєте плоти. Дай, Господи, вам і конем стати.

Сила. Неможна досить надивуватися этим дурням, що потопали чесний і безцінний бисер добродітелі за одне тільки те, щоби продергися в чин з усіх боків непідходящий. І який то їм змій до вуха нашепотів, що чин і одежа змінить їх, а не чесне життя? Ото вже направду граки, що вбралися у чуже пір'я. Сусільність із таких людей подібна до корабля, на котрім їдуть позбірані в людську одежду малпи, але ві одна правильний кораблем не вміє. І хто має просвіщене око — сільки ж то він бачить сих ослів, одягнених у чужу шкуру! А по що одягнених? Щоб лекше прожити, людей беспокойти й проламуватися крізь плоти гражданських законів. І цікаво, що ніхто з достойних чести не сердиться так на яку негреchiство, як отсі малпи та осли з кабанами. Древня грецька поговірка гласить: малпа буде малпою хоч і в золото її вбери. Згадує й Соломон про свиню з золотим кільцем у ніздрях (Притчі, гл. 11, ст. 22). Та і в нас на Україні є пословиця: похожий, як свиня на коня.

ВІЛЬНА ПЕРЕДАЧА ВІРШІВ СКОВОРОДИ.

(з книги «Сад божествених співів,
що вийшов із зерен Святого Письма»).

ПІСНЯ ПЕРША

(на текст: „блаженні непорочні, що йдуть своїм шляхом
у законі Господньому”).

Бояться люди зійти гнити в домовину,
Щоб не попасти туди
Де горить вогонь неутасимий.
А того й не розуміють, що смерть є свята,
Вона кінчить зло нашого життя,
Лиху війну завершає покоєм
 О, смерть така свята!

Не боїться совість чиста навіть перунів огністих;
Таку людину тоді не палить пекельний вогонь,
Життя йому здається райським,
Бо то гріх смерть родить,
А такої смерти кінець—пекло.
 О, смерть така лютая!

Блажен той, хто з пелюшок посвятив себе Христу,
День і ніч мислить по Його слову,
Узяв труд благий і вагу легку
І до того навик—
 О, така доля свята!

Хто скоштував тої солодости,
Той вовіки не впаде в мирське іскрушеніє;
В наготі й бідах він не заскучає,
Не боятиметься ні огня ні меча.

Христе! Життя мое! Христе, умерший за мене!
Тобі завдячу початок усього—
То от даю Тобі хоч решту моого життя.
Здійми з серця камінь,

Запали в нім своє полуниця— .
Нехай прийде смерть пристрастям і змій спокусі,
Щоби я в тобі живив своє світло.

А як від гріхів воскресну
І зодягнуся в плоть небесну—
Ти в міні, а я в тобі вселюся,
Солодості твої насищуся,
Буду з тобою в бесіді, з Тобою і в раді,
Як дня захід, як ранку схід.
О, се будуть золоті літа!

ПІСНЯ ДРУГА

(на текст: „дивімось на небеса, хоч і по землі не перестанемо
ходити”).

Покинь, духу мій, скоріше усі земні місця,
Зійди, духу мій, на гори, де живе свята правда,
Де спокій, тишина царюють від віків,
Куди не досягає шум нашого світу.

* * *

Кинь земні печалі й суєту світських справ,
Будь чистим хоч на малу годиночку, аби міг зле-
тіти вгору,
Де Господь живе, де немає вечірніх зорь,
Де ангельський рід не перестає дивитися на лице
Бога.

* * *

Ось купіль Сильоамська, обмий скверну очей
Обмийся весь, аби зленути до небес,
Бо хто нечистий серцем, той не побачить Бога,
Земний до небес не долетить.

* * *

Душа наша не задоволяється тілесним,
Вона тільки небесним може наситити свою скуку.
Як потік спішить до моря, як сталь до магниту,
Так дух наш рветься до Бога.

* * *

Кинь сей світ поганий, бо се ж таки справжнє пекло.
Нехай летить геть ворог чорний, а ти підіймайся
до горнього міста
І, по землі ходючи, вселяйся в небесах
Як ото вчить Павел у своїх чистих словесах.

* * *

Поспішайся ж розумними крильми до вічної радості,
Там ти обновишся, яко орля.
О треблаженний стан, що його не скажеш і словами!
Хто то може у розум свій узяти? Хіба тільки той,
що зйшов з небесі.

ПІСНЯ ТРЕТЬЯ *

(на текст: „*кости твої розбухнуть і виростуть яко трава*”. Ісаія).

Весна люба, ах, прийшла! Зима лютая, ах, пройшла!
Уже й садки розцвілися, уже й соловії співають.

* * *

Отже ти, печаль, іди вже геть звідси. Не погань
гарного місця.
Іди собі в болота, йди під землю.

* * *

Біжи пріч у пекло—не для тебе сей рай і сад.
Душа моя розцвіла і родячися в ній радости.

* * *

Щасливий той і без утіх, хто побідив смертний гріх;
Душа його—Божий град, душа його—Божий сад.

* * *

І сей сад ніколи не перестає цвісти й давати плоди,
Ніколи й листя в нім не падає.

* * *

О, Боже мій—ти мій град! О, Боже мій—ти мій сад,
Невинність—ото мої квітки, любов і спокій—ото
мої плоди.

* * *

Душа моя верба, а ти—вода;
Годуй мене в сій воді, утіш мене в сій біді.

* * *

Я нічого не боюся—тільки самого гріха.
Убий же в міні усякий гріх—в тім ключ усіх моїх
радостей.

ПІСНЯ ЧЕТВЕРТА

(РІЗДВЯНА)

(на текст: „з нами Бог—розумійте язиці”, або „помазав нас
Бог духом—післяв Духа Сина свого в серця наші”).

Ангели знижайтесь, до землі зближайтесь—
Господь бо зійшов до нас!

Станьте з хором усі собором—
Веселітесь, яко з нами Бог.

* * *

Се приходить час! Се Син посилається!
Скінчилися старі літа—Бог посилає Сина.

День приходить, Діва родить—
Веселітесь, яко з нами Бог!

* * *

Той, що його обіщали нам пророки,
Покладе печать нового завіту,
Родить в нас саміх дух свободи—
Веселітесь, яко з нами Бог!

* * *

Данилів каменю! Із купини пламеню!
Не відсічений відпадаєш, вогонь—а сіна не палиш.
Се наш камінь! Се наш вогонь!
Веселітесь яко з нами Бог!

* * *

Рости ж благодатею, новий наш ходатаю,
Рости та вбірайся в силу, щоб попалити супостатів
І побачити вселенну спасенною—
Веселітесь, яко з нами Бог!

* * *

Ми ж тобі, рожденному, гостеві блаженному,
Серця наші одкриваємо, в дім душевний зазиваємо,
Пісню співаючи й радуючися—
Бо то з нами Бог!

ПІСНЯ П'ЯТА

(РІЗДВЯНА)

(на текст: „родили Сина свого первенца, повила і положила
Його в яслях”).

Тайна дивна і преславна!..
Ось—вертеп заміськъ небес,
І в яслях цілком помістився Той,
Кого не може вмістити й небо.

* * *

О, блаженні тії очі,
 Що дивляться на сю тайну,
 Що їх у світову злу північ
 Зоря привела до Бога.
 Ангельський розум тайну бачить,
 А плотський чоловік ненавидить.

* * *

Ми ж сю тайну небесну
 Всегорячим серцем шануємо
 І, хоч як скотина безсловесна
 Імо з-під Христа сіно,
 Поки аж, вирісши на совершенного мужа,
 Не зможемо пізнати самого блаженного Бога.

ПІСНЯ ШОСТА

(ВОДОХРЕСНА)

(на текст: „пустив змій женищні з уст своїх воду яко ріку, аби її в тій ріці утопити. А прийде колись і Той, що зімре гласу змію.”).

Слухай небо, слухай, земле, і жахнітесь!
 Море—здвигнися усіма своїми безоднями
 І ти, Йордане, вернися назад,
 Прийди Христа хрестити, Іване.

* * *

Гарні ліси—роскрийте свої стежки,
 Предтечу Івана до Христа пустіте,
 А всі земні люди разом з нами радуйтесь
 І ангельські хори всі в небі торжествуйте!

* * *

Зійшов Спас у Йордан, став у його глибині
 А се зіходить на нього і Дух святий в виді голуба.
 — „Се єсть Син мій возлюбленний”—Отець із хмар
 говорить.—
 „Сей Месия обновить усю вашу суть“.

* * *

Освяти воду ї нам, змієві зітри главу,
Духа Твого, Христе, росу дай і славу,
Щоб не потопив нас змій і щоб ми всі від землі
Могли полетіти до раю на спочивок.

ПІСНЯ СЪОМА

(ВЕЛИКОДНЯ)

(на текст: „однайняшъ учениківъ пішли въ Галилю на гору, бо туди склонъ ізъ Ісусомъ Пасхи“).

Хто у мене відбере любовь до Тебе?
Чи може міні прискучити сей дивний полумінь?
Нехай і весь світ від мене відчурається—
Я буду в Тобі жити, о Ісуце!

* * *

Веди мене з собою в горній путь на хрест,
Радий я жити високо, охоче покину низи;
Смерть Твоя—міні життя,
Жовч Твоя міні солодка, о Ісуце!

* * *

Рани Твої глибокі—то моя печать,
Вінець твій терновий—слави благодать,
Тяжкий Твій хрест—
Міні хвала й честь, о Ісуце!

* * *

Зерно пшеничне коли згніє на пиві,
Зовнішність коли вмре—тоді тільки
Нова ростина підійметься з середини!
І за літо сторінкою дастъ плід.

* * *

Роспни ж із собою й мое Ти тіло і прибий на хрест
Нехай я не буду навні цілий—або тільки воскрес-
нути в середині;

Нехай зовнішність моя висохне, аби тільки
Що інше в середині зацвіло. Така смерть—життя!

* * *

О новий мій Адаме! О найкращий сине!
О всесвітній сороме—буйність Атен!
Під буйством твоїм—світло,
Під смертю—вічне життя. Яка темна завіса!

ПІСНЯ ВОСЬМА (ВЕЛИКОДНЯ)

(на текст: „О! О! Б'єшъ на гори“ Захарія. Або: „Вставайте
хто спить! Снокий дастъ Богъ на горѣ сий“, Ісаїя).

Вкриєся я весь ранами смертоносними,
Нестерпимі пекельні біди всього мене обійшли,
Прийшов на мене жах і тьма! Ох, гадино люта!
Лиха мінuto!

Коле утробу твердий терен хороби,
Скорбує душа в міні, боиться смерти.
Ах, хто мене від тої години спасе?
Хто мёне поправить?

Отак олень бистрий терпить:
Він швидче птиці летить на гору пити,
А спрага палить усередині, бо наївся гадюк
І всякої отрути

Побіжу ж я на Голгофу скоренько—
Там висить щелітель мій між двома розбійниками,
А Йван коло хреста ридає
І хрест цілує.

О Ісусе! О моя відрадо!
Чи ти тут живеш, радосте страдальців?
Дай міні єздення від моїх пристрастей,
Не дай навік пропасти.

ПІСНЯ ДЕВЬЯТА
(СВЯТОМУ ДУХУ)

(на текст: „Дух твоїй блажній поставивъ мене на шляхъ прасий”.
„Зійшости, поєднавъ мови”. „Розшукалися ріжномовці”).

Усяка голова має свій розум,
Усяке серце має свою любов;
Не одною думкою живуть усі люди:
Той любить овець, а той кіз.
А я люблю тільки свободу
І безтурботний найпростіший шлях.
Отсе моя головна міра життя,
І весь мій круг тут кінчається.

* * *

Ти, Боже святий і Творець віків,
Утверди те, що сам сотворив.
При Тобі все може прийти до благого кінця
Так легко, як стала приходить до магниту.
Коли ж неправо бачить мое око,
Ти мене, Отчё, навчи.
Ти ж бачиш, сидючи там високо,
Усю нещислиму мішанину ріжних людських гадок

* * *

Той на схід, той на захід
Пливе по щастя на всіх парусах;
Інший у північнім краю бачить рай,
Інший на південь направив свій путь.
Один каже: „он бач – хотіть косить”.

А другий суперечить: „не косить—стриже“.
 А сей каже, що віз має п'ять колес.
 Скажіть—що за біс посікає нашу думку на такий
 дрібний порох?

ПІСНЯ ДЕСЯТА

(на текст: „блажен муж, що в премудрости живе та що в
 розумі своїм почувається селяни!“. Сірах).

Всякому городу нрав і права,
 Всяка має свій ум головг,
 Всякому серцу своя есть любов,
 Усяке горло має свій смак.

А міні одна тільки в світі дума,
 А міні одна тільки не йде з думки.

* * *

Петро для чинів обтірає панські вугли,
 Федька купець коло аршина свого бреше,
 Той будує хату на новий спосіб,
 Той дає позички на проценти.

А міні одна тільки в світі дума,
 А міні одна тільки не йде з думки.

* * *

Той безперестанно купує землю,
 А той заводить чужоземну скотину,
 Ті привчають собак до полювання,
 А у сих від гостей хата шумить, як корчма.

А міні одна тільки в світі дума,
 А міні одна тільки не йде з думки.

* * *

Крутить на свій лад адвокат закони,
 Від спорів у студента тріщить голова,

Тих непокоїть Венерин амур,
Усякую голову мучить свій дур.

Міні ж одна тільки в світі дума—
Як би умерти міні не без ума.

2

Той хвалебний вірш переплітає з брехнею,
Лікарь як би на підряд робить мертвяків,
Сей шанує картину жирових тузів,
А Степан, як на весілля, біжить на позви.

• 3 •

Смерте страшна! Замашная косо!
Ти не шкодуєш і царського волосся.
Ти не дивишся де мужик, а де царь—
І всіх жереш, як солому пожар.

Хто ж плює на її гостру сталь?

Таї у кого совість, як чистий кришталь.

ПІСНЯ ОДИНАДЦЯТА

(на текст: „бездонній безодині клічє” або: „в законі Господя воля
Його. Іде ти тобі воду живися, бо я волю і безодні твоїй безодиню
можу”).

Неможна безодні оксана закидати жменею попілу;
Неможна вогню загасити маленькою краплею.

Чи ж зможе у темній печері літати орел?

Отак, як він вилетить звідси у піднебесний край—

Отак і наш дух не буде ситий плотськими
річами.

• • •

Дух—це безодня в людині, безодня ширша усіх
вод і небес;

Во віки не наситиш тої безодні тільки тим, що
чарує око.

От звідси ж то й скука, і скреготіння, сум, печаль,
Звідси неситість, що й кожда крапля палить.

Знай -- не буде ситий плотським дух.

* * *

О роде плотський! Доки ж ти будеш тяжкосердним?
Підійми сердечні вії! Поглянь хоч раз на небеса!
Чому не хочеш знати що то зоветься— Бог?
Чому не стараєшся Його побачити?

Тоді би безодня безодню зараз же задоволила.

ПІСНЯ ДВАНАДЦЯТА

(на текст „блаженні нищі фугом“.)

Не піду я до богатого міста—буду жити на полях,
Буду свій вік вікувати там, де тихо час іде.

О діброво! О зелена! Мати мся рідна!

В тобі життя звеселене, в тобі спокій, тишина..

* * *

Славні міста спихають чоловіка на море печалі,
Широкі, гарні ворота ведуть у гірку неволю.

О діброво! О зелена... і т. д.

* * *

Не хочу їздити морем, не хочу гарної одежі,
Бо під нею криється горе, сум, страх і мятеж.

О діброво... і т. д.

* * *

Не хочу, ідучи за барабаном, воювати міста,
Не хочу і в статськім чині лякати маленьких
чиновників

О діброво... і т. д.

* * *

Не хочу і наук нових, окрім здорового розуму,
Окрім наук Христових, в котрих солодиться душа.

О діброво... і т. д.

* * *

Нічого я не хочу, окрім хліба та води.
Бідність міні приятель, ми з нею давно свати.
О діброво, і т. д.

* * *

З усіх маєтків тілесних—спокій та свята свобода,
Окрім вічностей небесних—тільки одно таке життя
для мене є святым.

О діброво... і т. д.

* * *

А коли б до тих усіх благ додати ще побіду
над гріхом
То не знаю що й могло би бути краще.

О діброво... і т. д.

* * *

Здоров будь, мицій мій покою! Во віки ти будеш мій.
Добре міні бути з тобою. Будь ти вовік моїм, а я
твоїм.

О діброво! О свободо! Тут я тільки став
мудрим.

Сюди тягне мене моя природа, тут хочу я й
умерти.

ПІСНЯ ТРИНАДЦЯТА

(на текст: „Підіть пріч зосеред іх“, а також: „давай, брате
жити на селі: таж рошила шебе мати твої“).

Ах поля, поля зелені
Украшені всякими квітками!
Ах долини, яри,
Круглі могили, горби!

* * *

Ах ви, чисті потоки,
 Трависті береги,
 І, волосся природи—
 Кучеряві ліси.

* * *

Жайворонки на полях,
 Соловій у садках;
 Той, уверх летючи, цвірінчить,
 А сей на гиллях ляшти.

* * *

А як зійде сонце—
 Свистить тоді усяка птиця
 І весь воздух дзвенить
 Наповнений музикою.

* * *

Починає сходити сонце—
 Пастух виганяє вівці,
 І на своїй сопільці
 Видає тремтючі трелі.

* * *

Пропадайте ви, думи тяжкі,
 Міста премноголюдні!
 А я хліба шматком задоволюся,
 Аби умерти міні серед природи.

ПІСНЯ ЧОТИРНАДЦЯТА

(на текст: „На сторожі стину і зійду на камінь” *).

Що таке слава тепер?
 Що таке гойність у наші часи?
 О Ізраїлю! Треба розуміти
 Як велика в усім тім сила гидри звіра.

* У Сковороди приписано: „Древня малороссийска о суетѣ и лести мірской”.

* * *

Сьогодня скипетр і булава—
А завтра, вставши—погана слава
Серце проколює наскрізь,
А руки й ноги звязані.

Як тепер утекти з сіти?

* * *

Сьогодня скаче п'яна свобода,
А завтра, вставши—тяжка доля,
О Ізраїлю! Куди веде ціль і міра водного звіра?
Треба і в те прозріти.

* * *

Бідна душа, очарована
Солодким голосом окіянських сирен,
Хоче заснути на дорозі,
Не доплівши й берега.

* * *

Плоть! Світ! О, несите пекло!
Все тобі їжа і всьому ти отрута.
День і ніч щелепами зіваєш,
Все без огляду ковтаєш.

Хто втече тої сіти?

* * *

Се безодня, що всіх пожерає!
Се щелепи, що всіх поїдаєтъ.
О Ізраїлю! Не насилтъ твоєї плоті
От сей толк і ціль і міра кита-звіра.

* * *

Ах напни бодро вітрила
І розуму твого крила!
Плизучи по бурному морю,
Підійми погляд уверх,
Щоб попасти на правий путь.

* * *

Краще жити в пустяні,
Зачинившися в печері;
Перебувати в місцях безвісних
Та не чути голосів лести.

* * *

Будь ти міні геркулесом побідителем,.
Будь Іоною прозорливим,
Попали змійні глави
Та щоб вискочив я з китового чрева
На камінь-пристань.

ІІІСНЯ СІМНАДЦЯТА

(на текст: „Бачучи світлоєзике життєське море”.

Бачучи горе свого життя,
Киняшого як Чёрмне море
Вихорем скорбот, напастей і бід—
Розслаб я, жахнувся й поблід.
О, горе сущим в нем!

* * *

І повернув я скоріш назад,
Щоб не поглинуло й мене, як фараона, море.
Оце до пристані тихої біжу
І воплем плачевним кричу,
Піднявши руки вгору.

* * *

О Христе! Не дай міні сотліть во аді.
Дай міні жити в твоєму небесному граді,
Щоб і мене не затяг у свої сліди
Блудниця—оцей темний світ!
О милости безоднے!

ПІСНЯ ВІСІМНАДЦЯТА

(на текст: „Господь горою противишся, смиренним же дає благасть”.

Ой ти, птичко жовтобока—
Не мости гнізда високо;
Мости на зеленій травці,
На молоденькій муравці.
От яструб над головою
Висить, хоче ухватити.
Вашою живе він кровію
Он бач—кігі він гострить.

* * *

Стойть язір над горою,
Все киває головою,
Буйні вітри повівають,
Віти явору ламають;
А вербочки шумлять низько
І тягнуть мене до сна.
Тут тече потічок близько,
Видно воду аж до дна.

* * *

Чого ж міні раздумувати над тим
Що мене мати породила на селі?
Нехай у тих мозок рветися:
Хто високо в гору дметися.
А я буду собі тихо,
Проживати милий вік.
Так мине мене все лихो,
Щаслив буду чоловік.

ПІСНЯ ДЕВЪЯТНАДЦЯТА

(на текст: „візьміть меч духовний, тобою із якою Божий*
„подужаєш і льва і змія”).

Ах ти тоска проклята! Ох докучлива печа..ь!
Гризеш мене з малих літ, як міль одежду, як іржа сталь.
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!
Де не піду—все з тобою, всюда, всякий час.
Ти як риба з водою все коло нас
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!

* * *

Звіряку злу заколеш, коли візьмеш гострий ніж,
А скуки не подолієш, хоч і матимеш добрий меч.
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!
Тільки добросердечне слово коле тих звірюк,
А воно завжди готово в середині твоїх думок.
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!

* * *

Христе, мечу небесний в плоті нашої ножнах!
Почуй вопль наш, слози, порятуй від сих звірюк.
Ах ти скуко! Ах ти муко, люта муко!
Коли нам свише Твій пресладкий голос зазвучить —
Як блискавиця він розжene полки усіх гідких звірюк.
Геть ти, скуко! Геть ти, муко, з днімом з чадом.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТА.

(на текст: „уроводлю його мужеї мудрому, що постає хату
свою на камені”: „зто зайде по гору Господню?”).

Хто серцем чистий і душою—
Непотрібен для нього й панцер,
Непотрібен і шлем,
Непотрібна йому й війна.
Непорочність—ото його зброя,
І невинність—ото його алмазна стіна,
А щитом, мечем і шлемом йому сам Бог.

* * *

О світе, світе безпорадний!
Ти надієшся на царів,
Ти думаєш, що ото вже твердий берег—
Але вихор розвіє ту куряву.
Непорочність—ось тобі тверда охорона,
І невинність—от небесний двір.
Туди лети, там і спочинеш.

* * *

Оця кріпость свята вже бомб не бойться,
Ні стріл клеветничих,
І хитрих мін ще страшиться;
Завжде вона ціла і не може згоріти.
Непорочність—ото камінь адамант,
І невинність—ото свята кріпость.
Туди лети, там і спочинеш.

* * *

В сім граді й ворогів люблять,
Добром воздають і ворогам,
Не жаліють здоров'я для других,
А не тільки добре для них.
Де ж він—стільки прекрасний град?
Сам ти той град, коли виженеш отруту геть з душі;
Сам ти Святому Духу храм і град.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРІЦА.

(на текст: „скажи міні ти, що тебе возлюбила душа моя:
де пасеш і де спочинеш опівдні?”).

Щастя! Де ти живеш? Горлиці—скажіть!
Чи в полі вівці пасеш? Голуби—дайте знати!
 О щастя, наш ясний світ!
 О щастя, наш красний цвіт!
Ти, мати моя й дім—появися покажися.

* * *

Щастя! Де ти живеш? Мудрі—скажіть!
Чи не в небі ти сидиш? Книжники—дайте знати!
О щастя... і т. д.

* * *

А книжники мовчать. І птиці усі німі,
Не кажуть де мати. А ми всі теж не знаємо.

О щастя... і т. д.

* * *

Щастя нема на землі, щастя нема на небі,
І не в сім воно кутку, десь инде шукати треба.

О щастя... і т. д.

Небо, земля, місяць і зірки всі — прощайте.
Всі ви показалися поганою пристанню, отже вперед не чекайте мене більше.

О щастя... і т. д.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДРУГА.

(на текст: „пім'ятай свій кінець, то й ні будеш сорівати”
Сірах. „є шанс, що застосує бутину гравію, але все він у пекло”).

Пусти в далечік погляд твій і промені розуму
І пригадуй свій послідній конець.
В яку ціль попаде стріла усіх твоїх діл?
Дивлючися на край усіх своїх бажань скажи—
На чому ти поставив свій дім?
Як що на каміні—буде твій дім цілий;
Як що на піску стали твої хороми—
Підійметься вихор від лиця землі й розмете.

* * *

Всяка плоть пісок єсть. Осторіднє тобі
Вся мірська слава і вся його сласть.
Возлюби стежку вузеньку, тікай від широкого, усім
спільнного шляху;

Нехай твоя часть буде з Давидом.
Коли треба вертатися до Сіону,
То по що ж тобі виміряти всі стежки?
Небезпечний є шлях до Єрихону.
Живи краще в граді, що всім нам є мати.

* * *

Коли ж таки пішов ти у ту дорогу—
Моли Бога, щоб скорше скінчiti путь,
Бо коли вже зїдеш у глибоку безодню,
То там, у злах, вже безсилий наш розум.
О Ти, що Твій лух все той же
І число Твоїх літ усе теж!
Побори в нас розбійничі духи!
Нехай твоя буря порве сітку!

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТЬЯ.

(на текст: „пропали в суеті дні“).

О найдорожчий життя час!
Як ми тебе не шануємо.
Як ми тебе, мов яку зайву вагу,
Всюди кидаємо, не дивлючись—
Неначе прожита хейлина вернеться назад,
Неначе ріки вернуться до своїх жерел,
Неначе в нашій владі продовжати собі життя,
Неначе наш вік складається з нещисливих днів.

* * *

І по що ж нам хочеться жити у світі
Літ хоч би й з вісім сот,
Коли ми ті літа тратимо
На всяку дурницю?
Краще годину чесно пожити, ніж погано цілий день;
Один день святий кращий безбожного року;
Краще один рік чистий, ніж десяток поганих;
Краще в пользі десять літ, ніж увесіль вік без плода.

* * *

Кинь, друже, бездільство,
 Перестань творити такий вред,
 Сю ж хвилю візьмися до якого діла,
 Бо от-от час мине.
 Не наше те вже, що пройшло мимо нас,
 Не наше й те, що породить будуча пора.
 Сьогодняшній день тільки наш, а не завтрашній—
 Ми не знаємо що принесе нам вечірня зоря.

* * *

Коли ж ти не вмієш жити,
 То вчися сій мудrosti.
 Ах, не може розум умістити
 В собі тої усеї хитrosti.
 Знаю, що наше життя повне суєтливих брехень.
 Знаю що людина—се глупе согворіння
 І чим довше живе, тим глупішою стає;
 Знаю що сліпий той, хто закладає собі життя.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТА.

(ЗА ГОРАЦІЄМ *).

О, спокою наш небесний! Де ти сковався від на-
 ших очей?
 Ми ж тебе усі любимо, а ти розбив нас по ріж-
 них шляхах.

* * *

То ж за тобою вітрила роспинають на кораблях,
 Щоб тебе сі крила могли розшукати по чужих
 сторонах.

*) У Сковороди приписано коло сієї пісні: „претолкований малоросійським діалектом”, але то не чиста народня мова.

* * *

За тобою марширують, руйнують міста,
Цілій вік бомбардують, але чи дістануть коли?

* * *

Здається, печалі живуть більше по великих домах,
А маленька хатка має більше спокою, коли єсть
в ній все потрібне.

* * *

Ах, нічим ми недовольні—оце її єсть жерело усіх
скрбот.
Наш ум повен ріжних затій-ого її єсть жерело
неспокою.

* * *

Говздермо ж дух неситий! Годі мучити себе та
ще в такім короткім віці.
Нічо нам дасть який-небудь знаменитий край? Ми ж
і там зостанемося такими ж людьми.

* * *

Печаль же всюда лігає, і по землі і по воді;
Сей біс моторніший від усіх блискавиць і може
нас всюди відшукати.

* * *

Будьте ж тим, чим нас Бог створив. Давайте ра-
діти її, шуткуючи, розбивати скрботу.
Нехай не їдять нас більше черви: єсть же чаша
всім людям.

* * *

Славні, наприклад, герої, але побиті вони на полях.
Хто довго живе в спокою, той боліє в старих літах.

* * *

Вам Бог дав богато землі, але то все може в один раз пропасти.

А моя доля—бути з бідними. За те міні Бог дав трохи мудrosti.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМА

(за текст: „веселість серця—життя чоловікові, й радушення мужа—блаженість”: „твою то сприятливу душу свою мене, твой спасе її: які користі чоловікові, коли ей увесь світ забереть, та душу свою зупинить”).

Хоч злети на небеса, хоч піди у Версальські ліси,
Одягни золоту одежду,
Начепи хоч царську шапку.

Але коли ти невеселий, то все одно ти голий старець.

* * *

Проживи хоч триста літ, хоч увесь світ пройди—
Що тобі то поможе.

Коли твое серце ридає в тобі?
Як що ти невеселий, то все одно ти голий старець.

* * *

Кинь вже ти рахувати скільки жителів на місяці,
Кинь усякі Коперниковські сфери—
Глянь краще в пещери свого серця.

Є в душі твоїй одно слово, що тільки воно може зробити тебе веселім.

* * *

Бог—найкращий астроном, Він найкращий економ;
Мати блаженна природа

Нічого не творить по дурному.

Що тобі найпотрібнійше, те ти знайдеш у самому собі.

* * *

Поглянь, будь ласка, в середину самого себе і там
ти знайдеш приятеля,
Знайдеш другу волю,
В злій долі знайдеш блаженну.
Там світло твоєї тюрьми, там квітки твого бруду.

* * *

Правду каже Августин: пекла нема й не було;
Твоя проклята воля—ото пекло,
Воля наша—ото пекельна піч.
Заріж ту волю, друже, то не буде ні пекла ні мук.

* * *

Воле—пекло несите! Все тобі їжа, а ти всьому
отрута.

День і ніч пащекою зіваєш,
Усіх без розбору ковтаєш;
Убий ту душу, брате, то знишиш і все пекло.

* * *

Боже, живий глаголе! Хто без Тебе може бути
веселим?

Ти один усім життя й радість,
Ти один усім рай і солодкість.
Убий злу волю в нас, аби нами володів твій голос.

* * *

Дай нам сей найпотрібніший дар! Славимо ми
тебе, Царя царів.

Тобі співає і вся вселенна
В тім законі сотворена—
Що потрібне нетяжке, а тяжке—непотрібне.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДЕВЬЯТА.

(на текст: „Хто сей, що Його ѹ вітри і море слухаються?»).

Човник мій хитає вихор бурі
 І то в безоднію кидає то вгору.
 Ах нема міні спокою!
 Оце ж пожерає мене море.

* * *

Гора підіймається до небес,
 А друга в безоднію падає,
 Тає в міні надія,
 Душа щезає...
 Чекаю я--але ніхто не приходить міні з поміччу.

* * *

О пристанище безбідне,
 Тихе, солодке, праздиве!
 О Марії Сине!
 Ти єдиний
 Будь кораблеві моєму берегом.

* * *

Ти в кораблі моїм спии—
 Пробудися! Почуй мій плач.
 Ах, заборони морю так хвилюватися.
 Дай міні скору поміч.
 Ах! Прокинься, моя славо!

* * *

Спаси мене від напasti,
 Усмири глінні пристрасти душі—
 Се вони мене терзають,
 Гірким роблять мое життя.
 Спаси мене, молюся.

ПІСНЯ ТРИДЦЯТА.

Насоложайся сьогоднішнім днем, бо все дуже скоро
старіється.

За одно літо з козеняті може вийти кудлатий цап.
Осінь наша проходить, а весна вже пройшла.
Мати весною родить козеня,
А ледве прийшло літо — козеня стало цапом.

Цапе бородатий!..

Ах, відкіньмо печалі. Таке наш вік короткий і
малий.

Нехай життя наше буде солодким.

* * *

Хто завжди носить в собі печаль,
Той все одно що лежить во гробі, все одно, що
не жив ніколи.

Ах, утіхо й радосте! О, сердечна солодкосте!

Оце істинне життя,
Не хвалене довгістю, а хвалене добрістю,
Життя як пісня.

* * *

Є Бог милосердний, я Його люблю.
Він міні твердий камінь, солодко міні й сум терпіти.
Він живе, не зміраючи, живе з ним
І жива моя душа.

А кому Він не служить, нехай той бідний тужить:
Ото дійсний сирота.

* * *

Чи хочеш жити щасливо? Нікому не завідуй,
Будь доволен малим—тоді нічого вже не бійся.
Плюнь на тлін домовини і на дітські страхи.

Смерть не вред, а тільки спокій.
Отак жив атенський, отак жив і жидівський
Епікур—Христос.

О, хатиночко, що в ній тільки одному поміститися
 О, соне свібідний і приємний!
 О, стезе до блаженства певна і єдина!
 О, шляху усім мирським невідомий!
 Тільки вас я шукаю,
 Тільки до вас стремить мій дух.
 Не звертаючи уваги ні на що інше.

Ніч нова, дивна, чудова,
 Ясінша від світлого полуздня —
 Коли ото через чорну тімноту
 Блеснув невечірній світ сонця.
 Веселітесь, яко з нами Бог.

Той хто усмиряє усі моря,
 Хто примиряє усіх нас із Богом—
 Сей в убогій родився хижині
 І учиТЬ нас сьогодня бідності.
 Веселітесь, яко з нами Бог.

Там, під містом Вифлеємом
 Пастухи, пасучи стадо,
 Найпершими дістали через ангелів вістку,
 Що до нас на землю прийшов Христос.
 Веселітесь, яко з нами Бог.

БАЙКА.

Старець один проживав собі в пустині.
Один парубок, чувши багато про того старця,
Що то свята людина і премудrosti повна—
Прийшов у ту тінисту діброву.
— „Нс погнівзіся, каже, отче милосердний,
Скажи міні—який шлях у життю можна вважати
святим і твердим?

У мене нема ні батька ні матері;
Як би ти мене навчив,
То був би міні замісьць моїх родичів“.
— „Я, сину, й сам мудrosti невеликої,
Знаю тільки, що тяжкий є шлях сього життя“.
— „Ти вже зроби таки милость, скажи:
Я все запам'ятаю, я ж таки не дірава торба..
— „З опаскою, сину, обіходися зі світом,
Страйся на чужих прикладах навчитися розпі-
знавати добро від зла,

Щоб не довелося того пізнати на своїй біді.
Наприклад, бачиш що бують злодія—
Учися з нього, що крадіжка—горе.
Не дружи з тим хто до добра неспособен—
З добрим і сам будеш добрым.
Найбільше ж—не роби того, що роблять вітрогони,
А роби те, що велять закони розуму.
Кому подобається зозваїшність сього світу,
Той не може не бути нещасним“...

Парубок, бачучи, що то все йому не на руку
Старий каже, нараз почув скуку.
— „Дякую тобі, сіdobородий старче“!
— З Бéгом, сину“.—Пішев хлопець.
„Воно-то свята мудрість, каже до себе, але якось
не для мене“.

А потім, пішукавши собі друга по пірью,
Пішев у світ. І дванадцять літ блукав,
А на тринадцятім вернуєся

І, згадавши мудру-науку діда,
Знов подався туди у ліс.
— „Здоров отче!“ — „А що ти за людина?“
„А хіба ж ти не пам'ятаєш, як я до тебе приходив?“
— „Ого як же ти змінився!“
— „Цалися міні, отче, в знаки світові бурі“
— „А по що ж у тебе загула на правім оці?“
— „Та се міні куля око вибила“.
— „А на лобі що то у тебе за яма?“
— „Рушницю тріснуло“... — „А що то за дві близни
На щоці?“ — „Та се я бився“...
— „Де? На фронті?“... — „Ні, в шиньку, під п'яну
руку“...
— „Я бачу, у тебе ѹ шматок носа приліплений“.
— „Се відрубав міні один француз“.
— „А по всій лиці чому мушки?“ — „Се короста“...
— „Мабуть теж французська, не проста.
Та щось-то ти, сину, й ходиш не так“.
— „Се—зпав з коня й викрутлив коліно,
А окрім того ще й лікарі лічили
Коли та хорoba позникла жили“.
— „А чого ж ти оце заплакав? Плач не поможе
Вже тепер“... — „О Боже мій Боже!
Ах поможи міні, отче святіший!“
— „Не можу тепер, сину любезніший.
Не слухав тоді моєї ради—
Проси ж тепер помочі від світа“.

О селянський любий мій покою,
Позбавленій усякої печалі!
О, шуме жерел, що журчать водою!
О, прохладний темний луже!
О, шумливі кучері деревесного волосся!
О, на луках зелене прекрасна!

О, самоте, мати дум небесних!
О, тихосте велика,
Де чути тільки голос птиць
Та сопілку пастухову,
Як вижене він вівці в благозане поле
Або пригонить до дому знова.
О мій столику малий, не пишний і не убогий,
Набраний сільськими стравами!
Не тими, які присмачив нанятий повар
Аби подратувати панське піднебіння,
А тими, що батькові з синами, які оце мають
прийти з оранки,
Наварила сама мати.
О бібліотеко ти моя вибрана!
О книжки, яких небагато людей читає!

ПОХВАЛА АСТРОНОМІЙ.

Щасливі ті, що ще в древні віки
Старалися возвисити свій ум та примітити шляхи
ходу зірок.

Можна вір'ти, що вони, кинувши усі земні суперечки,
Піднялися серцем в небесні висоти;
Іх серця не відтягнуло геть угодіс плоті,
Ні військові труди, ні приватні заботи,
Ні легка слава, ні даремні почести,
А ні безмірних богацтв приманчива лесть.
Вони придвинули перед наші очі, зробили нам
відомими

І підвели під догляд розуму рухи зірок.
Отак воно треба підійматися на круги небесні,
А не так, як лізли колись великани.
От ти морщиш лице і завжди сумний—
Хіба ж можна се назвати життям?
Той тільки живе, хто має веселий погляд
І веде світле життя без темноти.
А хто сумний і безперестанно тужить,
Того душить протяжлива смерть.

С В О Б О Д І.

Що то за свобода? Яке в ній добро?
 Де-хто каже, наче воно й золоте.
 Ах, не золоте. Коли порівняти золото із свободою,
 То воно буде грязью.
 О, коли б же міні не пошигтися у дурні
 Та не втратив своєї свободи!
 Будь славен во вік, о муже ізбраний,
 Свободи отче, герою Богдане!

Блажен, о блажен
 Хто з самих пелюшок
 Посвятив себе Христу,
 День і ніч мислить по Його слову,
 Узяв іго благе
 І вагу легку,
 До сього звик
 І до сього навик.
 О, се свята доля!
 Хто сіє! скоштував солодкості,
 Той вовік не впаде в мирські приваби,
 В наготі, в бідах не заскучає,
 Ні вогонь, ні меч від того його не розлучить.

З Г О Р А Ц И Я.

Купець просиль у Бога солодкого спокою
 Коли вихор кидає його по морю,
 А місяць і ясні зірки покрила чорна хмара.
 Просить спокою під час битви турок скажений,
 Але ніщо, ні навіть дорога порфира
 Не дасть нам внутрішнього спокою.
 Бо ні царська влада ні повна золота скриня
 Не можуть заспокоїти хвиль білої душі
 Та втишити безперестанні зіткнання,

Що можуть жити і в пишних палацах:
Бідність — ото мати солодкого спокою.
Спокій живе там, де нема зайвих річей в домі,
Де солодкому сну не перешкажає ні страх ні гід-
ка похоть.

І по-що на так багато замисляє сей червак?

По-що спішить у чужі сторони?

Що за користь кинути рідний край?

Облиш свій нрав дивний —

Печаль і на корабель може злізти;

Іде вона і в дальні походи,

Вона біжить скоріше всіх оленів

І скоріше всіх вігрів.

Будь ситий тим що єсть, не пеклуйся про завтра,

Мудро потішай сміхом своє горе;

Знай, що пічого нема зовсім блаженного,

Все трохи перемішане со злом.

Знай, що найславніші герой пішли в прах

І, сто літ живиши, лежать у гною.

Може те, що твоїм називається

Перейде до мене.

Багато у тебе гарних волів,

Завод чужоземних коней,

На одежду тобі привозять сукна з'за моря —

А міні для дала грунт убогий.

Та напитись трохи з чистих грецьких муз

І зневагу до сього проклятого світу.

РОЗМОВА ПРО ПРЕМУДРІСТЬ.

Людина. Любезна сестро, чи як тебе назвати?

Ти мати усякої добrosti й стройности —
Скажи міні сама свеє імя.

Адже ж у нас всяка думка без тебе дурна.

Мудрість. У греків у древні віки звалася я Софією,

Римляни зове мене Мінервою,

А добрій християнин Христом називає.

Люд. Скажи міні—чи живеш ти і в китайських сторонах?

Мудр. Так, але там міні вже інше ім'я.

Люд. Та невже ж ти і в варварських краях будаєш?

Мудр. Що ти таке дурне співаєш?

Та ж без мене не може бути ні одної ри-
сочки,

То як же ж міні не жити й між китайцями?

Де тільки є ніч і день, де літо й весна будають—

Там я сама правлю все разом із своїм бать-
ком.

Люд. А хто ж се твій батько?

Мудр. Пізнай мене, то пізнаєш і його.

Люд. А як же ти там поводишся з тими китайцями?

Мудр. Та так само, як і тут. Дивлюся хто мій—
той і мій.

Люд. Але ж бо там самі тільки погибші живуть.

Мудр. Се сестра вам наплела, а люди там такі ж,
як і тут.

Люд. А хіба ж у тебе єсть і сестра?

Мудр. Є сестра рідні, як ніч у дня.

Люд. І ото вона бреше завжди, хоч у родстві з
тобою?

Мудр. Бувають же й від одного батька неоднакові
діти.

Люд. Як же її зовуть?

Мудр. Йї сто імен. У росіян називається „безтол-
ковщина“.

Люд. Чи є у неї роги?

Мудр. Дурню.

Люд. Може вона з бородою або в клобуці?

Мудр. Що ти мелеш? Вона і в тобі знайдеться.

Люд. Іди краще геть з моїх очей—

Тут родилися її виховувалися люди не так
Щоби слухати твоєї балаканини.

ВИПИСКИ З ЛИСТІВ.

I.

(З листа до Зембровського 21-го лютого 1779 року) *).

Польська поговірка: не одразу Краків збудовано. Помаленьку оправляйтесь від хвороби. Нехай собі болить тіло: лід на те й родився, щоб ростати. Але бережіть самих себе, тоб-то душу чи, ясніше сказати, думки й серце ваше, що володіють тілом вашим так, як тіло володіє одяжою. Нема гіршого як боліти в самій середині, тоб-то в безодні дум наших, ширшій усіх вод і небес. А сама середина середини нашої, і самий центр, і пристань, і світ чак—то пресладчайше ім'я Христос, Бог наш.

І не тому в самій середині нашій точці Він спочиває, що наче б то ہпрів від роботи та й субістствує—такі думки зостаєте для младенців. І не тому, що Він ніби-то так малий, як макове зерно й такий вузенький, що не може розійтися по наших руках, ногах, волоссю, бігати по хатніх стінах, по плотах, лісах, полях, небесах і всіх копернікових системах. Киньте й сі думки для безумних та тих, хто боліє огнегацю.

А тому Він у середині й тому малий, що невидимий і неприступний; спочиває ж тому, що жадна гибелі і порча його не дістася й не беспокоїть, а завжди Він бодрій і живий і руки його не оскудівають. Не має Він ні висоти, ні глибини, ні широкости—всюда Він і завжди. А зерном і насінням показується тому, що як зерно 1000 садів, так і Він усе створене з себе виводить наверх і знову собі ж скриває.

*); Ма буть Зембровський був перед тим хорч і пізни то почав сіджувати.

От тепер ми знайшли на біднім житті нашого морю спасенну пристань—радій зі мною, друже мій! Чи бачиш і чи віриш, що ми в попілі тілесного дому нашого знайшли скарб? Знайшли! Чого ж ти плачеш? Бо ти ж плачеш у тайностях серця свого. А не вогонь же хіба се? Не червак і скретінець? Та нехай собі сучки рук і ніг наших старіються й щезають. Не бійся—усе сокриється у насінні Своєму, звідкіля вийшло. От бачиш—і знайшли ми Авраамове насіння, оту надію й утіку нашу. Бачиш—правду сказано було Авраамові, що насіння його буде вічне. Як що хочеш належати до роду Авраамового—віруй, що насіння його вічне. Не його власне, а Боже, бо і сам Авраам і ми—прах тільки! От звісіє побачив Авраам і зрадів. І ми вірюємо, радіємо й хвалимоси знаємо Людину! Вернулася вона в дім свій!

В тебе самому Божа Людина, не за морем. Але не шукай його у раба плоті, тоб-то у тіла. Плоть—нічо. Прах і смерть, тьма, одежа, гнилізна. І чим далі від чертога царя відійдемо, тим чорніше зло й більша тьма. От тебе й сам зрячин, і постійний двір, і рай, і пристані! Сюди з бурі узяв Він малосірного Петра. Тут став спокійно ковчег блаженого Йоана. Туди з Давидом летіти й спочивати.

І полечи ж і спочинь! Не бійся—то недалечко. Одягни тільки думки твої в крила віри й любови Божої.

II.

(До того ж; 10-го має 1779 р.).

Любезний благодітелью, Василію Михайловичу—
Христос віскресе! Давай трохи побалакаємо.

Боліши Леваре? Болій, друже, болій. Але чуєш—
болій гільки тілом, а душі щоб не доторкнулася
руки ворожі. Душа наша нехай в руці Божій зо-
стається. Тіло на те й родилося, щоб боліти й

щезати, як місяць. А душа—то чаща, що наповняється вічною радістю. Дивися ж, щоб не наповнилася вона дріжджами грішними.

А як же ж тому запобігти? Дуже просто. Погляньте на тих розбійників, що сидять у тюрмі. Вони дужкі звіряки й скотини по тілу, а серце їх слабше горобця, гниліше міллю поточеної одежі. Погляньте ж знов на гноїще Іоаза. Тіло його як горіхова шкаралюща від струпів зігнило, а душа й думки в нім—як благовонне зерно коріандрове, яко смірна видає пахощі блаженної радості, що ото сказано: *радосні вищої ніж то не візьме віо вас.*

Нехай же о Господі похвалиться душа моя! Коли шкаралюща може бути здоровсю при гнилім зерні, то й голова може мати радості при гнилім своїм хвості. Не обіцав нам Бог нерушимого тілесного здоров'я во спасення ніде. Велика сила Його в тім утаилася, щоб йому не могти створити нічого з тварей твердого, окрім самого себе. А се для того, щоби ми, поминувши Бога, не поклали за основу щастя нашого якого ідола чи тварь. Отож не звертай уваги из мішок твій тілесний. Оце тобі буде й здоров'я: іж на здоров'я.

„Веселіє серця—життя чоловікові і радість мужеві довгі дні“, каже Сірах. Бог може зробити серце наше веселим, а стерво наше нетлінним і безботізним зробити не може—а то ж чому? Чому Він ще й поражає оте стерво наше і всяку молі підвержену гниливину нашу? Цілком так як ото пастух, бьючи скотину палкою, відганяє від болота.

А се тому, що Бог есть вища всіх причин причина й резон. Йому всі віддають причину, а Він нікому, бо коли б віддавав, то мав би когось вище себе і втратив би Божество, а Він не може втратити Божества. Отже й стерво наше не може дістати божества, бо Він не може його втратити. Питаючи—чому Бог не може зробити стерва не-

тлінним, ми тим самим завдаємо питання—чому Бог не може божества свого втратити. Бо бути нетлінним і бути Богом—це одно. Бог же вже єсть —як же ж можна бажати аби й плоть була Богом? Скоріше два кота в мішку помиряться, ніж два начала у світі. І бажати сього—це ж дурниця.

О Боже! Яким тяжким є все те, що непотрібне й дурне—і яке легке й солодке усе, що істинне й потрібне! По-що нам бажати, щоби плоть була вічною, коли й без неї є Вічний? Отже нехай яко дим щезає усяка плоть, ото вічний ворог Божий і наш. А ми ще сбожити її хочемо. Уже маємо червінця (Бог—драхма)—пошо ж бажати, щоб і сам гамзнець був золотим! Досить одного червінця. Але незірство наше не бачить тої драхми у мішку нашім. Отверзи ж, Господи, очі наші, щоби воскресла й блеснула нам внутрішня наша людина, щоб побачили ми її живу та іщоб не обожали діавола. Чого ви боїтесь? Нехай дрянь щезає. Людина—це єсть серце. Спокій серцю вашому!

III.

(З листа до „Осипа Юрієвича”; 1781 року)

Корінь усьому злу—серебролюбство. Звідти позиростали тяжби, війни, отруєння, убийства, фальшиві монети, ріжні затії, ворогування, неудачі, печалі, роспач, ліністю, самовбивства... Корінь же всього того рожеся від безвірства, від безбожності, яка відбірас від нас промисел над нами Батька нашого, сидячого на високостях. Замісць того, щоб уповати на непорушний камінь щастя—„nehай буде воля Твоя”—люди уповають на себе, на свою волю та на свої хитrosti і заплутуються нарешті в погибельнім лябірінті. А тоді гублять вони найдорожчий скарб усього світу—оцей:

*Спокій мій даю вам;
Веселість серця—життя людині. Сірах.
Сине! Бережи серце своє. Притчі.*

Але може вони хоч у спокою шукали погибелі своєї? Де там! Се про них сказано— „*худили по шляхах непроходимих, яко олень пастрігений в ядро*“ . Чи не вони ж і єсть оті біснуваті, що ходять по гробовищах, як говориться у Євангелії? Жартом і дурницею здається ім слово що— „*той хто убиває душу свою—спасе її*“ . Христос усім біснуватим і скаженим говорить одно: „вертайся до дому“, тоб-то другими словами: „сину—бережи серце своє“.

Треба старатися дати спокій серцю, убивши душу й відрізавши забаганки. Але що ж то воно за волчі, які треба сбрізати, і що за душа, що її треба убивати? А то все греховдіяння, любодіяння, убийства, злодійства, глитайство (от і сребролюбність). Позбавивши того— се й буде благородне убийство й істинне обрізання, котрому похвала возвдається не від людей, а від Бога. Бо то й єсть те „*змієве насіння*“, що його апостол Павел називає початком еластею й духом злоби. Хто єсть прямим солдатом Христовим і повоював огіх духів, відносно того сповняться слова: „*серцю веселому цвіте й лице*“ . От що означає убити душу. Се ж означає й хрещення. Се ж і освячення єлею, поязання веселості плачущим. Як же хто не вернеться до дому, не загляне у серце свєте і не збъє проклятої отої душі чи, краще сказати, полку отого бісовського,—тоді серце його віддається на волю бурхливих вітрів, як човничок, і збудеться сказане: „*свинаються й не зможуть відпочинти*“ ; „*втайні восплючається душа ваша*“ ; „*о горе Іи—бо пішли спии пізньом Кайнозим*“ .

IV.

(З листа до „Василя Максимовича”).

Слава—це скарб людський. Справедливі робимо, коли бережемо чесно зібране богацтво або вкрадене шукаємо. Та ж справедливість змогає від нас, аби ми чесними ділами наживали й берегли славу, а вкрадену клеветничими кіттями знова вернути собі старалися. Ви, друже, мабуть повірите—яких то злобних оглягольників я маю. Та коли б іще вохи міні звичайні беззаконства приписували—ще б нічого. Але немилосердні ті такою злобою на мене дишуть, що окрім звичайної моєї зіпсованості, о якій всіни так багато говорять, славлять мене навіть душегубителем чи то еретиком, а через те забороняють підвадні своїм слухати моїх поучень. Сього я вже не стергів і написав оце коротке очищення, котре вам, приятелеві свєму, й посилую. Хоч воно й не зможе загородити їх гавкуючих паш, але все ж, думаю, зробить їх хоч трошки косноязичними, а від того незлобні й праві серця менше будуть перетерпівати соблазнів.

Насамперед кажуть наче-б то я де-яким молодим людям внушав, що та чи яка інша людського життя стать є вредною й неблагополучною, приписуючи при тім іншим становищам істе блаженство. Але чи можу ж іменно я мати таку безумну і вредну думку? Хто краще мене знає, той певен, що я в тім згожуюся зі св. Максимом, а він каже, що нема злого ніде і ні в чім і ніколи. Як се розуміти, коти майже всюда ми бачимо саме зло? А він на те каже, що зло—це ті ж самі Богом створені добри речі, тільки приведені кимось в безпорядок. Се як би хто надів на голову чобіт, а на ноги напку. Безпорядок очевидний, але хто ж скаже,

що чоботи й шапка не користні в життю людському? Скільки я примітив, то той безпорядок по більшій частині залежить від часу, місця, міри й особи. Наприклад, у горячий літній південь без дійсної потреби шубу тягати, або спати не в свій час і без міри чи не на місці—це все безпорядок, але не сам сон чи шуба; самі ті речі суть благі, бо все благостне. Мудреці життя людське уподобили комедіянській грі. Таким чином можна сказати, що ти то чи іншої ролі добре заграти в театрі не зможеш, але чи можна ж говорити, що уся та роль для комедії вредна, коли її туди опреділив благорозумний сочинитель?

В комедії нашого життя премудрий Творець опреділив бути і великим персонам і поганим маскам. Отже, дивуючися на чиось природу й бачучи гидливість, жаліливість і боязливість, я можу сказати такій людині—ти нездатний бути лікарем чи поваром. Але де і кому я казав, що уся лікарська наука й поварське майстерство вредні? Казав я, часом, тому чи іншому—тобі не підходить бути священиком чи ченцем, але щоби сказати ніби священство й монашество взагалі вредні—того ніколи не бувало. Хто по нагурі своїй клопітливий та ретивий, тому можна порадити берегтися бути градоначальником, де бувають безперестанніоказні до гніву. Але чи можу я подумати, щоби свавільству людському непотрібні були командирі? Та помилуйте ж ви мене! Не настільки ж уже я дурний, щоб отаке говорити. Такі думки можуть прийти хіба до скаженої голови, а мене ж таки де-хто називає розумною людиною.

А певже ж я хуля чи хвали достоїн за те, що правдолюбні й незлобиві серця запевнити можу, що не хулю ніякої статі життя, а вчу тільки завжди пізнати самого себе, до чого ти рожден, бо Господь не хоче нікого обидити, і я тільки сю іс-

тину людям зоставляю? Бо прошу ж розсудити--
звідки між народом стільки непорядку, замішання
й беспокойства? Чи не звідти, що багато є таких,
які не родилися до священства, а повлізали в ризи,
тобто по пословиці, не будучи грибами полізли у
кузуб? Звідти воно й виходить, що одних священ-
ство ублажило, а інших поробило окаянними. Звід-
си ж знов і те виходить, що й найнижча стать
може бути причиною щастя, коли вона природна
людині. Коли б гарно усяк свою ролю грав—звідки
взялася би тоді така суєта в театрі? А от вона
звідти і йде, що ролі граються неудачно, а неудачно
тому, що незгідно з природою, отже і йому са-
мому вредно і для суспільності некорисно. Багато
було би добріх купців або хліборобів, як би вони
не бралися за стать противну їх природі. А інший
був би добрим стряпчим, коли б у чернецтво не
встряв, у котрім один, борючися з природою,
більше соблазну наробить, ніж п'ять чесних за-
гладиги можуть.

От у чім моя думка її намір. Тому то я й ра-
див завжди молодим людям питатися своєї приро-
ди, аби вони на театрі життя нашого могли дер-
жати благопристойність, доброму акторові прилич-
ну, аби кождий з них у своїй ролі удачно і без
соблазну виступав і щоб хоч трохи зменшилися
між народом скарги та ропот на Бога за свій стан.
Я б і сам сьогодня ж кинув свій стан і взяв би
інший коли б не чув, що клопітлива моя й ме-
лянхолічна природа тільки до найнижчої приватної
її саміти і маски підходить, в котрій я, коли не
здожу ні в чім милому рідному краю у служити,
то бодай усіма силами старатися буду не принести
вреда.

Є ще одна клевета важніша інших поговорів,
а власне: кажуть, що я осуждаю вживання м'яса-
й вина, а то є Маніхейська єресь, давно вже про-

клята святыми соборами. Де-хто каже про мене іще й те, ніби я називаю вредними золото, срібло, дорогі одежі й таке інше. Ті що мене знають, чуючи таке, сміються. Правда, бувало, та й тепер буває, що я для внутрішньої моєї економії відстержуєсь і в дозволені дні від м'яса й вина; але чи не так само лікарь осуждає, наприклад, часник і каже його не їсти тому, кому вредний жар уступив у очі? Бо то ж відомо, що хоч всесвітній Творець дав усі речі благословленними, але не всі вони і не всім і не завжди бувають корисні. Правда, що я де кому радив не злобжувати вином і м'ясом, а часом і взагалі від уживання відводив, дивлючися на горячу їх молодість; але коли батько малому синові вириває з рук ніж або не дає йому рушничного пороху, сам між тим з усього того користаючи, то чи не ясно се показує, що дитина просто не доросла до того, аби добре уживати ті речі й обертати їх на ту користь, для якої вони призначенні?

От звідки пішло те, що мене почали обзвивати Маніхеєвим учеником. Дійсно, усякий рід єжі й питва корисний і добрий єсть, але треба на увагу брати час, місце, міру й особу; біда буда би, змішана зі сміхом, коли б хто немовляті в колисці дав смоктати оцту, восьмилітньому хлопцю підніс стакан горілки, але прийшовшому з полювання охотникові або перемерзлому мужикові дав чашечку молочка.

І як неправильно почали вважати мене за Маніхея, так не по заслугі моїй і за ненависника людей та богоцтва. Коли Бог опреділив міні в малій масці обертатися на театрі, то мушу я вже і в одежі і в обертанню з достойними людьми наблюдувати благопристойність і завжди пам'ятати свою перед другими малість. Про се я пам'ятаю й відносно себе та й іншим теж робити радив, а звідти

попав під клевету, від котрої коли за поміччу благорозумних і милосердних сердець хоч на деяку частину увільнений буду, то незліність моя, зробивши безпечнішою від тих немилосердних угризателів, лекше зможе виконати заповідь Господню: любіть сородів саших.

V.

(З листа до невідомого; 6 марта 1785 року).

Дух велич побачати з тобою трошки, давши до того притому й час.

Скажи мій, друге, чи ти здоровий? Не питаюся про тіло, а от чи не втратив ти досі самого себе, тобто думок твоїх і серця твого? Кажеш ти: мислі мої й сердце зі мною. Вірю. Серце завжди має бути з тобою, бо воно єсти людина. Не гадайте, що нещастя приходить зовні, воно в вас і з нас, а „то що приходить зовні—не сквернить людини“. Чому ж неможна і на відворот сказати—те що приходить зовні не може унешасливити? А що ж нас сквернить і нещасливити? Те, що виходить із серця. Отже бачиш, що в середині нас і щастя і нещастя.

А яке ж може бути знаменіє спокійного і благеного серця? Таке ж що й здорового тіла: зі смаком істи, добре спати й завжди бути веселому. Апостол Павел так означає здоров'я серця: „*радуйтесь беззреченію, о сій радості молтсся, за все благий*“.* Коли таке серце мавши, то ти не ветхий еси чоловік і не гроб повалений, але щільй, нетлінний і новий.

VI.

(З листа до невідомого).

Господь Би твій у тобі. Держися сього царствуючого в нас каменя—він наша пристань, а світ нехай шукав де-ніде собі помочи й утіхи, нехай

хвилюється у своїм потоці, бо то все сотворене, а сотворене є лід і вода непостійна, хоч то й єсть основа й надія для людей безсердечних, про котрих писано: „ріка текуча—основа їх”. Ти ж, чоловіче Божий, тікай від того, ѿ держися любови. Все проходить—а любов ніколи. Всі тебе покинуть, окрім Того любимого що в тобі. Се Він стоїть за стіною нашою, се Він дає світло в тюрмі нашій. І коли схвилюється море, коли взиграє плоть і кров, коли повірють вітри смертельного страху—не біжи шукати помочи по вулицях та по чужих домах, а увійди в середину самого себе, пройди мимо плоті й крові, мимо всяку тлінь і дрянь—і настане для тебе спасення Пасха. І прийдеш ти наверх, де є Огроха; Отроча тому, що не старіється. Там кричи до Нього, галасуй, стукай, буди—Він хоче, щоб ми Його просили і удає наче спить, а се для того, щоби біда наша й горе навчили нас де шукати Його.

VII.

(З листа до невідомого).

Добре: принесім і поставім, наче картину коло картини, страх Божий і віру во Христа, аби подивитися чи велика між ними ріжниця. Мати страх Божий—це значить боятися Бога; мати віру Христову—значить вірити в Бога. Страх—боючися Бога любити Його, і віра—вірючи надіятися й любити. Мати страх Божий—це значить боятися Всюдасущого. Страх завжде боїться невидимого—і віра теж не бачучи вірить. Страх Божий—дар Господа (Сірах 133)—і віра дар Божий (Ефес. п. 2). Страх Божий надіється на Бога—і віра надіється на Бога. Страх Божий стає в Бозі як на камені—і віра теж во Христі, бо Він є камінь (Кор. п. 10, в. 4) Страх Божий є вершина її цвіток щастя—і віра дає щастя

(теж п. 11, в. 6). Страх Божий вінець мудрості— і віра теж печать християн. Страх Божий веде в землю обіцяну— і вірою переходятъ Чермне море (До жидів п. 11, в. 29). Страх Божий додає днів (Притчі п. 10, в. 27)— і віра во віки віків стояти буде (Сір. п. 40, в. 12). Страх Божий жерело життя (Притчі п. 14, в. 26)— і вірою праведник живий буде (Авак. п. 2, в. 4). Страх Божий відгонить гріхи (Сір. п. 1, в. 21)— і віра виконує заповідь (Іван п. 3, в. 23). Страх Божий, боючися Бога, вірує в Нього— і віра, вірючи в Бога, боїться Його. Страх Божий заповідає спокій (Сір. п. 1)— і, вірою оправдавши, спокій маємо в Бозі. Як можна вірити в Бога, не боячися Його? І як можна боятися Бога, не вірючи в Нього? Бог і Христос і заповідь Христова— се одна воля Євх.

Огже звідси видно, що віра й страх Божий— се одно. Страх Божий— се дух Божий в людині, яко сказано: „*нагоеніть його дух страху Божого*“ (Ісаїя п. 11, в. 3). І віра Христова се теж єсть дух Господень, яко сказано про „*імущих духа віри*“ (Кор. п. 9, в. 13). Огже ми Богом Бога і духом духа бачимо. Отець притягає нас до Сина, а Син до Отця. Але ж бо Отець є в Сині, а Син в Отці— так і страх Божий у вірі, а віра в страху Божім. Страх Божий є внутрішнє свідоцтво про сина, а віра— зовнішній доказ перед чоловіком.

Коли б мене хто спитав— як то дістати страх Божий, я би йому відповів із Сіраховим сином: „*забаживши премудрості, соблюдинся перед Господом і Господь подастъ премудрість і страх Божий*“. А як би ти знов запитав— як дістати віру, то скажу тобі з Іваном: „*всіх сорішатиши не побачить Його і не різнає Його*“. Запитай же мене тепер— як дістати в наслідство ще й дорогоцінні заповіди— я тобі відповім з Давидом: „*бажен муж, то боїться Господа і баже по заповідях Його*“. От бачиш як до згада-

них двох приєднується й третє і стають три во єдино: страх Божий, віра Христова і животворящі заповіди. Страх Божий і віра ведуть до заповідей, а дух заповідей вершигъ двоїшю. Страх Божий—слава й початок, віра Христова—нива і зерно, а солодкі заповіди—плід райського дерева. Ми свідоцтвом каменя Біблій поставили в одно страх Божий і віру Христову, а Давид страх Господень разом із заповідями ставить.

Страх Божий—це є правдиві судьби Господні. Хто ж посміє від божественної нероздільної двоїці відділити сокровище безсмертного божества—заповіда Божі? Вони ж плід, завершення і закінчення усьому, хоч самі кінця не мають, бо початок і кінець—один Бог. Бог усьому початок, Бог средство, Бог і кінець усьому. Ніщо не може від Бога кращого родитися, як Він сам—тим-то Він і Бог, що кращий над усе. Що ж можна знайти краще за заповідів? І де—чи на небі чи на землі? І коли—чи у сей вік чи в будущий? Та я б і сам їх кинув, коли б що краще від них знайшов, але не можу та й не хочу. Бо се є Бог мій, рай і життя вічне.

А є й другого роду страх Божий. Він уже не веселить, а мучить, не ублажає, а погубляє, не життя дає душі, а смерть люту. Се безбожничий страх і рабський, а живе він у двох сортів людей. Про перших Давид сказав: „рече безумець у серці своїм“, а про других Син Його Христос:—„це як сорішающий е раб гріха“. Перший сорт, не визнаючи господина, веде війну проти Божого стану, а другий хоч і признає, але боїться як мучителя, а не як батька, як то сказано: „женеутъ у сліпоті съ ії—і в тілі спрага ії. Умікає нечестивий, хоч нікто за иже не жснеться (Притчі); хвилюються неправедні й кідабити не можуть; страх нечестивого у руках його“. Се вже не Божий страх, а жало смерти, гріх. Один боїться щоб не пропала тліність, другий заботиться о

гріхах, а всі мучаться. Сей страх можна назвати пекельним, а не Божим.

І як є погибельний страх, так є й віра суетна, лицемірна, бісівська, рабська. Вона й признає, що є Бог, але ділами відкидається від Нього. Устами гоз'рить „Господи, Господи“ а не творить волі Його. „*Нокижен міні віру твою ділами твоїми*“, каже апостол Яків. Одно діло չірити в те, що Бог є, а друге вірити в Бога, любити Його, покластися на нього й жити по-Божому. І бісі вірують, що справді таки є Бог і бояться Його, отже бачиш в бісах і віру і страх—але ж се не віра в Бога. Вірують і розбійники, що є суд гражданський і бояться його, але не живуть по законах його і не ввіряють себе Йому, а йдуть власним шляхом до минного свого щастя. Не той благий хто вірує, що золото направду є в землі, а той хто погнався за тим золотом, влюбився в нього, зібрав його, обогатився ним і, зиривши на нього, укрішив дом свій. Так і вірчим християнином не той є, хто вірує, що десь існує Бог на світі, а той хто послідує Йому, влюбиться в Нього і, заснувавши дім щастя свого на любові Божій, утвердить його виконуванням волі ближенної Господньої, звірюючися на ней; як на найтверший адамант. „Благим є міні закон уст твоїх“—от у чим і єсть обручення віри з Господом, як то щекаже Осія: „*обрученіся в іразі і в милості і в щедроті, і обрученіся собі в вірі і пізнанні Господі*“ (п. 2, в. 19).

Отже бачини—віра не позділяється від правди, суда, милости й щедрот. Що ж тут правда? Давид каже: „*правда твоя—правда всікі і закон твій—істини*“ А що суд?—„*Сповіриши суд і правду*“. А що єсть милость?—„*Но милості твої і по судьбі твої сини мене*“. А що є щедрости?—„*Це щедроти твої многи, о Господи*“; „*хто вірує в мене—буде мати зашиту вінце*“.

От тобі життя! От чим оживляються мертві від жала гріховного. Але ми осліплені серцем і нещасні розумом. Та чи довго ж нам не вірити в життя се? Чи довго ж буде тяжким нам світло й спокій повелінь Божих?

VIII.

(З листа до невідомого).

Скажіть міні—що значать слова ваші—„ви мене змусили”, а також—„дуже міні сі зісти неприємні”? Хіба ви противігесь тому, щоби вас принужували і хіба тё апостол Павел мусить говорити, що нашим застарілим поглядам приємно, а не те що угодно правді Божій? Міні здається, що сі слова ви говорили не як любитель, а як раб, противний правді біблейській. Киньте ж се рабство і возлюбіть Біблію, як син. Чи не причіпився, бува, до вас внутрішній тайний шепотник? Погляньте в серце—чи не вкрався сей змій до тих думок, котрі, шукаючи істини Господньої, стремляться до вищого престолу? Він же всюди сіти ставить, навіть при самім небеснім престолі, в середині самого чертога, де бенкетують жаждущі правди. Чи можна ж веселому бути при тім столі без одежі весільної та ще тому, хто говорить: „се для мене дуже неприємно”?

Змій шопоче: „по-що усі тії високости? Та ти ж їх і розуміти не в силах, а може навіть і не родився до того. Будь задоволений з того, що вмієш”.

І утверждає змій шепти свої навіть священими словами, аби відтягнути людину від священих книг; і божії соки, зібрани з цвітів, з яких пчоли найсолодші сота збирають, по природній своїй ядовитості обертає в отруту. Він усіх нас іскушає во Спасителі нашім, котрий знаходиться в нас, а ми в Ньому.

І не постіснявся той змій ні перед чим. А ну, каже, зроби так, аби каміння хлібачи стало. Тобто — що там ще по духу тоскувати, досить с滋их піклувань про плоть. А Христос каже, що самим хлібом не насилляє. І як змагався змій, аби Спас наш вернувся до дому — а Він усе в горнях, до Господа, до Духа, до Бога. Так і кинув змій — і міг від небес до землі прихилити. Бо Дух Божий де Духа Божого підіймається, а злого все тягне долину.

Я і тепер вам і ранийше говорю, що Святе Письмо треба читати із страхом Божим, облишивши всі підлі сълѣпнотські повірья. Тоді б ти не казав — „се міні непримно“, тоб-то противно моїм гадам. Бог і Авраама іскушав, тоб-то мучив словом істини своєї смиготи. Здається, хіба ж таки можна, аби благий дух Божий вимагав смерти смиг-оди-нака? Але че ж то віддане серце було в незлобливій тій душі: зазраз же сказав: „нехай буде, коли Ти так хочеш“. Тоб-то — я Тебе не розумію, бо розум чай малий, але че можу мислити худо чі про Тебе ні про слого Твоє, а тому — от маю одного наслідника, але й того, коли хочеш, для Тебе за-ріжу. Крайне для мене усе в світі стратити, ніж Твюю дружбу.“

Скажи, будь ласка — як Богу не зазлюбити такого серця? А ми? Які ж ми нещасні з нашими работами й остами? А тути ж, пінемось на гору. А там, вач, імуши: нічого не дають. То кинь же свої повірья, обмий совість, а потім одежду, зостав усі свої пероки, а тоді вже йди. Нехай ризи твої будуть білі.

IX.

(З листа до невідомого).

Отже ви сь то не розумієте, відділяючи себе від сминости ві. Які ж ви недосмислені! Хіба не

знаєте як нешчасливі ті, що блаженство своє на зовнішніх церемоніях засновують, а життя своє ведуть по своїх прихотях? А прихоті то єсть—прелюбодіяння, блуд, нечистота, студодіяння, ідолослужження, чародійство, ворожнеча, заздрість, злість, роспалачення, соблазни, єресі, убийства, п'янинчення, безчинство і подібне сьому. Всяка річ, яка не веде ні до чого тайного, є плотською. А отже знаходяться такі сиві голубчики, що душі свої, дім свій ставлять на піску, як на льоду, надіючися на пісок, а не на камінь твердий і цілий, тоб-то на камінь заповідей Господніх.

X.

(З листа до невіданого).

Захотілося міні трошки з вами поговорити. Чи примітили ви що друг у відсутності подібен до музикального інструменту—здалеку звучить приемніше? Дай Боже й нам взаємним брянчанням веселити наші внутрішні вуха симфонією на тему: хваліть Господа, бо він благ.

XI.

(З листа до невіданого).

Під „ділами закона“ треба розуміти обряди. Вони завжди знаходяться в Божій істині, будучи німін начерком Духа Святого. Ними печатається виконання закона, котрого вони суть деякою частиною. Їх треба виконувати, бо вони з часом можуть вселити в серце ясне розуміння вищої користі й щастя істинисі людіни. Наприклад—уживання паски єсть то обряд, обрізання теж, заборона свиного м'яса, сбмивання водою і т. д. без кінця. Се все називається законом тому, що, закриваючи й назнаменоzuочи таємний Закон Божий, сі обряди.

мов' полові, оболікають зерно царства Божого. І ся полові законна, бо веде серце наше до Святого Духа, а Він єсть возсяння блажених і чистіших думок, дух віри, дух премудrosti, дух страху Божого. Але коли б хто й без обрядів зумів бути добрым — нехай говорить разом з ап. Павлом: „Бог один.“ Оправдуючи обрізанців — дастъ він віру й необрізанцям. Ні обрізання ні необрізання самі нічого не можуть, а тільки обновлений чоловік.

XII.

(З листа до невідомого).

Нема чому й дивуватися: ви у сім роді битви не маєте ще практики, з ворог старий, досвідчений, великий штукарь. Коли б Давид не напрактикувався, не подужав би він Голіафа; але ж бо він раніше, пасучи овець, мав діло з вовками й львами. Чого Бог не в силі? Він родить охоту, а охота є матір праці, а праця все побіждає. Помалу йди на гору а дійдеш врешті; другого ж шляху до щастя ніяк не знайдеш. Бороньмо ж міцно град спокою нашого, бо ми тратимо сю цитадель коли думаємо, що її одної не досить до щастя нашого. Як тільки наблизимося до Єрихона, так зараз же попадаємо в біду, а Єрусалим віддаємо у бльокаду. Треба завжди говорити з Авакумом: „на сторожі мої стану“.

XIII.

(З листа до невідомого).

Не поїду до вас, бо ви мене любите, а місяць здалеку краще світити, музика приємніша та й приятель милійший. Все що поблизу — не таке міле. Молодість миліша коли вона вже прейшла, а близька старість не дуже то приємна. Коли є в

нас самих яка низька частина, обмежена тіснотою місця й часом, розділена ріками й віками, то маємо ж ми й другу частину, що володіє стихіями. Катон про Ціцеронову старість говорив, що тіло спрацьоване стає костнішим та лінівішим, а дух чим більше діється, тим стає бистролетнішим. Чому ж, коли так, неможна сказати, що чим і тілом дальше від круга, тим ближче до серця? Пророк Єремія каже — точним у чоловікові чоловік есть (п. 17, в. 9): отже серце, а не тіло — стихійне. Цілком чоловіка бачити й серце його любити може тільки той, хто любить думки його, а любити і бути разом і в єдності жити — се одно. Се есть істинне приттельство, а не те, щоб в одних стінах збиратися підесним чучелам, а серцями розійтися ріжно, а бажаннями й радами поріжнитися. Єдність не в підесній подібності, не в одинаковім стані, не в спільнім даху, не в числі літ, не в землячестві, не на небесах чи ча землі, а в серцях, союзом Христової філософії связаних. Маючи єдину з вами душу — і з-за гір і з-за рік вас бачу, люблю й таную. Бачу душою і нею ж люблю.

XIV.

(З листа до „Івана Васильевича“).

Любий друже! Хочеш від мене потіхи? Добре робиш! Світ тільки уязвляти нас може, а сцилти не. Мучить тебе, що так ти уязвився? Але знай, що людина єсть усіх скотів і звірів упертіша і що, не наложивши на неї ран тяжких та не загремівши таємним отим страшим громом, не може Бог інакше відтягнути людину від світа та притягти до себе. Савле, Савле — по що мене женеш? Адаме, Адаме — де ти заїзвався? Куди тебе чорт загнав?

Отакі ж то, друже, усі ми. „Ношили раны ми від лица безумія жити“. Але ж бо по ранах милості

буває блудному сину й примирення. А без того вічно би він ганявся за світовою суетою. Отже радуюся за твої рани й поздоровляю тебе з новим роком. Знай, що по сих ранах повстане в тобі нове серце. Попереднє твое серце ні до чого нездатне — буйне, старе, попелове. Замісць його дастися тобі і вже роспочинається в тобі серце чисте, істинне, нове. Одеї єсть друге наше рождение. А коли вже працю говорити, то ми перед другим рожденням жадного серця навіть і не маємо. Соломон так і називає безумних безсердкими.

Дивно, що найпотрібніша чоловікові річ найлізіше схидається, хоч без серця людина тільки чучело й неє. Аде чому ж дивуватися? Попереднє корабель будутися, а потім уже руль та компас — сте серце кораблю. Та їй куди ти поклав би нове серце, не утворивши для його наперед тілесного чішкя? Поглянь на оріх. Спочатку шкаралюща з молочком усередині, а потім уже повстає й зерно, яке, виростаючи, так заповняє оту молочну порожність, як Данилів камень, що нерубаним відвалився від стіни: усю світъ сього суєту самъ заповіз. Без зерна оріх, а без серця людина — ніщо. Отже коли чуєш слова — „*Богъ людину*” — розумій, що то серце чисте сотворив Бог у чоловікі. А без його досі я був мертвою й неістнуючою твариною. Коли чуєш — „*Лазаре! Чи дешо же тоби спригадали въ землю тягъ світозаръ?*” — розумій: чи довго ж тобі ватятися в болоті скверни світа сього? Коли читаєш — „*кехай буде світло*” — се значить інекай повстане світозарне серце.

Мібуть же ти бачиш, що щастя попережається здебільшого тяжкими бідами; як не буває весни перше ніж пройде холод, так і день спасення не являється чотіркові, коли не пройде перед тим гнів Бога нашого. Перестраждай же зло й перетерпи в тім спасення твое. Проси у Бога не плот-

ського життя, а світозарного серця — тоді стинеш
Самисоном: лев, тоб-то смерть, увесь рід людський
мучить і розлирає, а ти сього аспида одною ру-
кою поведеш. А розірвавши — не жах уже там по-
бачиш, а мед.

XV.

(З листа до М. Коваленського, пра-
пересилі трукопису „Аскань“ 1767 р.).

Десять верст від Харькова написав я сю книгу
в лісах земборських. Дух велів назвати її *Аскань*.
Аскань — се дочка Халева, що увійшов до землі
обіцяної. Означає се — Красота. Халев віддав дочку
свою за жінку братанику своєму за те що той
узяв місто Аррон чи інакше Хаврон, тоб-то дружба
ї місто письмен. Се є премудрість Божа, укрита
в глибинах Біблії. Всі, хто пізнав премудрість, сею
невістою услаждаються.

Серце наше, що зуміло піznати себе — се ж
голуб. Голуб сей викликає собі з Ноєвого Ковчегу,
з Біблії, чисту голубицю — оце й єсть Невіста! Сті
пара голубів! От і верх блаженства.

Що означає — зломити голуба від крил його?
Теж, що зламати роги, як то сказано: „*неi роги
трішніг зломлю*“. Ріг, кіготь, волос, перо — все те
ріжниться від тіла, хоч і знаходиться в тілі. А що
ж іще хоч і знаходиться в тілі, але ріжниться від
нього? Мисль.

Думка чиста — се волосся глави негибле, роги
й промені на голові Моісею. Ріг Єремієву нігтю
адамантовому рівний — се єсть чиста, чиста думка.
Крила голубині, що лёгко парять у вічність — се те
про що сказано: „*номиленія серци його сунь в рів
и рід*“. Слова — „*зломіть крила*“ — розумійте: роз-
деріть серця ваші. Тоді зломиш погані крила й
голубиці твоїй — Біблії. Відірвати голову голубову,

розділити гортань з пір'ями — се, як сказано — „*розділти Бога між ворою й водою*“. А що ж воно є ся вода, як не ріка, річ, думка, слово, гортань, серце, пір'я? Кидай же на схід, тоб-то у вічність, гортань і пір'я! Горнича мудрствуй! Нічаймай угору! Іринеси жертув Богу. Кидай вище попілу! На місце попілу, на місце плоті. Кинь яз Господа печаль твою, тлінь твою, плоть твою — то все не твоє. Нехай счи твої голубці будуть вище попілу і не там, де попіл, а на іншім місці. Бо все є попіл, окрім вічності. От тоді ти вишиши кров із серця, а після пічечія юстини предложиться тобі серце в кров. Бо звичайно серце що? — плоть, кров і попіл. А коли ти кріаві крила від серца твого віддереш, то й скотину свою розділиш. Дай же місце чомусь на чині попілу твого. Та й на всяких місці дай місце Богу твоєму. У волосі — волосові Його, у жилозці твоїй — жилці Його, у кістках твоїх — кісткам Його. Поділися з Ним до послідньої своєї часточки, як царь Содомський з Авраамом. От тоді й збудеться: „*Жінка твоя (премудрість) буде яко зоза плюсовата в ціх частинах дому твого*“. От тобі чала твої, нові жили, нова плоть і кість, а серце твоє — трапеза твоя Биньому.

XVI.

(З листа до С. І. Текянова при перенесенні рукопису „Кільце“).

Луна — се Mobile ретретант, безпереривний рух. Крила її — се думки, ради. Вона все або бажає чого або тікає від чого; бажаючи любить, тікаючи боїться. Коли не знає чого бажати, а від чого тікати — недоуміває, сумнівається, мучиться; сюди й туди наша кулька качається, матеться й вертиться, як магнітна стрілка, доки не устремить погляду свого в найдорожчу точку холодної півночі. Так

і душа, коли знайшла Того, кого ніде немає і всюда єн єсть. Тільки Сей може її наситити, а без Нього вона все буде ковтати тільки ізвітря разом з ядувим землю по всі дні життя свого змієм.

Думки є подібні до воздуху: його не видко, а віл твердший землі й сильнійший водя, ломить дерева, перекидає будинки, жене хвилі й кораблі, єсть залізо й камінь, гасить і роздуває полум'я. Так і мислі сердечні: їх не видко, наче б їх і немає, але від тої іскри усі пожари, мятежі й скрушення. Від цього зерна залежить усе життя нашого дерева: коли зерно добре - добрими (в старості наїлаче), тішмося плодами.

Розливши думки наші по самих тільки зовнішніх попеченнях, ми не думамо про душу, не хочемо знати, що від неї усяке діло й слово виходить що, коли насіння недобре, то зіт нього нема чого доброго плода сподіватися. І усе нас, бідних, покине, тільки душа з нами застанеться. Згадайте людей, що все своє життя, а найбільше під кінець літ своїх, мучаться тоскою, малодушністю, задумчивою печаллю, жахом, серед роскоші роспачем, і згадайте, що все те зло родилося від непослухання отих слів:

„Шукайте насамперед царства Божого”.

„Верніться в дім свій”.

„Царство Боже в вас самих”.

„Вімій насамперед стакан у середині”.

Але дякуваси треба Всевишньому за те, що ніколи не буває запізно зробити те, що для чоловіка є найнеобхідніше. Царство Боже нараз, як близнаки, осінє душу; для здобуття Віри потрібна одна всякої хвиліни.

XVII.

(З листа до М. І. Ковалинського при пересилці рукопису „Дьяльог”).

Де-хто каже— і що той Сковорода робить? А я— о Господі радуюся. Веслюся о Богі Спасі мої. Забава— по-латині об'єстасіо, по-грецьку *διαλογία*, по-слов'янську— чум або *иуличіл*— се єсть корифа, і верх, і ціт, і верно людського життя. Вони єсть центр кожного життя. Всі діла кожного життя сюди йдуть наче стебло, що в зерно преобразується. Правда, бував де-хто, що без центра живут, наче плавуть без пристані, але я про них і не говорю. Кожному ж своя забава мила, отже я глузуюся в заповідях Вічного.

Скаже може де-хто— як се десять заповідей можуть вистачити на довголітну забаву? Іху! Хоч би й сугубай Мафусайлів вік прожити, то й тоді вистарчать. Ах— все смерзінням і в смерзіння приходить, окрім свягині. Ах, не дарма Давид сказав: „*бакні судъ ендіння Твої*”. Все вони предваряють, все печатають, усякому кінчанню являються кінцем і останком без гідкості. І от ся вічна мати— *самінка*— годув мою старість. Смокчу її груди без смерзіння і алчу все більше. І ве-віки я буду з нею, а вона зі мною— все бо проходить, тільки *Любі* ті. Коротко сказавши от дъятриба й тишк моого життя: „Блажен муж, що в премудrosti скінчить житті своє і що розумом своїм поучаеться свягині, обдумуючи шляхи її в серці свої і відзначаючи сокровенню її”.

XVIII.

(З листа до В. С. Тевишова при пересилці рукопису „Азбука світу”).

Премудре єсть слово— „*пізнай самого себе*”. Багатьом воно на устах, але пебегатися до смаку.

Плутарх пише, що сі слова були написані на Апольоновім храмі в Дельтах; древні єгиптяне теж дуже шанували се слово, і самий Сфінкс теж задержував сю тайну— „пізнай себе“. Нерозвязання цього вузла було смертю мучительною, убійством душі, позбавленням спокою. Тому єгиптяне статуї того Сфінкса ставили по вулицях, щоби вони, і статуї як численні зеркала всюди попадаючи в очі, приводили в пам'ять сей вузол, що криє в собі найпотрібніше знання.

Але потомки їх були вже не такі. Пішла геть від них глава мудрості, впала додолу чиста часть богопочитання, зосталася самі художества з фізичними волшебствами та суевірством. Статуя, наповнена найкориснішим для кожного знанням, стала ідолом, що має вуста, а не говорить і тільки прикрашає вулиці. І вийшло так наче жерело стало калюжою. Отак і загалом усі тайни богословські обертаються у смішні дурнички та суевірні казки. За часів Авраама так робили філістимляне, а тепер так роблять ті, що не знають себе й Бога. В божественній півтімі Моїсеєвих книг мало не двадцять разів повторено— „*рискуйся до себе, приєднуйся до себе*“, а ключем тому дається слово: „*пізнай себе*“.

І не дивно, що древні єгиптяне, жили й греки високо шанували слово се. Мабуть що від пізнання самого себе входить в душу світло знання Божого, а з ним і знання мирного шляху щастя. Що компас в кораблі, то Бог в людині. Компасна стріла в серці корабельнім є таємна мова, закон, глава, око і царство корабельне. І Біблія теж стріла, яко начертана тінь вічного закона й тьма Божа. Не той знає корабель, хто переміряв каюти й верховки, а той хто пізнав силу й природу корабля, хто, розуміючи компас, розуміє шлях усього корабля. А що ж єсть Бог, як не вічна слава й тайний за-

кон? Істинно говорити Павел: „закон духовен геть”⁴. А закон—це пануюча природа, що володіє тлінням; у древніх отців се називається „трисонечною єдністю й естеством”. Оци одиниця й єсть усьому глава, а сама початку не має і не обмежується ні часом, ні іменем, ні місцем. „Хто шукає імені моє—каже вона Моїсею—той не бачить естества чого. Ім'я же моє й естество ось в тій: „Л'єсъ”⁵. Й той, що перебуває всюди, завжди, в усім, хоч Мене й не видко; а інше все хоч і відко, але того нема нічого. „Нічого—це пішо”⁶. Я дрею життя, а інше все—тінь моя. І недаремне греки до обох полів прикладали слово *Гесъ*. І не без толку у деяких християн мушчинам дають не гільки мужеське, а й жіноче ім'я, наприклад Юзеф-Марія. Сюди власне дивиться гостре слово Павлове—„нена *жін* ющою *пел* та *жін* ющою”⁷. Отже Нарцис не хіромантик і не анатомік, а присто він побачив у собі самім головний пункт машини—*інтрієз Боже*. Се він пізнав себе, знайшов у мертвім живе, у тьмі світло, мов дъямент у бруді або як евангельська жона золотий у сміттю. От він дійсно пізнав людани і може похвалитися—„знаю чоловіка”.

А от вам іще кілька знатоків:

Авраам—„побачив і зрадів”.

Навин—„бачив чоловіка стоящою”.

Іов—„съподня око мое бачило Тебе”.

Давид—„підняв я очі мої цверг”.

Ісаія—„бачив слану Його”.

Даниїл—„побачив мужа одного”.

Захарія—„підняв очі мої і побачив мужа і з руці Його...”

А от іще дванадцятка знавців:

11 зпостолів—„бачили Його, поклонилися”.

і Степан—„се бачу небеса одчинені”.

А коли „мудрого очі во главі його”, то „очі безумних на кінцях землі”. З лиця людину піznати

можна, а не з підошви. Про багатьох можна сказати— „кланяєтесь, а не знаєте кому“. І про всіх тих повзущих сказано: „блости будете п'яту його“.

Але хіба Бог тільки в людині? Ні. Але хто сліпий у себе дома, той сліпий і в гостях; а коли не має в собі смаку, не матиме його і в іді. На глибині ж біблійні можна сміло відважитися тільки з Тим, кого слухає вітер і море. Пізнаги Його— се премудрість. Любити й слухати Його— се дух віри й благочестя. Катон Цицеронівчиною усієї своєї мудrosti ставить руководство блаженної науки, але ключ до її світлиці єсть тільки: „*прислухайся до себе*“.

Чим більше хто себе пізнає, тим вище підіймається на Сіон світа. Нема нічого лекшого, як послідувати Богу в іді, в дружбі, в званню. Хто тут підучується, може часом піднятися й на більше круті місця.

XIX.

(З листа до С. і. Тевчнова при пересилці рукопису „Змій ізраїльський“).

Відомі усім слова Сократа:

*Де-жто живе на те, щоб жити.
А я йм по те аби жити.*

Жити— се не означає тільки їсти й пити, але бути веселим і курожним, а сігість тілесна не щастя куражу серцю, позбавленому своєї їжі. Так учив приятелів своїх і Епікур, кажучи, що життя залежить від солодкості, а веселість серця— то життя чоловікові. Горацій так сано як і Епікур мислив, кажучи: „не відкладай усолоди на рік“ А що він розуміє тут веселість серця, то видно зі слідуючих слів— „аби ти міг сказати про себе, що тобі всюда жилося куражно“.

Втіхай кураж, кураж і солодкість, солодкість і життя — єсть то одно. І що Гораций сказав — „солодкості не відкладай”, то Сенека перетолкував — „життя не відкладай”. „Занадто пізно — завтра жити, живи сьогодні”. Не роспусивши сили слова цього, люди в усіх віках і народах обезглавили Елікура за солодкість і вважали його самого пастихом свинячого стада. Але як що життя йде від сердечної веселості, а веселість від солодкості — звідки ж тільки сама солодкість для серця?

Байдужець Платон каже — „немає вічного солодкого Істини”. А нам можна сказати, що тільки в істині й живе сприяння солодкість і що вона тільки одна й животворить серце наше, того властителя тіла нашого. І не премилтвся якийсь мудрець, порівнявши вічного й невченого з мертвим і живим. Пітагор, роспусивши емблему трикутника і побачивши в нім істину, з радістю закричав: „Знайшов! Знайшов!”. Огже мабуть життя інше йде тоді тільки, коли мисль наша, кохаючи істину, висліжує стежки її й, стрінувшись око її, торжествує й веселиться сим незаходимим світлом. Се світло солодило й старість Солонову, а він і старіючи щодня вкушав від тої вічної солодкості, яка согріває й тодує сердечні думки, моз весняне сонце усяку тварь. І як правильний обіг крові у звірях, а соків у травах родить благосостояння тіла їх, так думки істини озаряють благодушністю серця. І не диво, що деякі примітні люди записки свої заголовлюють так: „Житіє й життя такого-то”. Житіє — се значить родитися, істи, рости й зменшуватися; а життя — се приношення плодів від ростка зерна істини. Недаремне друг істини Цицеронів Катон любив під старість бенкети, але з мудрими бесідами, що насищають серце, начертують невидиму піде, але прекрасну іпостать істини.

До чого ж уся ота річ? До того, що високих фамілій люди не тільки в тяжбах, війнах, комерціях, будуваннях домів, художествах, але і в самім першім пункті, тоб-то в думках що дотичуть Бога, повинні знаходити Істину й стояти проти суєвірства. Се правда що куля земна без болотяних калюж, без мертвих озер, без гнилих низин бути не може— але в таких місцях нехай жаби та відповідні птиці поселяються, а соколи з орлами нехай вознесяться високо в просторінь чистих небес. Так і благочестиве серце поміж висипаними могилами буйної безбожності та поміж болотами рабопристрасного суєвірства, не ухиляючися ні в право, ні в ліво, нехай просто йде на гору Божу, в дім Бога Якового.

Правда, що Царь і Судія Ізраїльський, а християнський Бог— се Біблія. Але сей Бог наш спочатку на жидівський, а потім і на християнський рід навів нещисливі й страшні розливи суєвірств. А з тих суєвірств родилися суперечки, секти, ворожнечі дивні, ручні й словесні війни, дитячі страхи й т. і. Немає жовчнішого й жестоковійнішого суєвірства і немає нічого дерзновеннішого, як скаженість роспалена сліпим, але упертим жаром глупого повір'я: і се особливо тоді коли ся єхідна, ставлючи дурні й нестаточні брехні вище милості й любови і позбавивши почуття чоловіко-любності, жене свого брата, дикає убийством. а думає, що сим служить Богу.

Сей семиголовий Дракон— Біблія, викидаючи хлябі гірких вод, усю кулю земну покрив суєвірством. Бо суєвірство— се не що інше, як безрозумне, але неначе-б то Богом дане й боронене розуміння. Суєвірові кажуть: „Та послухай же, приятелю—того ж бути не може, се противиться природі. Взагалі тут щось не так“. Але він скаче й з жовчу кричить: „Таки літали Іллі коні! За часів

Єлисєя зелізо могло плавати. Розділялися води, Йордан тік назад, за Ісуса Навіка сонце зачепилося, при Адамі змії вміли говорити. І кінець світу скоро. Та Бог його знає—може й на слідуючий рік зірки попадають на землю. Що? Хіба не може бути аби Лот став п'яним від тільки-що витиснутого соку виноградного? Нехай у нас воно й нехмільне, але у Бога всього багато”...

І от, сік дріжджів упиршися, козлогоолосить суєвір, об'являючи ворогами й єретиками усіх, хто з ним не згоден. Ні! Краще не читати й не слухати, ніж читати без очей, а слухати без вух та поучатися дурницям. Се дитяче мудрування, яке могло би показувати хіба тільки на непостійність блаженної природи, наче-б то вона колись і десь робила те, чого тепер не робить і вперед робити не буде.

Не єсть велике же, що іспотрібне, а іспотрібне як раз не всюда і не завжди є можливе. За те можливе є потрібним, а потрібне є корисним. Яка ж слава й хвала робити неможливе? Все до чого не допускають закони блаженної натури є тим некорисне, бо неможливе, а коли корисне, то й можливе. Тому ж то нехай благословенним буде царство природи й дивні слова Епікурові: „Дякуймо блаженній Натурі, що вона потрібне зробила негаяжким, а тіжке іспогрібним”.

Стали проти царства Природи й закочів її—це нещастливі дерзкість, неможливість і некорисність, навіть супостат користі. І як же то сама природа могла би повстати проти своїх же законів? Раз вона зміла тонуті зелізу, то так воно й було й буде. А противні думки нехай знаходять собі місце в діточих та маліх умах, а не в умах дорослих людей. Нехай вкушають сю брехню й буйство діти та й то до часу, а благорозумні нехай будуть готові до іншого столу; вони, не будучи причасниками брехні сеї й буйства, можуть

не запалювати, а гасити факлю раскола, що хитає загальний спокій.

Нема нічого зреднішого над те, що робилося ніби на велике добро, а зробилося ростлінням. І нема язви смертоноснішої для суспільності, як суевірство, сей листок лицемірів, маска мошеників, стрекало й піджога дітоумнім. Вокі розіярило милосердного Тита й зруйнувало Єрусалим, заніщило Царград, полило братньою кров'ю вулиці Парижа, узброто сина на батька — і недурно! Плуттарх суевірство вважає гіршим безбожності. Та й дійсно: суевір сердиться, коли хто на рівень, а не на схід з ним молиться. Один гневиться, що хрестять окунаючи, я другий — що хрестять обливуючи. Один клене квасний хліб, а другий прісний. Та й хто там перелічить усе павутиння суевірних голів. Наче б то Бог варвар який, що буде ворогувати за дрібницю.

І з усіма тими дурницями біжать до покровительниці своєї Біблій, а тоді й вона із строптивими розбещується. Біблія есть теж і буйство Боже. Але не в тім щоби брехні нас навчала, а тим, що у брехні напечатали сліди й стежки, які підіймають повзучий розум до вищої істини. Бо в усіх тих малодостовірних термінах чи границях ховається і являється, лежить і встає пресвітла істина, і вона всім отим слідам і писаним і говореним дасть завершення від Господа, тоб-то кінець і буття неістинуючим сотворінням. От що в дійсності означають слова — „для Бога усе можливе“, а не те, що залізо, мояєв, плаває. Се може говорити тільки той, хто угорів або в горячку попав. Та й що то за богословіє, яке балакає про залізо, а не про Бога. То так, як кажуть — рослючати за здравіє, а скіячти за упокой.

Але все одніє прийде час, коли нарешті поверх поля усього сотвореного (чи то залізо чи золото

чи діамент) покажеться обвита зелізом по ребрах своїх пресильна Істини—і тоді благорозумний не замовкне, а скаже—„вістину вспливло зелізо! Як сонечне сяйво по вершині вод блакитного озера, як пестрі квітки висипачі по шоковому полю, так в Біблії серед сплетеного множества піщанчиків сотворінь, мор манна й свіг, в свій час Істини ляєте прекрасне своє око вічності.

Написано в Біблії—„Чи розумієш ти як був узятий Ілля на небо? Тобто, наче за вухо пориваючи, догадуватися велить, що в сії побрехенці, мов у половині, закриється насіння Істини і що тут глагол Божий, а не людський і не про людину: і колесниця тут Божа, і сам Ілля тільки тінь того, про що сказано: „Істине я все, яко на крилах бріз присів до себе”.

Істинна наче йздить по тих усіх фігурах, а вони, і під'їмаючися до тонкого розуму Божества, наче беруться від землі і, дійшовши до свого Пісочатку, знова з Гіорданом пазді відпадають, як листя після плодів. Хто не бачить скритої в побрехеньках біблійних Істини, той уже подався у бік безбожників; а той хто ще й насищається тими побрехеньками—єсть сувір повзущий, що грязь із змієм єсть. Перший тільки недосадливий, а другий і глупий гнусний; благородніше—не уснавати. ніж, як о опріснока сидючи, жувати іланірку. Коли хто одчинив оді перші двері *«Amicus amicorum. Бог твої і землю»*, той уже легко може входити і в інші обителі цих книг. Кожда думка підло, як змій, по землі повзє, але єсть в ній ско голубиці, що дивиться зище потопних вод на прекрасну Іпостась Істини. Словом—усі ті побрехеньки дихають Богом і Вічністю, і Дух Божий носиться над усією тою калюженою й брехнею.

ХХ.

(З листа до М. І. Ковалинського при пересилці рукопису „Боротьба Архистратига Михаїла“ 19 червня 1788 р.).

Не орю я й не сю, і не торгую, і не воюю, а просто відкидаю усяку життєвську печаль. А що ж я роблю? А ось що: „Завжди благословише Господа, поєм воскресеніє Його“. Оде моя діжка й надіжка. Що ж то єсть — воскресеніє? А се вся земля Ізраїлева, чи прямо сказавши,увесь біблійний світ, нова й дрезни Єва. На сій землі спав Яків спокійно. Хоча й камінь був йому замісць подушки, але й те було йому легко там, де по нім Самсон знайшов соти.

Отже й я там покоюся, наслаждаюся й веселюся. Сліваю з Міроном — „Бог нам се свято дав“, і з Давидом — „заснув я і спав, але встав“, і з Ісаєю — „спокій нам дав Бог на горі сій“.

Спитаєш — чому ж не всі на тій землиці наслаждаються, але алчуть, ропщуть і кленуть її? Відповім — бо ся земелька має дві часті: долову й горішню, тутешню й тамошню, прокляту й благословенчу, бісовоську й Господню. Не дурно ж Ісаїя каже: „тільки не в землі сій, а на горі її“. І в серці людини теж два царства дають вічну боротьбу — ангельське й бісове. Коли чисте серце одоліває злобну безодню — ворота пекельні сокрушаються, увільняються полоненні, відчиняється шлях на оту воскресшу з безодень гору. Але що ж за сласть і вгіха на тій горі? Ісаїя каже: „спокій дастъ Бог на горі сій“. О, досить! „І виплють вина, винують радість на горі сій“. О, досить, досить! „Помажутъ миромъ на горі сій“. О, досить же! От бачиш, возлюблений Михайлі, де спочиває приятель твій.

ХХI.

(З листа до С. Н. Дятлова при пересилці рукоцису „Вдячний Еродій”).

Проживаючи дні життя свого по Сираховому типіку— „блажен муж, що в премудrosti умірає і що в розумі своїм поучаеться святині, розглядаючи її в серді свої і розуміючи сокровеннаа Ї”— сплів я у сім 1787 рокі сю мальонку плетеницю, названу „Вдячний Еродій”. Се тобі дар, друже. Прийми съого Еродія по Еродіевому; прийми парящого сам парящий; прийми серцем Еродіево серце, птиця птицю. Ти ж батько і сам своїх дітей виховуєш, отже в сій плегінці знайдеш для молодого розуму твоїх пташат опріснок від сих хлібів: „хліб серце людии укріпить”. Посій в серця твоїх малих те зерно що знаходиться в нас щось дивне, чудне й преславне і воно конче явиться у свій час, треба тільки ждати з благоговінням, яко раби Господа свого. Бог—то серце вселеної; а наше серце для нас єсть Господь і Дух. І твої дітки, пізнавши з часом сю істину і очарувавши її красотою, не будуть погано й біснувато гонятися за мирською суєтою і з усіх неудачах своїх зможуть потішити себе сю Давидовою пісенькою: „Вертайся, душа моя, до спокою твою і стежки твої в самій тобі успокоють тебе з Ісаією”. Бо нічим бездня ота, серце наше, не задовольняється хіба само собою—і от тоді ї починає в нім сіяти вічної радости весна. Отаке серце давши птенцям твоїм, будеш їм справжнім батьком, а діти твої будуть справжніми вдячними, благочестивими й самозадоволеними Еродіями.

Треба би тут сказати кілька слів про Еродіеву природу. Еродії подібні до журавлів, але мають світліше перо і коральовий або світло-червоний чіс.

Вони—непримиримі вороги зміям і буфонам, щоб то ядовитим жабам. Імя се—*Еродіос*—є грецьке; означає—„боголюбний”. Йнакше зветься—пеляргос або ерогос; по-латині—кіконіа, по-польськи бощи, по-українськи гайстер. До богословія попадає птиця через здичність, прозорливість і чоловіколюбність. Згадуй Давид і Еремія. Сі птахи бережуть і годують своїх старих родичів, гніздяться по домах, на кирках, на їх шпіцах та туртіях, тоб-го горницях, пірамидах, теремах, вільна вільно. Перший символ дає ся птиця сей: сидить у гнізді на храмі святім положенім. А під образом підліс: „Господь утвердждення мое”. Другий символ—стоїть один Еродій, а підліс: „нема нічого складнішого над благочестя”. Третій символ: Еродій терзає гадюку; підліс: „не вернуся, доки зони не погибнуть”. Оці три символи нежай будуть знаменем, гербом і печаттю сеї книжки.

ХХII.

(З листа до Ф. І. Дисского при підписі рукопису „Убогий жайворонок.”).

Життя наше—це путь безпереривний, а світ сей єсть велике море для всіх нас пловущих, океан, що його дуже мало хто безбідно перепліває. Зустрічаємо ми на сім широку кам'яні скелі, по осгравах сирен, в глибинзах китів, з повітря вітри, а хвилювання всюду; від каміння претикання, від сирен прелощення, від китів поглинання, від вітрів противість, від хвиль потопання. Камінюки—то неудачі, сирени—то льстиві други, кити—то запушні страстей наших змій, вітри—то напасти, хвилювання—мола й суета житейська. І конче проховнила би риба молодого Тевію, якби наставником йому не був Рафаїл. А *Rafa* по-жидівському означає медицину, „Іл” же або „Ел”—Бога. Сього

наставника промислив Твій батько його, а він сам уже знайшов у тім Божу медицину, що врачує не тіло, а серце, а вже по серцю й тіло, бо воно від серця залежить.

Дарую тобі, друже, убогого моого жайворонка. Він заспіває тобі й зимою, і не в клітці, а в серці твоїм і трохи поможе спасатися від ловця й хитреця—від лукавого світу сього. О, Боже! Скільки сей вовк день і ніч ножирає незлобних агнців? Ах, бережися, друже, й ходи з опаскою. Не спіть ловець—не спи й ти. Необережність єсть мати нещастя.

Нехай не соблазняє тебе, друже, що тетервак названий у мене Фридриком. А коли буде тобі все ж досадно—пригадай, що всі жи такі. Адже всю Україну Велеросия називає тетерваками—чого ж тут соромитися? Тетервак птиця хоч і дурна, але незлобива. Та нарешті не той глупий, хто не знає (хто би все зізнав—ще не родився), але той хто знати не хоче. Нехай тобі глупота стане ненависною—тоді, хоч і глупим, а будеш в числі блаженних стих тетерваків, про котрих сказано—„обличай премудрого—і в'язлий тя”. Обличай, мовляв, його, бо й він глупий. Та й справді—який же він премудрій, коли не має ненависті до глупоти?

Нехай же молодість твою сохранить Христос від умащаючих елеем голову твою, від домашніх сих тигрів і сирен. Аминь.

XXIII.

(З листа до М. Ковалинського при пересиланні рукопису „Потоп Зміїн”).

Потоп Зміїн, Ноїв, Божий і Еїблія—це все одно. Коли воно море—то як же не потоп? Не в сім хіба морі хвилюється вся вселення? Єй у сім! І уся!

„Потопла яко цина ^{*)} у воді... І тільки один мій
Ізраїль сю пучину перелітаючи переходить.

І що єсть Біблія як не весь світ? І що є світ—
як не ідол Деірський? Що таке його золота глава,
як не сонце? І що сонце як не огненне море? І хіба
не всі, хто не переплів, мучиться в огненній безодні?
Чи не всі то іменують пеклом? А хто те пекло
урозумів? Чи не диво що всі вже знаходяться у
пеклі—а бояться, щоб до нього не попасті? От де
властивий Сфінкс, що мучив тих, хто не розгадає
його загадки. „Схвилюються їй відпочити не змо-
жуть“. „Ходите в поломіні вогнів ваших“.

А мій Ной веселку бачить—і потоп зупиняється.
Що ж то таке—ета прекрасна веселиця? Чи не
сонце ото дивиться на свій власний образ в зер-
калі вод хмарних? Чи не сонце дивиться на сонце?
На друге своє сонце? На образ образуємий? На
радість і на світ твердий? Чи не туди ж дивиться
вождь наш? Чи не туди їй волхвів веде?

Станьте ж на місці, сонце з місяцем! Прощай,
огненна безоднє—ми сотворимо кращий світ, дамо
день веселіший.

Нехай буде світло—і стало світло. Нехай будуть
сонце і місяць! Нехай стануть і утверджаться
і нехай світять во віки віків!

І от повстали сонце і місяць. Новий місяць і
нове сонце. Від Бога, божественні. Заспівай же, о
Ісаї! Заспівай нам пісню побідну! Се бо Ізраїль
перейшов море.

Не зайде бо сонце для тебе
І місяць не ущербиться.
Господь буде тобі світлом твоїм
І завершиться дні твої,
Дні ридання твого.

^{*)} Цина—олово. по-російськи.

Засплюю ж і я з тобою, любий мій Ісаїє:—
„Душу мою покладаю у Хмарі”, тоб-то спокій ут-
верждаю в самім собі.

Сонце пеклүється над усією тварею,
Погляд дугою потішає.
Безоднє, серце—прокинься!
Будь саме собі другом і покохай.

Тоді весь потрап щезде, а вічна райдуга засяє.
Враз обітреш усі свої слізни, знайдеш в сере-
дині самого себе усі стежки,
Будь само собі райдугою—і розстанешся з
дugoю.

Те що сотворене—те тебе не наситить—
Тільки безоднє безодню може задоволити.